BIBLIOTHECA INDICA:

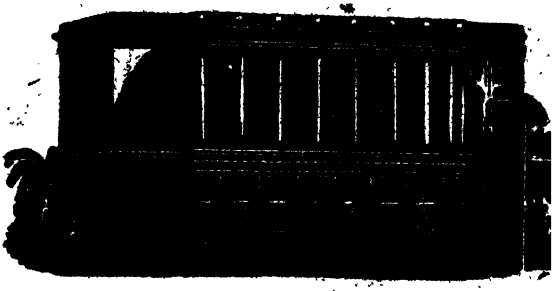
A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, No. 1031.

बोधिचर्यावतारपञ्जिका।

PRAJÑĀKARAMATI'S COMMENTARY

TO THE

BODHICARYĀVATĀRA OF ÇĀNTIDEVA.

EDITED WITH INDICES

BY

LOUIS DE LA VALLÉE POUSSIN,

PROFESSOR OF SANSKRIT IN THE UNIVERSITY OF GHENT.

FASCICULUS II.

CALCUTTA:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,

AND PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.

1903.

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL,

No. 57, PARK STREET, CALCUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S AGENTS, MESSRS. LUZAC & CO.,

46, GREAT RUSSELL STREET, LONDON, W.C., AND MR. OTTO HARRASSOWI, BOOKSELLER, LEIPZIG, GERMANY.

*Complete copies of those works marked with an asterisk * cannot be supplied—some of the Fasciculi being out of stock.*

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series.

Advaita Brahma Siddhi, (Text) Fasc. 1-4 @ /6/ each ...	Rs.	1 8
Advaitachinta Kaustubhe, Fasc. 1		0 6
*Agni Purāṇa, (Text) Fasc. 4-14 @ /6/ each		4 2
Aitarēya Brāhmaṇa, Vol. I, Fasc. 1-5 and Vol. II, Fasc. 1-5 Vol. III, Fasc. 1-5 Vol. IV, Fasc. 1-5 @ /6/		7 8
Aṇu Bhāṣyam, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each		1 14
Aphorisms of Śāṇḍilya, (English) Fasc. 1		0 12
Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā, (Text) Fasc. 1-6 @ /6/ each ...		2 4
Açvavaidyaka, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each		1 14
Avadāna Kalpalatā, (Sans. and Tibetan) Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II. Fasc. 1-5 @ 1/ each		10 0
*Bhāmatī, (Text) Fasc. 4-8 @ /6/ each		1 14
Bhāṭṭa Dīpikā Vol. I, Fasc. 1-3		1 2
Bṛhaddēvatā (Text) Fasc. 1-4 @ /6/ each		1 8
Bṛhaddharma Purāṇa, (Text) Fasc. 1-6 @ /6/ each		2 4
Bodhicaryavatara of Cantidevi, Fasc. 1-2		0 12
Catalogue of Sanskrit Books and MSS., Fasc. 1-3 @ 2/ each ...		6 0
Çatapatha Brāhmaṇa, Fasc. 1-6		2 4
Catasahasrika Projnaparamita, (Text) Fasc. 1-4 @ /6/ each ...		1 8
*Caturvarga Chintāmaṇi (Text) Vols. II, 1-25; III. Part I, Fasc. 1-18. Part II, Fasc. 1-10 @ /6/ each		19 14
Catasahasrika-prajna-pārimita Part I Fasc. 1-3 @ /6/		1 2
Çlokavartika, (English) Fasc. 1-3		2 4
*Çrauta Sūtra of Āpastamba, (Text) Fasc. 4-17 @ /6/ each ...		5 4
Ditto Çānkhāyana, (Text) Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II, Fasc. 1-4, Vol. III, Fasc. 1-4 @ /6/ each		5 1 10
Çri Bhāshyam, (Text) Fasc. 1-3 @ /6/ each		1
Dan Kriya Kaumudi, Fasc. 1		0
Gadadhara Paddhati Kālasāra Vol I. Fasc. 1-4		1
Kāla Mādhava, (Text) Fasc. 1-4 @ /6/ each		1
Kāla Viveka, Fasc. 1-4		1
Kātantra, (Text) Fasc. 1-6 @ /12/ each		4
Kathā Sarit Sāgara, (English) Fasc. 1-14 @ /12/ each		10
Kūrma Purāṇa, (Text) Fasc. 1-9 @ /6/ each		3
Lalita-Vistara, (English) Fasc. 1-3 @ /12/ each		2
Madana Pārijāta, (Text) Fasc. 1-11 @ /6/ each...		4
Mahā-bhāṣya-pradīpōdyōta, (Text) Fasc. 1-9 & Vol. II, Fasc. 1-7 @ /6/ each		6
Manuṭīkā Sangraha, (Text) Fasc. 1-3 @ /6/ each		1
Mārkaṇḍēya Purāṇa, (English) Fasc. 1-6 @ /12 each		4
*Mīmāṁsā Darçana, (Text) Fasc. 7-19 @ /6/ each		4 1
Nārada Smṛti, (Text) Fasc. 1-3 @ /6/		1
Nyāyavārtika, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/		1 1
*Nirukta, (Text) Vol. III, Fasc. 1-6; Vol. IV, Fasc. 1-8 @ /6/ each ...		5
Nityacarapaddhati Fasc. 1-6 (Text) @ /6/		2
Nyayabinduṭīkā, (Text)		0 10
Nyāya Kusumāñjali Prakaraṇa (Text) Vol. I, Fasc. 1-6; Vol. II, Fasc. 1-3 @ /6/ each		3 6
Padumawati, Fasc. 1-4 @ 2/		8 0

अभ्युदयनिःश्रेयसलक्षणं । आगतं संप्राप्तं । देवश्चेद् वृष्टो निष्पन्नाः शालय इति यथा[1] ॥

ननु बहवश्च मृगव्यालादयोऽप्युपद्रवकारिणः सन्ति । तेभ्यः कथं चित्तस्य वशीकरणाद्भयं न भविष्यतीत्याह ।

व्याघ्राः सिंहा गजा ऋक्षाः सर्पाः सर्वे च शत्रवः ।
सर्वे नरकपालाश्च डाकिन्यो राक्षसास्तथा ॥ ४
सर्वे बद्धा भवन्त्येते चित्तस्यैकस्य बन्धनात् ।
चित्तस्यैकस्य दमनात् सर्वे दान्ता भवन्ति च ॥ ५

सुबोधं ॥ कुतः पुनरेवमित्याह ।

यस्माद्भयानि सर्वाणि दुःखान्यप्रमितानि च ।
चित्तादेव भवन्तीति कथितं तत्त्ववादिना ॥ ६

सर्वे [ह्येते] कर्माक्षेपवशादनिष्टदायका भवन्ति । कर्म च चित्तमेव चेतना कर्मेति वचनात्[2] । वाक्कायकर्मणोरपि चित्तमेव समुत्थापकं । तदन्तरेण तयोरनुत्पत्तेः । चेतयित्वा कर्मेति वचनात्[2] । तस्मात्सर्वमिह कर्मनिर्मितमेव । तच्च चित्तान्नान्यत्[3] । तदाह ।

---

1 Quoted *ad* III, 22.

2 Quoted *infra ad* IX, 73, p. 305, 13 of the printed text; *Madh. vṛtti* XVII, 2: cetanā cetayitvā ca karmoktaṁ paramarṣiṇā. See the first words of the Bodhicittavivaraṇa—Gogerly quoted by Childers s. voc. citta. (*Dh. sm* §§ 4, 5).

3 *Sic*: but Tib: de yaṅ sems las gzan na med-pai phyir-ro. = tac ca cittād anyatvāt.

कर्मजं लोकवैचित्र्यं चेतना तत्कृतं च तत्[1]।
चेतना मानसं कर्म तज्ज्ञे वा[42b] ज्ञायकर्मणी॥ इति।

न चानपकारचित्तस्य के चिदपकारिणो नाम[2]। यस्मात्।

निवृत्तपापचित्तस्य नास्ति लोके भयं द्विषः।
सुखहानिर्न तस्यास्ति यस्य चित्तं वशे स्थितं॥

अत उक्तम्।

चित्तस्य दमनं साधु चित्तं दान्तं सुखावहं। इति[3]॥

तत्त्ववादी भगवान् वस्तुतत्त्वकथनप्रौढत्वात्। तेनेदं तत्त्वं कथितं प्रकाशितं। सर्वं चित्तप्रसूतमिति। अतः सर्वत्र चित्तमेव प्रधानं॥

इत्थमेवैतन्नान्यथा। इति प्रसाधयन्नाह।

शस्त्राणि केन नरके घटितानि प्रयत्नतः।
तप्तायःकुट्टिमं केन कुतो जाताश्च ताः स्त्रियः॥७

नरकपालानां कुन्तासिमुसलादीनि। असिपत्रवनसमुद्भूतानि वा। केन कृतानि। न तत्र कश्चित्कर्तास्ति ईश्वरादिः। तत्कर्तृत्वस्यान्यत्र निषिद्धत्वात्। इहापि निषेत्स्यमानत्वात्[4]॥ तप्तलोहमयी च भूमिः केन घटिता। ताश्च स्त्रियः कुतः कारणसामग्रीतो जाता याः पारदारिकैः शाल्मलीवृक्षस्याधस्ता-

---

1 Tib: de ni sems-pa dań des byas.—This Stanza is quoted IX, 73 (p. 305, 18).
2 Cp. *supra ad* I, 34, 36.
3 Quoted Chap. IX, (312, 6) and notes in loco (*cp. Dhammapada*, 25).
4 Cp. Chap. IX, 119–126.

दुपरि च दृश्यन्ते। स च शास्त्रविदां। अतो नान्यत्कारणमत्र चित्तादुपकल्पनीयं। यदुक्तं।

सत्त्वलोकमथ भाजनलोकं
चित्तमेव रचयत्यतिचित्रं।
कर्मजं हि जगदुत्तमश्रेष्ठं
कर्म चित्तमवधूय च नास्ति॥ [1]इति॥

तस्माच्चित्तमेवात्र कारणं नान्यदित्यत आह।

पापचित्तसमुद्भूतं तत्तत्सर्वं जगौ मुनिः।
तस्मान्न कश्चित्त्रैलोक्ये चित्तादन्यो भयानकः॥८

पापकर्मोपचितं चित्तमेव तेषां कारणं भगवान् कथितवान्। नापरं किं चित्॥ यत एवं तस्मान्न त्रिजगति पापचित्तादपरः कश्चिद्भयहेतुरस्ति। तस्माच्चित्तमेव वशीकर्तव्यं॥ यदुक्तमार्यरत्नमेघे[2]। चित्तपूर्वंगमाः सर्वधर्माः। चित्ते परिज्ञाते सर्वधर्माः परिज्ञाता भवन्ति॥ अपि च

चित्तेन नीयते[3] लोकः [43a] चित्तं चित्तं न पश्यति[4]।
चित्तेन चीयते कर्म शुभं वा यदि वाशुभं॥

चित्तं भ्रमतेऽलातवत्। चित्तं विभ्रमते तरङ्गवत्[5]। चित्तं दहते द्वाग्निवत्। चित्तं रोहयते[6] महाम्बुवदिति च। एवं

---

1 Quoted *ad* IX. 73 (p. 305, 20) and *Pañcakramaṭ*, 40, l. 39.

2 Quoted *Çikṣās.* 121, 12. Cp. *Dhammapada* 1.

3 Ms: citte vacīyate; but Tib. confirms the reading of the *Çikṣās.*—Cp. *Laṅkāv.* 52, 15: cittena cīyate karma manasā ca vidhīyate.

4 Cp. IX, 17. 5 Mss. turaṅga; but Tib: rlabs.

6 *Çikṣās.*: harate (Tib: bskyed).

व्युपपरीक्षमाणस्त्रिष्ने सुपस्थितस्मृतिर्विहरति। न च चित्तस्य वशं गच्छति। अपि तु चित्तमेवास्य वशं गच्छति। चित्तेनास्य वशीभूतेन सर्वे धर्मा वशीभवन्तीति॥

स्यादेतत्। दानपारमितादिषु कथमिव चित्तं प्रधानं[1]। सा हि सर्वसत्त्वानां दारिद्र्यापनयनलक्षणेत्याह।

अदरिद्रं जगत्कृत्वा दानपारमिता यदि।
जगद्दरिद्रमद्यापि सा कथं पूर्वतायिनां॥ ९

दारिद्र्यं हि नाम सास्रवसुखभोगबुभुक्षया चित्तकार्पण्यं उपकरणवैकल्यं वा। तदपनीय जगतो यदि दानपारमिता-परिपूरिर्भवतीत्युच्यते[2]। तदा सा कथं। न कथं चिदपि। पूर्वतायिनां पूर्वमभिसंबुद्धानां भगवतां युज्यते। कुतः। जगद्दरिद्रमद्यापि। नाद्यापि यावज्जगद्दारिद्र्यमुपशाम्यति॥ यद्येवं नेष्यते। कथं तर्हि सा भवतीत्याह।

फलेन सह सर्वस्वत्यागचित्ताज्जनेऽखिले[3]।
दानपारमिता प्रोक्ता तस्मात्सा चित्तमेव तु॥ १०

सर्वस्वं बाह्याध्यात्मिकं सर्वं वस्तु दानं[4] दानफलं च सर्व-

---

1 Cp. *supra* 98, 10.

2 Paripūri, Cf. *M. Vyut.* 244, 71; SENART, *Mhv.* I. 373.

3 So. L[2]. M. and Tib.: sems-kyis; Dev. 85, B. 90: °svatyāgacittaṁ.; Min.: sarvasvam.—It is worth remark that the "puṇya" produced by the "puṇya-dāna" is only to be desired, for the welfare of beings. (Çikṣās. 147, 17). the doctrine of Manu IV, 32.

4 So Tib. and Ms.

सत्त्वेभ्यः परित्यजतोऽभ्यासेन प्रकर्षगमनाद्[1] यदापगतमात्सर्यमलं निराघङ्कतया चित्तमुत्पद्यते। तदा दानपारमिता निष्पन्नेत्युच्यते। तस्मात् सा चित्तमेव नान्या दानपारमिता॥ शीलपारमिता तु सुतरां चित्तमेवेत्यत आह।

मत्स्यादयः क्व नीयन्तां मारयेयं यतो न तान्।
लब्धे विरतिचित्ते तु शीलपारमिता मता॥ ११

प्राणातिपातादिसर्वावद्यविरतिचित्तमेव हि शीलं। न पुनस्तदाश्रयभूतवाङ्मात्रविषयनिवृत्तिस्वभावं। यदि पुनर्वधादिविषयवस्त्वभावेन तदवद्याद्यभावाच्छीलं स्यात्। तदा ते मत्स्यादयः[2][43b] क्व नीयन्तां यत्र तेषां दर्शनं न स्यात्। अन्यथा तदवद्योपक्रमे शीलं न स्यात्। न चैवं। तस्मात्तेषु विद्यमानेष्वपि लब्धे विरतिचित्ते निवृत्तिमनसिकारे[3] शीलपारमिता मता संमता तत्त्वभावविदां। तस्मात्सा चित्तमेव॥ क्षान्तिपारमितापि न चित्तान्निष्पन्नेत्याह।

कियतो मारयिष्यामि दुर्जनान् गगनोपमान्।
मारिते क्रोधचित्ते तु मारिताः सर्वशत्रवः॥ १२

परापकारादिसंभवेऽपि चित्तस्याक्षोभणता क्षान्तिः। अन्यथा

---

[1] On this expression and the connected one: prakarṣaparyanta°, see Nyāyabinduṭīkā, 14, 22; and Chap. ix of this book.

[2] Tib. adds: gsan-gyi bdog-pa dan bud-med dan chan-la-sogs-pa: parasvaṁ ca striyaç ca madyādi ca.

[3] Tib.: sems ldog-par yid-la byed-pa.

यदि सर्वप्रभूणां तद्विनिपातनेन[1] वैरनिर्यातनं कृतवतः केनचिदैराभावादुपशान्तवैरस्य न कश्चिदपकारी स्यात् । इति मर्षणं युक्तिः ।[2] तदेतदप्रक्यानुष्ठानं । प्रभवो हि गगनसमत्वादपर्याप्ताः[3] । तेषां मारणमशक्यं । तस्मात् क्रोधादिनिवृत्तिरेव तेषामुपायेन मारणमिव । तत्कृतापकारस्यागणनात्[4] । जन्मान्तरवैरासंभवाच्च[5] । मारितप्रायास्ते ॥ अथाशक्यतायामप्युपायेन प्रवृत्तौ दृष्टान्तोपदर्शनेन शक्यतामाह ।

भूमिं छादयितुं सर्वां कुतश्चर्म भविष्यति ।
उपानच्चर्ममात्रेण छन्ना भवति मेदिनी ॥ १३

कण्टकादुपघातरक्षणार्थं पृथ्वी छादयितुमुचिता । न चैतच्छक्यं । तावतश्चर्मणोऽभावात् । भावेऽपि छादनस्याशक्यत्वात् । उपायेन पुनः शक्यं । उपानद्रूपचर्मणा केवलेन सर्वा भूमिश्छादिता भवति ॥ दृष्टान्तोक्तमर्थं प्रकृते योजयन्नाह ।

बाह्या भावा मया तद्वच्छक्या वारयितुं न हि ।
स्वचित्तं वारयिष्यामि किं ममान्यैर्निवारितैः ॥ १४

अप्रभूतयो भावा मया वारयितुमशक्याः । तद्वत् मेदिनीचर्मच्छादनवत् । अपकारक्रियायाः । अतः स्वचित्तमेव शक्यं वारयिष्यामि । अन्यवारणस्यापार्थकत्वात् । स्वचित्त-

---

1 Hitherto only: "das zur Fehlgeburt bringen." (W.K.F.).
2 Ms. tad-stad; Tib.: dei thse de...
3 See *supra* I, 33.
4 Agaṇana is new; cp. W.K.F. s. voc. gaṇanā, agaṇayant.
5 There an application of the principle, *supra* p. 98 n. 2.

वारणादेव तत्सिद्धेः । तस्मात्सा चित्तमेव ॥ वीर्यपारमिता तु कुशलोत्साहसाध्यत्वादतिविस्पष्टं चित्तमेवेत्याह[44a] ।

सहापि वाक्कुशरीराभ्यां मन्दप्रयत्नेन तत्फलं ।
यत्पटोरेकाकस्यापि चित्तस्य ब्रह्मतादिकं ॥ १५

वचनकायसहितस्यापि चित्तस्य कुशलपक्षे मन्दप्रचारस्य न तादृग्फलमुपजायते । यादृग्ध्यानादिविषये पटुप्रवृत्तेरेकाकिनोऽपि चित्तस्य फलं ब्रह्मभूयादिकं । तस्मात् सा चित्तमेव ॥ ध्यानं तु चित्तैकाग्र्यलक्षणं चित्तादन्यथा वक्ष्यमाणमित्याह ।

[1]जपास्तपांसि सर्वाणि दीर्घकालकृतान्यपि ।
अन्यचित्तेन मन्देन वृथैवेत्याह सर्ववित् ॥ १६

मन्त्राद्यावर्तनलक्षणा वचनव्यापारा जपाः । तपांसि चेन्द्रियदमनलक्षणाः कायिकाः । तान्यतिबहुकालमभ्यस्तान्यपि । अन्यच्च यत्तचित्तेन मिद्धाद्युपहतचित्तेन[2] वा । [3]समानपाटवविकल्पेनेत्यर्थः । वृथैव निष्फलमेव । अत्यर्थक्लेशफलत्वात् । अभिमतार्थेऽनुपयोगाद्वा । पुनोऽप्यपुनः एव पुनःकार्याकरणाद्वा । इत्याह भगवान् सर्वज्ञः । तस्माद् ध्यानपारमितापि चित्तमेव ॥ प्रज्ञा तु निर्विवादा चित्तमेवेत्याह ।

---

[1] See J.R.A.S., 1895, p. 435 and *Ādikarmapradīpa*, in (*Etudes et Mat.*, p. 203):
tathā coktaṁ *Vidyādharapiṭake* । japās tapāṁsi ..... । anyacittena mandena sarvaṁ bhavati niṣphalam. (*Cf. Ciksās.* 142, 12).

[2] As observed by KERN (*Saddh. puṇḍ*, p. 119) "middha is a would-be Sanskrit form, it ought to be mṛddha from Vedic mṛdhyati."

[3] So Ms.; But Tib.: bsam-gtan-la gsal: =dhyānapāṭava°; or samādhi°.

दुःखं हन्तुं सुखं प्राप्तुं ते भ्रमन्ति सुधाम्बरे[1] ।
यैरेतद्धर्मसर्वस्वं चित्तं गुह्यं[2] न भावितं ॥ १७

पञ्चगतिसंसारजात्यादिदुःखं प्रहातुं तत्प्रहाणे निर्वाणसुखमधिगन्तुं ते सत्त्वा सुधा निरर्थका एव भ्रमन्ति भ्रम्बरे काशीपुष्पमिव[3] निष्फलं संसारे । यदनुष्ठितं क्व चिदपि न सम्यगिति तदेवमभिधीयते पञ्चाग्निसेवाग्निरोधोष्णगादिव्रतं । के पुनरेवं भ्रमन्ति । यैः संसारभयभीरुभिः सुखार्थिभिश्च धर्मसर्वस्वं सर्वलौकिकलोकोत्तरधर्मनिदानभूतं चित्तं बालानामगोचरस्वभावतया गुह्यं न भावितं तत्त्वचित्ततया[4] पुनः पुनः स्थिरीकृतं ॥

तस्मादियमतितरां चित्तमेव । यथोपवर्णितमार्यगण्डव्यूहे[5] । स्वचित्ताधिष्ठानं सर्वबोधिसत्त्वचर्या । स्वचित्ताधिष्ठानं सर्वसत्त्व[परि]पाकविनयः[6] ॥ पेयालं ॥ तस्य मम कुलपुत्र एवं भवति स्वचित्तमेवो[44b]पलभ्यितव्यं [सर्व]कुशलमूलैः । स्वचित्तमेव परिशुद्धयितव्यं[7] धर्ममेघैः । स्वचित्तमेव परिशोधयितव्यमावरणीयधर्मेभ्यः[8] । स्वचित्तमेव दृढीकर्तव्यं वीर्येणेत्यादि[5] ॥

इति चित्तस्वभावतां सर्वत्र प्रतिपाद्योपसंहरन्नाह ।

---

1 *Sic* Dev., Burn.; Minaev has: °ti adhāmbare.

2 Minaev has: cittaguhyaṁ.

3 *Kāsa: Moringa pterygosperma (W.K.F.); Tib.: me-tog ka-çibzin-du.

4 *tatvacittatatva* [ta] yā: the italicised syllables marqued in Ms. as suspect; the syllabe [ta], supplied in margine. Tib.: de-kho-na-nyid-kyi sems-kyis = tattva-tva-cittena.

5.5 = *Çikṣās.* 122, 15–16. 6 Cf. *Lal. Vist.* 217, 5.

7 *Çikṣās.* has: evābhiṣyandayitavyam; Tib.: yoṅs-su.

8 *ibid.* āvaraṇīya dh°. See supra, p. 16 n. 1.

तस्मात्स्वधिष्ठितं चित्तं मया कार्यं सुरक्षितं।
चित्तरक्षाव्रतं मुक्त्वा बहुभिः किं मम व्रतैः ॥ १८[1]

एवमुत्पादितबोधिचित्तेन प्रियारक्षणे यत्नवता मनसि कर्तव्यं। स्वधिष्ठितं स्वत्या सुरक्षितं संप्रजन्येन वक्ष्यमाणरीत्या मया स्वचित्तं कर्तव्यं तदेकाग्रमानसेन। अत्रैव सर्वेषामन्तर्भावात्। अतश्चित्तरक्षणमेव प्रधानं व्रतं। तदिहाय किमन्यैर्व्रतैर्बहुभिरपि मम प्रयोजनं। न किंचित्तद्रक्षितस्य निष्फलत्वात्।

[2]एतावती चेयं बोधिसत्त्वप्रियता यदुत चित्तपरिकर्म[3] एतन्मूलत्वात्सर्वसत्त्वार्थानां[2]।

तद्यथा धर्मसंगीतिसूत्रे कीर्तितं[4]। मतिविक्रमबोधिसत्त्व आह। योऽयं धर्मो धर्म इत्युच्यते। नायं धर्मो देशस्थो न[5] प्रदेशस्थोऽन्यत्र स्वचित्ताधीनो धर्मः। तस्मान्मया स्वचित्तं स्वाराधितं स्वधिष्ठितं सुपरिजितं[6] सुसमारब्धं सुनिगृहीतं कर्तव्यं। तत्कस्य हेतोः। यत्र चित्तं तत्र गुणदोषाः[7]। [8]तद्बोधिसत्त्वो दोषेभ्यश्चित्तं निवार्य गुणेषु प्रवर्तयति। तदुच्यते। चित्ताधीनो धर्मो धर्माधीना बोधिरिति[4] ॥

---

[1] Quoted *infra ad* V, 58.

[2-2] from *Çikṣās.* 121, 10-11. See *infra* V, 58.

[3] Tib: sems yoṅs su-sbyaṅ-ba.

[4-4] See *Çikṣās.* 112, 4-8.

[5] Tib. deça = yul; pradeça = phyogs.

[6] This word is wanting in *Çikṣās.*

[7] Tib. adds: yatra na cittam tatra na guṇadoṣāḥ.

[8] *Çikṣās.* has: tatra.

एवं चित्तायत्ततां सर्वत्र निश्चित्य चित्तदृढताधासुदाहरणमाह ।

यथा चपलमध्यस्थो रक्षति व्रणमादरात् ।
एवं दुर्जनमध्यस्थो रक्षेच्चित्तव्रणं सदा ॥ १९

असमाहितजनमध्ये पुनरुपघातभयात्तद्गतमनसा यथा व्रणं रक्षति कश्चिदप्रमत्तः । एवं तथा मिचारक्षणकामः । अकारणवैरिवाजनमध्ये संवसन् तत्परश्चित्तं व्रणमिव रक्षेत्[45a] सर्वकालं ॥ यथाप्रसिद्धिर्द्वित इदमुदाहरणं । न तु पुनर्मनागपि सादृश्यमस्तीत्याह ।

व्रणदुःखलवाद्भीतो रक्षामि व्रणमादरात् ।
संघातपर्वताघाताद्भीतश्चित्तव्रणं न किं ॥ २०

दुःखमात्रं दुःखं दुःखलवो व्रणकृतः । तस्माद्भीतो रक्षामि व्रणं । प्रकृतानुरोधे रक्षतीति पाठो युक्तः[1] । आदरात् तात्पर्येण । संघातनरकप्रभवादनेकवर्षसहस्रानुभूयमानदुःखात्[2] पर्वताघातात्सर्वतो व्यामिप्रहारात् । भीतः । चित्तव्रणं न किं रक्षेदिति प्रकृतेन संबन्धः । यदि वा । अहं तु किं न रक्षामीति परिणामेन योजनीयं । अथ वा । एवमुत्पादितबोधिचित्तेन मनसा चिन्तयितव्यमित्यवतार्यते । तदा रक्षामीति[3] ॥ कः पुनरेवं सति गुणः स्यादित्याह ।

---

1 Ms.: °rodhaṁ...yuktaṁ.; This clause is wanting in Tib.

2 Cp. *Mhv.*—(See hdon-pa) I, 13, 11.

3 Tib.: dei-thse bsruṅ-bar-bya o zes gdon ciṅ sbyar-bar-bya o=.....iti pāṭho yojanīyaḥ.

अनेन हि विहारेण विहरन् दुर्जनेष्वपि।
प्रमदाजनमध्येऽपि यतिर्धीरो न खण्ड्यते ॥ २१

यस्मादेवमनधिकारेण विचरन् वनिताजनमध्येऽपि प्रासादपृष्ठे अयमनिवार्योऽतिप्रयत्नेन कामरागेषु। तेनेदमुक्तं यतिर्धीर इति। अस्मिन्ननधिकारे निधप्तचित्तः[1]। न खण्ड्यते। अचिरादेव क्षणमनधिकारान्न स्खलति। पुनरेवं करणीयमित्यत्रार्थे दृढमभिनिवेशं दर्शयन्नाह।

लाभा नश्यन्तु मे कामं सत्कारः कायजीवितं।
नश्यत्वन्यच्च कुशलं मा तु चित्तं[2] कदाचन ॥ २२

चीवरपिण्डपातादयो नश्यन्तु विलयं यान्तु मम कामं यथेष्टं। सत्कारो गौरवेणासनदानपादवन्दनादिपूजा। कायो जीवितं च। सर्वमेतन्नश्यतु। अन्यदपि यत्किंचित्सुखसौमनस्यनिमित्तं। तदपि नश्यतु। कुशलं पुनर्मम चित्तं मा कस्मिंश्चिदपि काले नङ्क्षीदिति॥ अत्र पुनरादरमुत्पाद्य[3] ग्रन्थकार आह।

चित्तं रक्षितुकामानां मयैष क्रियतेऽञ्जलिः[4]।
स्मृतिं च संप्रजन्यं च सर्वयत्नेन रक्षत ॥ २३

अञ्जलिं कृत्वा प्रार्थयामि। किमर्थं। स्मृतिं च संप्रजन्यं

---

1 This word is new; cf. *supra ad* III, 10; *Çikṣās.* 19, 2).; 15.1, 2.—Tib. yid-la byed-pa hdi-la ṅes-par sems-pao.—(ṅes-pa = niçcita.)

2 *Sic* L². M.; Minaev has: mā tac cittaṁ—Tib.: sems ni nams-kyaṅ.....:

3 Minaev has: sarvaṁ yatnena.—saṁprajanya = Tib. çes-bzin.

4 This pregnant meaning of the word añjali is to be noted, cf. *supra* III, 4.

च । न चेवां स्मृतिं । नापि चेवां[45b] संप्रजन्यमिति परस्परापेक्षया चकारदृयं ।[1] तत्र स्मृतिरार्यरत्नकूटसूत्रेऽभिहिता । यथा स्मृत्या सर्वक्लेशानां प्रादुर्भावो न भवति । यथा स्मृत्या सर्वमारकर्मणामवतारं न ददाति । यथा स्मृत्या उत्पथे कुमार्गे वा न पतति[2] । यथा स्मृत्या दौवारिकभूतया[3] सर्वेषामकुशलानां चित्तचैतसिकानां धर्माणामवकाशं न ददाति । दृयमुच्यते सम्यक्स्मृतिरिति[1] ॥

संक्षेपतः पुनरियं स्मृतिरुच्यते । विहितप्रतिषिद्धयोर्यथायोगं स्मरणं स्मृतिः[4] । यच्चाह । स्मृतिरालम्बनासंप्रमोष इति[5] ॥

[6]संप्रजन्यं तु प्रज्ञापारमिताया[7]मुक्तं । चरंश्चरामीति प्रजानाति । स्थितः स्थितोऽस्मीति प्रजानाति । निषण्णो निषण्णोऽस्मीति प्रजानाति । प्रयाणः प्रयितोऽस्मीति प्रजानाति । यथा यथाऽस्य[8] कायः स्थितो भवति तथा तथैनं[9] प्रजानाति ॥ चेवां ॥ सोऽतिक्रामन् वा [प्रतिक्रामन् वा] संप्रजानचारी[10]

1.1 = Çikṣās. 120, 7–10. 2 *Sic* Ms.; from a second-hand na nayati.

3 Cp. *infra* V, 33 (Bendall).

4 I have not found this quasi-metrical definition (See *infra ad* V. 54, *in fine*) of the Smṛti in the *Çikṣās.*—from which Prajñākaramati derived all his materials.

5 Cp. for the meaning, *Çikṣās.* 128, 15; and *infra* V, 29.—Yac cāha = Tib.: gaṅ-gi phyir..... ges bstan-pa yin-no = (yasmāt .....iti deçitam).

6 See *ibid.*, 120, 11–16. 7 Here the *Çikṣās.* has: çayānaḥ çayita iti prajānāti.

8 *ibid.*: ...yathā cāsya.

9 *ibid.*: tathaiva.—*enam* (or *eva*) is wanting in Tib.

10 So Ms.; the *Çikṣās.* has °jñānacārī, °jānanacārī; Prof. Bendall reads: jānaṃç carī, and writes to me: °jānacārī is out of the question; °janyacārī might do; I prefer my reading which allows for the utter ignorance of *bodhi* on the part of scribes.

भवति। आलोकिते विलोकिते संमिञ्जिते[1] प्रसारिते संघाटीपटपात्रचीवरधारणे अशिते पीते खादिते निद्राक्षम-[प्रति]विनोदने आगते गते स्थिते निषण्णे सुप्ते जागरिते भाषिते तूष्णीभावे प्रतिसंलयने संप्रजानचारो भवतीति[2]॥

इदमेव वक्ष्यति। 5

एतदेव समासेन संप्रजन्यस्य लक्षणं।

यत्कायचित्तावस्थायाः प्रत्यवेक्षा मुहुर्मुहुः॥ इति[3]॥

कः पुनरनयोर्व्यतिरेको दोषः। येनैते यत्नेन रक्षणीये कथिते इत्याह।

व्याध्याकुलो नरो[4] यद्वन्न क्षमः सर्वकर्मसु। 10
तथाभ्यां व्याकुलं[5] चित्तं न क्षमं सर्वकर्मसु॥ २४

रोगोपहतसामर्थ्यो यथा पुरुषः सर्वकर्मसु गमनभोजनादिष्वकर्मण्यो[46a] भवति। तथा स्मृतिसंप्रजन्याभ्यां विकलं चित्तं सर्वकर्मसु ध्यानाध्ययनादिलक्षणेषु॥ अनयोः समुदायाभावे दोषमुक्त्वा प्रत्येकमभावे कथयितुमाह। 15

असंप्रजन्यचित्तस्य श्रुतचिन्तितभावितं।
सच्छिद्रकुम्भजलवन्न स्मृताववतिष्ठते॥ २५

---

[1] See SENART, *Mhv.*, I, 418, and *Divyāv.* 473, 6 (BENDALL).

[2] Ends the quotation from *Çikṣās.*

[3] See *infra* V, 108, and *Çikṣās.* 118. 13—BURNOUF, *Lotus*, 342.

[4] Tib: °ākulā narāḥ (mi-dag).

[5] Tib.: nad-kyis dkrugs-pai... | be-bsin rmoṅs-pas sems [dkru]gs-pa |..... ||

न विद्यते संप्रजन्यं यस्मिंस्तदसंप्रजन्यं। तच्चित्तं यस्य तस्य। श्रुतचिन्ताभावनामयप्रज्ञापरिनिष्ठितं[1] वस्तु न स्मरणमधिवसति। तन्मूलं च सर्वं कल्याणं। किमिव। यथा यच्छिद्रकुम्भे सुख-प्रक्षिप्तमुदकमधस्ताद्गच्छति नावतिष्ठते॥ इदमपरं तद्व्यतिरेके दूषणमाह।

अनेके श्रुतवन्तोऽपि श्राद्धा यत्नपरा अपि।
असंप्रजन्यदोषेण भवन्त्यापत्तिकश्मलाः॥ २६

बहवोऽपि बहुश्रुताः। तथा श्रद्धावन्तो यत्नपराः शिक्षायामादरकारिणः। असंप्रजन्यदोषेणापत्तिकलुषिता भवन्ति। कायचित्तप्रचाराप्रत्यवेक्षणात्॥ अपरमपि तदभावे दूषणमाह।

असंप्रजन्यचौरेण स्मृतिमोषानुसारिणा[2]।
उपचित्यापि पुण्यानि मुषिता यान्ति दुर्गतिं॥ २७

असंप्रजन्यमेव संप्रजन्याभावः क्लेशस्वभावश्चौरः कुशलधनापहरणात्। तेन स्मृतिमोषानुसारिणा। रक्षपालभूताया स्मृतेः प्रमोषमभावमनुसृत्य। मुषिता विलुप्तकुशलधनाः सन्तः। उपचित्यापि पुण्यानि कुशलधनानां संचयं कृत्वापि। दुर्गतिपरायणा भवन्ति॥ कुतः पुनरेवमित्युक्तमेवार्थं स्पष्टयन्नाह।

क्लेशतस्करसंघोऽयमवतारगवेषकः।
प्राप्यावतारं मुष्णाति हन्ति सद्गतिजीवितं॥ २८

---

1 See *supra*, p. 5, n. 1.
2 Cp. *M. Vyut.* 9, 8., 9.

तस्करास्तौराः । तेषां संघातः । अवतारगवेषकः पिशाचवदवतारमार्गप्रेक्षी छिद्रान्वेषणतत्पर इत्यर्थः । प्राप्यावतारं प्रवेशमार्गमासाद्य मुष्णाति । ततो हन्ति शोभनगतये जीवितप्रतिलम्भं । कुशलपाथेयाभावात् ॥

स्मृतिमधिकृत्याधु[46b]ना प्राह । 5

तस्मात्स्मृतिर्मनोद्वारान्नापनेया कदाचन ।
गतापि प्रत्युपस्थाप्या संस्मृत्यापायिकीं व्यथां ॥ २९

यतः स्मृतेरभावे दूषणमेवं स्यात् तस्मादिदमत्र दोषं पश्यता । स्मृतिरालम्बनासंप्रमोषलक्षणा[1] । मनोद्वारान्मनोगृह[2]प्रवेशमार्गात् । नापनेया नापसार्या सदावस्थापयितव्येत्यर्थः । 10
अथ कदाचित्प्रमादतस्ततोऽपगच्छेत् । तदा गतापि पुनर्निवर्त्योपस्थाप्या । तत्रैवारोपयितव्या । कथं । संस्मृत्य मनसि निधाय आपायिकीं नरकादिदुर्गतिव्यथां ॥

तत्र द्वादशेमाः स्मृतयो निष्कलस्यन्दवर्जनाय[3] तथागता[न]तिक्रमानुपालनविपाकगौरवस्मृतिप्रभृतयः शिक्षासमुच्चये[4] 15
प्रदर्शिताः । तत एव विवेकेनावधार्याः ।

सापि स्मृतिस्तीव्रादादरात्समुत्पद्यते । आदरोऽपि प्रमथ-

---

[1] Cp. *supra*, 108, 9.

[2] Manogṛha = cittanagara, *Śikṣās.* 123; *infra* V, 33.

[3] Ms.: niṣphalāsy°; See *infra* V, 38, 54; *Śikṣās.* 44, 19, 116, 12, n. 4, and *M. Vṛtti.* xvii, 4.

[4] p. 118, 4.

माद्दात्म्यमवगम्य[ते]तापेन[1] जायते । एतच्च यथावसरं वक्ष्यामः[2] ॥
तेषां चित्पुनरन्यथापि स्मृतिरुत्पद्यते । तदुपदर्शयन्नाह ।

उपाध्यायानुशासिन्या भीत्याप्यादरकारिणां ।
धन्यानां गुरुसंवासात्सुकरं जायते स्मृतिः ॥ ३०

आचार्योपाध्यायसंनिधौ । तदन्यतमाराध्यसब्रह्मचारिसंनिधौ वा संवसतां । तदनुशासिन्या । भीत्या तन्नयेनापि । [3]आदरः कार्येषु सर्वभावेनाभियुक्तमवज्ञाप्रतिपत्तौ धर्मः[4] । तत्कारिणां यत्नवतां सुस्मृतिनां तदनुशासनीं[4] हिताहितविधिप्रतिषेधनियमनमनुगच्छतामकृच्छ्रेणैव स्मृतिरुत्पद्यते ॥ इत्यमपि विहरन् स्मृतिमनसिकारबहुलविहारी भवतीति कारिकाद्वयेन दर्शयन्नाह ।

बुद्धाश्च बोधिसत्त्वाश्च सर्वत्राव्याहतेक्षणाः ।
सर्वमेवाग्रतस्तेषां तेषामस्मि पुरः स्थितः ॥ ३१
इति ध्यात्वा तथा तिष्ठेन्नपादरभयान्वितः ।
बुद्धानुस्मृतिरप्येवं भवेत्तस्य मुहुर्मुहुः ॥ ३२

---

1 Cp. *Çikṣās.* 119, 1-3. Tib.: khoṅ-du chud-nas ltuṅ-blaṅs-ba-las skye...Notwithstanding the readings of the Çikṣās. and of our text (*infra* stanzas *ad* V, 54), our reading is confirmed by Çikṣās. 119, 15, and foll. (and Tib. *in loco*) "idaṁ çamathamāhātmyam.....avagamya tadabhilāṣeṇātāpo bhāvayitavyaḥ। tena tivra ādaro bhavati çikṣāsu।" (Cf. *infra* 42, 1-2).

2 See *infra ad* V, 54.

3.3 = *Çikṣās.* 119, 2.

4 Cp. *Çikṣās.* 122, 15; 2, 6; 36, 2, 5; *M. Vyut.* 16, 3; *infra* V, 74, 103, where occurs the form anuçāsinī.

सर्वदा बुद्धबोधिसत्त्वानां समस्तवस्तुविषयाप्रतिहतज्ञान[47a]-चक्षुषां सर्वमेव वस्तुजातं पुरतोऽवस्थितमेव। अहमपि तेषां पुरोऽवस्थित एव। सर्ववस्तुवत्। इति मनसि निधाय तथैव संयतात्मा तिष्ठेत्। सपादरभयान्वितः। अप्रतिरूपे कर्मणि सपा लज्जा। स्निग्धायामादरः। तदतिक्रमे भयं। बुद्धबोधि- 5 सत्त्वेष्वेव वा सपादयः॥ एवं सत्यपरोऽपि विशेषः स्यादित्याह। बुद्धेत्यादि। तदेवं विहरतस्तस्य प्रतिक्षणमक्रामत एव बुद्धानुस्मृतिरपि स्यात्[1]॥

संप्रजन्यस्योत्पत्तिस्थैर्ययोः स्मृतिरेव कारणमिति कथयन्नाह।

संप्रजन्यं तदायाति न च यात्यागतं पुनः। 10
स्मृतिर्यदा मनोद्वारे रक्षार्थमवतिष्ठते॥ ३३

यदा स्मृतिर्मनोऽद्वारि क्लेशतस्करसंघातानुप्रवेशनिवारिणी दौवारिकवदवस्थिता भवति। तदा संप्रजन्यमयत्नत एवोत्पद्यते। उत्पन्नं च सन्स्थिरीभवति॥ एवं तावदनयोरन्वयव्यतिरेकाभ्यां गुणदोषावभिधाय अनर्थविवर्जनार्थं निष्फलशब्द- 15 वर्जनमाह[2]।

पूर्वं तावदिदं चित्तं सदोपस्थाप्यमीदृशं।[3]
निरिन्द्रियेणेव मया स्थातव्यं काष्ठवत्सदा॥ ३४

---

1 Cf. *Dharmasaṁgraha*, LIV.

2 See *supra* p. 111. n. 3.

3 But Tib.: re-sig dań-por hdi-hdrai sems i de ni skyon-bcas çes byas-nas i (skyon-bcas = jñātvā sadoṣam idṛçam).

ROYAL ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

प्रथमं तावत् हृदं चित्तमित्यध्यात्मं चित्तयति । सर्वकाष्ठमीदृग्लक्षणमयुक्तमुपस्थापयितव्यं । ततः परं निष्काङ्क्षशब्दवर्जनार्थमपगतकरण्डामेणेव निष्काङ्क्षरूपादिविषयप्रहणसर्वविकल्पोपसंहारात् । मया ज्ञातव्यं । किमिव । काष्ठवत् । चक्षुरादिव्यापारशून्यत्वात् ॥ हृदमेव व्यनक्ति ।

निष्काङ्क्षा नेत्रविक्षेपा न कर्त्तव्याः कदा चन ।[1]
'निध्यायन्तीव सततं कार्या दृष्टिरधोगता ॥ ३५

हृदयमुकुलितपक्ष्मयुगला नासाग्रविनिवेशिता युगमात्रव्यवलोकिनी[3] वा कार्या दृष्टिः ॥ प्रथमारम्भिणः संततान्यासेन क्लेशस्य परिहारार्थमाह ।

दृष्टिविश्रामहेतोस्तु दिशः पश्येत्कदा चन ।
'आभासमात्रं दृष्ट्वा च स्वागतार्थं विलोकयेत् ॥ ३६

दृष्टिचित्तपरिखेदपरित्यागाय [47b] । कदा चित्कर्हि चित् । दिशो व्यवलोकयेत् । अथ कदाचित्कश्चित्तत्समीपमागच्छेत् तदा तस्य प्रतिच्छायामात्रं[7] विदित्वा स्वागतवादेन

---

1 Cp. Manu, IV. 177: na netracapalo...

2 So. M, Dev., Burn.; L[2]. °ttiva; Minaev has°: °yatīva. Tib.: ñes-par sems-pas rtag-tu ni ! mig ni ... = sthiracittena satatam....

3 See Childers, s. voc. Yuga; *M. Vyut.* 163, 15.

4 Abhāsa, cp. *Çikṣās.* 129, 3.—Tib.: hga-sig mig-lam snañgyur na ! bltas-nas oñs-pa legs ses brjod = Kadā cit cakṣurmārge ābhāse bhūte dṛṣṭvā svāgatam iti vadet.

5 Tib.: de oñs-pai sar tsam...(?)—de oñs-pai = tasya āgacchataḥ ; sar = śīghra.

संतोषणार्थं विलोकयेत्[1] । अन्यथा तत्र तत्रावस्थानेनाकुशलं प्रसवेत् ॥ मार्गेऽपि [2]तथादृष्टेर्गच्छत उपघातपरिहारार्थमाह ।

मार्गादौ भयबोधार्थं मुहुः पश्येच्चतुर्दिशं ।
दिशो विश्रम्य वीक्षेत परावृत्येव पृष्ठतः ॥ ३७

भयहेतुचौरादिप्रतिपक्ष्यर्थं । चतुर्दिशमिति क्रमेण । अन्यथात्मभावस्य रक्षा कृता न स्यात् । सर्वदिग्व्यवलोकनं तु क्रियमाणमौद्धत्योपघातपरिहारार्थं स्थित्वा कर्तव्यं[4] । पृष्ठतो व्यवलोकनं परावृत्य पश्चान्मुखीभूय ॥ असमाधानस्य च रक्षणायाह ।

[5]सरेदपसरेद्वापि पुरः पश्चान्निरूप्य च ।
एवं सर्वास्ववस्थासु कार्यं बुद्ध्वा समाचरेत् ॥ ३८

सरेत्पुरः । अपसरेत्पश्चात् । प्रपातादुपघातं निरीक्ष्य च । एवमित्युक्तक्रमदिशा[6] स्वपरहितप्रयोजनमवगम्य[7] प्रतिपत्तिसारो भवेत् ॥

इदानीं संप्रजन्यकारितां प्रत्यक्षयितुमाह ।

कायेनैवमवस्थेयमित्याक्षिप्य क्रियां पुनः ।
कथं कायः स्थित इति द्रष्टव्यं पुनरन्तरा ॥ ३९

---

[1] Cp. *infra* V, 80: ṛju paçyet sadā sattvān.

[2] Tib.: de-ltar lta-ba-na = tathā dṛṣṭvā = tathā-dṛṣṭer.

[3] Minaev: diço'paçramya; L[2]: viçramya; B. viçrāmya; M viçrābhya.—Tib.: ṅal-soṅ.—Schiefner: ṅal gso-ba = nach Ermüdung ausruhen.

[4] See *Çikṣâs.* 106, 15, 118, 9, 198, 10.

[5] So Burn.; Minaev: saced... Tib.: hgro am yaṅ...

[6] Tib.: ...rim-pai zuṅ-gyis.

[7] Prayojana = dgos-pa = kārya.

चतुर्णामीर्यापथानामन्यतमस्मिन्नीर्यापथे। कायेनेवमिति स्थितेन निषण्णेन वाऽवस्थेयमिति। तदनन्तरं स्वाध्यायादिक्रिया-मारभ्य पुनरन्तराले व्यवलोकयितव्यं कथं कायः स्थित इति तस्मिन्नेवेर्यापथे। उत भिन्न ईर्यापथे। भिन्ने पुनः पूर्ववद्व-स्थाप्यः॥ कायप्रत्यवेक्षामभिधाय चित्तप्रत्यवेक्षणामाह।

निरूप्यः[2] सर्वयत्नेन चित्तमत्तद्विपस्तथा।
धर्मचिन्तामहास्तम्भे यथा बद्धो न मुच्यते॥ ४०

धर्मस्य स्वपरहितलक्षणस्य चित्तेव महास्तम्भो बन्धनाद्यकी-करणहेतुत्वात्। तस्मिन् बद्धोऽपि पुनः पुनर्निरूपणीय इत्याह।

कुत्र मे वर्तत इति प्रत्यवेक्ष्यं तथा मनः।
समाधानधुरं नैव क्षणमप्युत्सृजेद्यथा॥ ४१

क्व पुनरिदं मनो [48a] मम वर्तते। पूर्वस्मिन्नालम्बने अन्यत्र वा गतं। गतमवगम्य ततो निवर्त्य तत्रैव योजयितव्यं। स्मरसंप्रजन्याभ्यामुपेक्षणीयं। इति ग्रन्थधुरमेकमपि क्षणं यथा न परित्यजति तथा धारयितव्यं।

[3]एतावता श्रौतं हि समाधिसंवर्तनीयमित्युक्तं भवति॥ यथोक्तं चन्द्रप्रदीपसूत्रे

---

1 See *Çikṣās.* 51, 8, 53, 13.

2 Minaev has: nirūpya—cp. *Çikṣās.* 118, 12: cittamattadvipasya çamatha-stambhe nityabaddhasmṛtiḥ.

3 See. *Çikṣās.* 121, 1-5.

क्षिप्रं समाधिं लभते निरङ्गणं[1]
विशुद्धशीलस्य मि आनुशंसा इति[2] ।

* अतोऽवगम्यते । ये के चित्समाधिहेतवः प्रयोगादौ शीले अनुगता[3] इति ॥ तस्मात्समाधर्थिना स्मृतिसंप्रजन्यशीलेन भवितव्यं । तथा शीलार्थिनापि समाधौ यत्नः कार्य इति ॥[4] 5

समाधानपरित्यागावकाशमाह ।

भयोत्सवादिसंबन्धे यद्यशक्तो यथासुखं ।
दानकाले तु शीलस्य यस्मादुक्तमुपेक्षणं ॥ ४२

अग्निदाहादिभयं । तथा रत्नत्रयपूजादिकृत उत्सवः[5] । समधिकतरः सत्त्वार्थादिर्वा[6] । तत्संभवे यदि स्मातुमशक्तः । तदा 10
कामचार इत्यनुज्ञातं । सापत्तिको न भवतीत्यर्थः ॥ कुतः पुनरयमनियमो लभ्यत इत्याह । दानेत्यादि । शीलं यद्यपि दानात्प्रकृष्टं । तथाप्यवरग्रिच्चायां ग्रिह्यमाणस्य तदनन्तरमेवोत्तरग्रिच्चावस्थितस्याभ्यासपाटवाभावात् कथं चित्तावस्कारं ततो

---

1 Ms. lābhāta.—Niraṅgaṇa, cp. Burnouf, *Lotus* 865, Rhys Davids, *J.R.A.S.*, 1898, p. 191 (Bendall).

2 Ms. has: ānu°; *Çikṣās.* : °smina ānu° çaṁsa; Prof. Bendall reads: °çīle'sminnānuçaṁsa. See Kern, *Lotus*, p. 336. ānṛçaṁsa = guṇa (=pālīānisaṁsa); "not limited to Buddhist writings as we see from the inscription at Bassac in Camboja, st. 18."

3 *Çikṣās.* : çīlāntargatā iti—but Tib. rjes-su-soṅ-pa.

4 Ends quotation from *Çikṣās.*

5 Ms. : kṛtanutsavaḥ.

6 So Ms. : possibly corrupt.—See *Çikṣās.* 167, 2.—(Tib. has here de-bas... : tato ...).

निवर्तमानस्यापि नापत्तिः॥ दानस्यापरो भागो न श्रोतव्य॥ अत एवोक्तं। यद्यप्यन्य इति। एतावन्मात्रमेवेदमुदाहरणं। यथोक्तं[1]। तच्चैकस्यां क्रियायां निष्पाद्यमानायामग्रक्षेतरक्रियानभ्यासादनापत्तिः।

आर्यावलोकितसूत्रेऽप्येवमवोचत्[2]। दानकाले श्रोतोपसंहारस्रोपेक्षे[48b]ति विस्तरः। न चातः क्रियाक्षेन भवितव्यं॥[3]

यत्र कुशलपक्षसंचारेऽपि क्व चित्तसमाधानविघातः स्यात्तत्रोपादेयमित्याह।

यदुद्दिश्य कर्तुमारब्धं ततोऽन्यन्न विचिन्तयेत्।
तदेव तावन्निष्पाद्यं तन्नतेनान्तरात्मना॥ ४३[4]

स्वयमेव तु युक्तागमाभ्यां कल्याणमित्रवचनाद्वा यथावत्तमवधार्य यत्किं चित्कर्म कर्तुमारब्धं ध्यानाध्ययनादिकं। प्रथमतस्तदेव तावन्निष्पत्तिं नेयं तन्निश्चेन मनसा। न पुनस्तदनिष्पन्नमेव परित्यज्य परमारब्धव्यं॥ किं पुनरेवं स्याद्यदि न स्यादित्याह[5]।

एवं हि सुकृतं सर्वमन्यथा नोभयं[6] भवेत्।
असंप्रजन्यक्षोभोऽपि वृद्धिं चैवं गमिष्यति॥ ४४[3]

---

1 *Çikṣâs.* 11, 7, where occurs instead of niṣpâdyamânâyâm : çikṣaṇâyâm.—See *ibid.* 167, 1-2; and *infra* V. 84.

2 Ms. : sûtre hy... ; but Tib. has : kyaṅ, (=api) and *Çikṣâs.* : api. *Çikṣâs.* has : na câtra...

3 Cp. *infra*, VII. 47, 49.

4 So Ms. ; but Tib. : yadi evaṁ na syât ko doṣaḥ.

5 Minaev has : ...no bhayaṁ bhavet.

यस्मादेवमनुष्ठितः सर्वं सुश्लिष्टं ज्ञातं स्यात् । तद्विपर्यये पुनर्दुःश्लिष्टमुभयं पूर्वं चाज्ञं पश्चाज्ज्ञातं च स्यात् । यत्प्रदुष्टेरसंभवन्यं स्यात् । प्रवेद्ये दृष्टिः स्यात् ॥

इत्यमपि निष्पन्नं वर्जयेदित्याह ।

नानाविधप्रलापेषु[1] वर्तमानेष्वनेकधा ।
कौतूहलेषु सर्वेषु हन्यादौत्सुक्यमागतं ॥ ४५

अनेकप्रकारेऽसंबद्धाभिधानेऽपरोपाधिके[2] प्रवर्तमाने । आत्मार्थवस्तुषु च समस्तेषु स्वयमपि तत्क्रियायां दर्शनश्रवणाय वा[क्]चित्तस्य[3] तारतम्यं निवारयेत् ॥

अपरमपि निष्पन्नवर्जनाय प्रातिमोक्षोद्दिष्टमाचरेत् । इत्याह ।

मृन्मर्दनतृणच्छेदरेखाद्यफलमागतं ।
स्मृत्वा तथागतीं शिक्षां भीतस्तत्क्षणमुत्सृजेत् ॥४६

भूमिफलकादिषु नखदण्डादिना रेखाकर्षणलेखनादि । निष्प्रयोजनमागतमापतितं विवर्जयेत् । भगवताच निदृत्ति-

---

1 Tib. : aṅar khas-blaṅs-pa daṅ phyis dam-bcas-pa.

2 On the saṁbhinnapralāpa, see *Çikṣās.* 73, 15.

3 Tib. : gzan-dag-gis byas-pa-la hjug-pa : para-kṛta-pravartamāna.

4 Tib. : raṅ-gis kyaṅ bya-ba de-la blta-ba daṅ mñan-pai phyir ṅag-daṅ sems suga-pa-las bslog-par-byao ! .—ṅag = vākya, etc.

5 Minaev has : tatkṣaṇād bhīta utsṛjet ;—but op. *infra* 120, 1.—Cp. *Manu,* IV. 50, 55, 70 ; *Pātimokkha,* ed. Min., p. 12.

रागप्राप्तेति संबन्धः। तदतिक्रमविपाकफलभयात्। तत्क्षणमिति न तत्र कालपरिक्षेपं कुर्यात्॥

संक्षेपसमुदाचारे संप्रजन्यकारितां यदेत्यादिभिः षड्भिः श्लोकैः प्रिदर्शयितुमाह।

यदा चलितुकामः स्याद्वक्तुकामोऽपि वा भवेत्।
स्वचित्तं प्रत्यवेक्ष्यादौ कुर्याद्वैर्येण युक्तिमत्[1]॥ ४७

प्रथमत एव स्वचित्तं निरूप्य। उक्तं। असंक्लिष्टावस्थायां कर[49a]णीयमुक्तं। एतदेव दर्शयति।

अनुनीतं प्रतिहतं यदा पश्येत्स्वकं मनः।
न कर्तव्यं न वक्तव्यं स्थातव्यं काष्ठवत्तदा॥ ४८

रूपं दिष्टं वा स्वचित्तं यदा पश्येत्। तदा हस्तपादादिचलनमात्रकमपि न कर्तव्यं। नापि वचनोदीरणं। अन्यथा तदुत्थापिते कायवाग्विज्ञप्ती[2] अपि संक्लिष्टे[3] स्यातां। अतो बहिरिन्द्रियव्यापारविकल्पावुपसंहृत्य[4] स्थातव्यं काष्ठवत्तदा। सर्वव्यापारविरहान्निर्व्यापाराः सर्वधर्मा इति मनसि निधाय॥

अपरमाह।

उद्धतं सोपहासं वा यदा मानमदान्वितं।
सोत्प्रासातिशयं वक्त्रं वच्चकं च मनो भवेत्॥ ४९

---

1 So: Min.; M.: yuktimān.—Tib. rigs-pa ldan-par bya.
2 On "vijñapti" and "avijñapti," see *Madhyamakavṛtti*, XVII, 4.
3 Ms.: saṁkṛṣṭe: Tib.: ñon-moṅs-ldan.
4 Tib. has no dual form (vikalpam).

उद्धतमिति । मदमानादिप्रबलप्रमादात् । अपि । उद्धतं विक्षेपबहुलमित्यर्थः । सोपहासं । वाग्विक्षेपकारकं । तथा युक्तं वा । मानचित्तस्योन्नतिः । मदः स्वधर्मे[1] चित्तस्याभिनिवेशः । ताभ्यामन्वितं तत्संप्रयुक्तं । उन्मादः काथिकी विक्षेपणा[2] । तेन सहोत्कटं । वक्रं कुटिलं ग्रहं वा । वञ्चकं प्रतारकं मायावि वा । यदि मनो भवेत् । ज्ञातव्यं काष्ठवत्तदेति संबन्धः ।

यदात्मोत्कर्षणाभासं[3] परपंसनमेव च ।
साधिक्षेपं ससंरम्भं ज्ञातव्यं काष्ठवत्तदा ॥ ५० ॥

आत्मोत्कर्षणं । स्वगुणातिशयप्रकाशनं । तदाभासं[4] तत्प्रतिभासं तदिकल्पनात् । परपंसनं[5] परविषयः दोषाविष्करणं वा । तद्युक्तं । अधिक्षेपः परस्य वचनतिरस्कारः । संरम्भः सहाकस्मिविवादनिमित्तचित्तप्रदोषः । उभयत्र सह तेन वर्तत इति विषयः । एवं यदा पश्येत्खकं मनः ज्ञातव्यं काष्ठवत्तदेति सामान्योक्तमभिसंबध्यते ।

लाभसत्कारकीर्त्यर्थं परिवारार्थि वा पुनः ।
उपस्थानार्थि मे चित्तं तन्नास्तिष्ठामि काष्ठवत् ॥ ५१ ॥

---

[1] Svadharma, should the reading be right, is not the svadharma of Manu, but synonymous to svapakṣe-ātmany.

[2] Hitherto: vihethanam.

[3] Tib.: bstod lhur-len-pa = ātmastutiparāyaṇaḥ.

[4] = der snaṅ-ba ni.

[5] Cf. *Śikṣās.* 10, n. 4; and *M. Vyut.* 127, 4: parapaṁsaka.—*Ibid.*, ātmotkarṣa, kuṭila-citta, etc.

कीर्तिर्यशः । परिवारः । दासीदासकर्मकरादिः । उपस्थानं पादधावनमर्दनादि । एभिर[ि]र्थैः तदभिलाषं मम चित्तं तस्मात्तिष्ठामि काष्ठवत् ।

परार्थरूक्षं[1] स्वार्थार्थि परिषत्कामनेव वा ।
वक्तुमिच्छति मे चित्तं तस्मात्तिष्ठामि काष्ठवत् ॥ ५२

परार्थरूक्षं परार्थविमुखं । स्वार्थार्थि स्वा[49b]र्थाभिनिविष्टं । परिषत् । ग्रिष्यान्तेवासिप्रभृतिजनसमाजः । तदभिलाषि । तत्परिवारार्थि ।

असहिष्णुखलसं भीतं[3] प्रगल्भं मुखरं तथा ।
स्वपक्षाभिनिविष्टं च तस्मात्तिष्ठामि काष्ठवत् ॥ ५३

असहिष्णु असहनशीलं । अलसं क्रियाखकर्मण्यं कुर्वीदमित्यर्थः । भीतं कायजीवितभीरुं[4] । भयहेतुभ्यो वा । प्रगल्भं धृष्टं । मुखरं दुर्वचस्कं । युक्तायुक्तमनपेक्ष्याभिधायकं वा । स्वपक्षे ग्रिष्यान्तेवासिज्ञातिसखोचितादौ अभिनिविष्टं पक्षपातातिशयवत् ॥

सांप्रतं प्रतीकारनिर्देशमाह ।

एवं संक्षिप्तमालोक्य निष्फलारम्भि वा मनः ।
नियन्त्रीयाद् दृढं शूरः प्रतिपक्षेण तत्सदा ॥ ५४

---

1 Minaev has: °rūkṣyam.—Tib. uses periphrases: gzan-don yal-bar hdod-pa dan | rań-don gñer-bar hdod-pa-dag ... and does not translate the second pāda

2 So M^3 and Tib.; Minaev: vartum; L^3: kartum.

3 Minaev: asahiṣṇulasambhītam.

4 Tib.: lus dan htbso...

उपदर्शितक्रमेण संक्लिष्टं संक्लेशसंप्रयुक्तं निष्यन्दव्यापारं वा ज्ञात्वा स्वचित्तं सर्वप्रवृत्तिनिरोधेन प्रभावमन्दतां विधाय निग्रहीयादभिभवेत् । दृढं यथा पुनरपि तमुदाचारधर्मकं न भवति[1] । क्लेशादिसंग्रामे विजयाय कृतपरिकरः शूरो बोधिसत्त्वः । प्रतिपक्षेण यो यस्मिन् प्रतिपक्ष उक्तः । यथा रागादावशुभादि । तेन तद्विपरीतविधानेनेत्यर्थः । सदा सर्वकालं । यदा यदा संक्लिष्टं प्रतीयते ।

[2]उप[परि]पृच्छायां यद्दिनं बोधिसत्त्वमधिकृत्योक्तं । तेन सुरामैरेयमद्यप्रमादस्थानात् प्रतिविरतेन भवितव्यं । अमत्तेनोन्मत्तेन । अप[प]लेनाचञ्चलेनाभ्रान्तेनामुखरेणानुद्धतेन[3] । अनुद्धतेन । उपस्थितस्मृतिना[4] । ससंप्रजन्येनेति ॥ अत्रैव च प्रव्रजितं बोधिसत्त्वमधिकृत्योक्तं । स्मृतिसंप्रजन्यस्याविच्छेप इति ॥[5]

तथार्थतथागतगुह्यसूत्रे दर्शितं[6] । न खलु पुनः कुलपुत्र बोधिसत्त्वस्य वायका वा [दुष्टा वा मूढा वा][7] क्षिप्ता [50a]

---

1 "So that it shall not be again an object for the samudācara." There are two "samudācāra," the vidūṣaṇā° (chap. II,) and the pratipakṣa° (*Çikṣās.* 171, 6—176, 3, 209, 5—*infra* V, 84), methods to the "purification from sin" (pāpaçodhana).

2 = *Çikṣās.* 120, 3–5.

3 See *M. Vyut.* 127, 10, 11. The lectio difficilior "unnaḍa" adopted by Prof. BENDALL is confirmed by the Pali "unnaḷa" (*cf.* 120, n. 2)—The Tib. (mirgod), so far as I know, is not decisive (= anuddhata) Prof. BENDALL kindly gives me references to *Çikṣās.* 105, 3, 108, 12 (unnāma) and MORRIS, J.P.T.S., 1887, p. 120, 121.

4 *Çikṣās.* has: upasthitasmṛtisaṃpra°.

5 = *Çikṣās.* 126 5–9.

6 müḍhā, from Çikṣās.; sdaṅ-ba = dviṣṭā.

वा खण्डव्याकरणी[1] वा स्वपक्षोत्कर्षवचना वा परपक्षनिग्रह-वचना वा आत्मवर्णानुनयवचना वा परवर्णप्रतिघातवचना[2] प्रतिप्रश्नोत्तारणवचना[3] वा आभिमानिकव्याकरणवचना वेति[4] ॥ एवं निष्फलस्कन्धवर्जनेनानर्थादात्मभावश्च रक्षा प्रतिपा-दिता भवति । [5]तस्मात्सदा श्रोत्रसुखितेनाप्रकम्पेनाग्रिथिलेन भवितव्यमिति[6] । एतच्च समाहितचित्तस्य सिध्यति । [7]अत इदं प्रमथमाहात्म्यमवगम्य तात्पर्येण भावयितव्यं[8] । अनेन तीव्र आदरो भवति स्निग्धासु । तेनापि स्मृतिरुपतिष्ठते । उप-[स्थित]स्मृतिर्निष्फलं वर्जयति । तस्मादनर्था न संभवन्ति । तस्मा-

---

1.1 Ms. has: kṣaṇa° and so Tib.: skad-cig (= kṣaṇa) gsal-bar byas pa am. Prof. BENDALL reads: kṣuṇṇa, according to the Ms. of the Çikṣās. for apparently kṣūṇa; and Tib. *in loc*: thogs-pa (= pratihata).—Çikṣās.: °vyākaraṇā more correctly (*cp.* WHITNEY, 1150, f.)

On this word, M. KERN writes the following observation: "Je pense que la forme prākrite primitive etait *akkhaṇa*, qui dans le composé pāli *akkhaṇavedhin* est expliquiée par *aviraddhavedhin* (Jātaka, III 322, IV 494, V 129; Aṅg. Nik., I 284, II 171. On en a fait en sanscrit bouddhique akṣuṇavedhin [°dha°, Divyāv. Index, C. BENDALL]. Le Pāli comme le sanskrit bouddhique ont correctement interprèté le sens du mot " (touchant infailliblement la marque de tir" mais en ont ignoré l'étymologie (= sansk. *ākhana-vedhin*)—Il n'est pas impossible qu'on ait déduit, par abstraction, de *akkhaṇa*, un mot *Khaṇa*: le contraire de akkhaṇa."—MORRIS, T.P.I.S., 1885.

The reading of our Ms. *Kṣaṇa*, being confirmed by the Tib., is possibly good, being a sanskritised form of this *Khaṇa*.

2 *Çikṣās.* pratigha°, confirmed by VI, 62 pratighacitta, etc

3 Ms. pratijñānut°.

Tib.: kha og-tu lus-la brus-par mi byed-pai thsig-gam = pratijñā-uttāraṇa ātmabhāva-aparikṣā-vacanaṁvā.

4-4 From the *Dharmasaṅgīti*, cf. *Çikṣās.* 119, 14.

5 With some omissions and variants = *Çikṣās.* 119, 15—120, 2.—See *supra ad.* V, 29.

6 *Çikṣās.*: ātāpo bhāvayitavyaḥ.—Tib.: de ltaṅ blaṅs-te = ātāpa.

दात्मभावं रक्षितुकामेन स्मृतिमूलमधिष्ठाय नित्यमुपस्थितस्मृतिना भवितव्यं[1] ॥ एतदेवाह ।

तथात्मभावे का रक्षा यदनर्थविवर्जनं[2] ।
केन तत्प्राप्यते सर्वं निष्प्रपञ्चपदवर्जनात्[3] ॥
एतत्सिध्येत्सदा स्मृत्य[ा][4] स्मृतिस्त्वादरान्नवेत्[5] । 5
आदरः श्रमसाध्यत्वं ज्ञात्वा तात्पर्येण याचते[6] ॥ इति

श्रमसाध्यत्वं तु यथावसरमिहैव कथयिष्यते[7] ॥ अयमपि पिण्डार्थोऽनर्थविवर्जनार्थमवधारयितव्य[8] इति वृत्तमितमेवोपदर्शयन्नाह ।

सुनिश्चितं सुप्रसन्नं धीरं सादरगौरवं । 10
सलज्जं सभयं शान्तं परमाराधनतत्परं ॥ ५५
परस्परविरुद्धाभिर्वाक्येच्छाभिरखेदितं ।
क्लेशोत्पादादिदं क्लेतदेषामिति दयान्वितं ॥ ५६

---

1 = *Çikṣās.* 119, 25—120, 2.

2 *Çikṣās.* 44, 19—ātmarakṣā, cp. *Dhammapada*, 157.

3 *Ibid.* 116, 12; cf. *supra*, p. 113, 15.

4 *Ibid.* 118, 8.

5 *Ibid.* 119, 1, and *supra*, p. 112, 1.

6 *Ibid.* 119, 2, with the reading: çamstha° (cf. *ibid.* l. 3: kas tāvat ayaṁ çamo nāma, and 123, 18). The fourth pāda is unmetrical.—Tib. has: brtun, for which the *Lal. Vist.*, according to FOUCAUX, has: ātāpa,° in.—*Ed. conj.* jñātvātāpena jāyate.—*cf.* IV, 48, V; 1.

These four lines are the 7th and the 8th Kārikās of the *Çikṣāsamuccayakārikās* See Prof. BENDALL's Introduction to the *Çikṣās*.

7 See *ibid.* 119, 9 and foll. and chap. IX, 1 of this book, (p. 237).

8 Cp. *Çikṣās.* 127, 8: ... asyā tu granthavistarasyāyaṁ piṇḍārtho bodhisatvena manasā nityaṁ dhārayitavyaḥ |—Then occur the stanzas *Bodhic.* V, 55, 57, with the reading *suniçcalam* (BENDALL, 127, n. 1).

आत्मसत्त्ववशं नित्यमनवद्येषु वस्तुषु ।
निर्माणमिव निर्मानं[1] धारयाम्येष मानसं ॥ ५७

सुनिश्चितं संदेहविपर्यासरहितं । सुप्रसन्नं यदा प्रीतिसौमनस्यवद्भवति । धीरमचञ्चलं । आदरः कथित एव । गौरवं आराध्येषु चित्तस्य नम्रता । ताभ्यां सह वर्तते । सलज्जं पूर्ववत् । सभयं स्खलित - - - लोके भीतं[2] । शान्तं संयतेन्द्रियं । सत्कारादिनयत्न[50b]वत् ।

यदेकस्य रुचिजनकं तदन्यस्य विपरीतं । अन्योऽन्यविरुद्धाभिः पृथग्जनेच्छाभिरखेदितमविप्रतिसारि । कथं दयान्वितं । हेतुपदमेतत् । कुतः । यस्मात्क्लेशोत्पादान्न खातन्त्र्यादिदमेतत् परस्परविरुद्धचरितं एषां बालानामिति मत्वा[3] ।

आत्मसत्त्ववशं स्वपरायत्तं सर्वकालं । किं सर्वत्र । न । अनवद्येषु वस्तुषु । [4]उभयसावद्यशून्येषु । किंवत् निर्माणमिव[5] । निर्मितवत् । विगतमानं[6] मानसं धारयामि । एषोऽहमिति बोधिसत्त्वो [7]मनसि निवेशयेत् ।

अस्मादपि संवेगमनस्किाराच्चित्तस्यानर्थविवर्जनेन रक्षा विधातव्येत्याह ।

---

1 Minaev: nirmāṇam; Tib: sprul-pa bsin-du ña med-par = nirmitavat...

2 Ms.: skhalite tyaralokya bhītam; Tib.: hkhrul-pa hbyuṅ-bas hjig-rten-la hjigs-pa.—Ch. *supra* 113, 5.

3 Cp. *infra* VI, 25.

4 Prakṛtyā, prajñaptyā avadyam.

5 See the note to Çikṣās. 127, 13.

6 Cp. *Çikṣās.* 153, 19: Sattveṣu nirmānatā.

7 *Ex conj.* Ms. has: °tvena manasi.

चिरान्नातं क्षणवरं स्मृत्वा स्मृत्वा मुहुर्मुहुः ।
धारयामीदृशं चित्तमप्रकम्प्यं सुमेरुवत् ॥ ५८

अतिचिरतरेण कालेन लब्धसुखं क्षणवरं । स्मरणेन चेतसि कृत्वा पुनः पुनरन्तरं स्थिरीकरोमीदृशसुखस्वभावं । अप्रकम्प्यं कम्पयितुमशक्यं कामादिवितर्कपवनैः पर्वतराजवत् ॥ 5

[1]एवमेताभ्यां च शीलसमाधिभ्यामन्योन्यसंवर्धकाभ्यां चित्तकर्मपरिनिष्पत्तिः । [2]तस्मादवस्थितमेतत् चित्तपरिकर्मैव बोधिसत्त्वभूमिचेति[3] । तेन यदुक्तं ।

चित्तरक्षाव्रतं मुक्त्वा बहुभिः किं मम व्रतैः । इति[3] । तत्परिनिष्ठितं ॥ 10

पुनस्तदेकान्तमवधारयितुं कायप्रत्यवेक्षामाह ।

गृध्रैरामिषसंगृद्धैः क्षाद्यमाणं इतस्ततः ।
न करोत्यन्यथा कायः कस्मादत्र प्रतिक्रियां ॥ ५९

कायस्य सर्वथा क्व चिदपि व्यापारो नास्ति । स्वात्मन्यपि सामर्थ्याभावात् । अन्यथा चित्तरहितो मृतस्य कायः । गृध्रादिभिर्विप्रलुप्यमानं[4] इतस्ततः प्रतिकारमात्मरक्षणार्थं किमिति न करो[तो]ति पृच्छति [51ᵃ] । सर्वसामर्थ्यविकलत्वात् ॥ 15

---

1 *Çikṣās.* 121, 10.

2 *Ibid.* 123, 13 (tasmād vyavasthitam evam). parikarma = yoṅs-su sbyaṅ-ba. — Cp. KERN, *Lotus*, p. 295.

3 *Supra* V, 18.

4 Cp. *Mhv.*, II 356, 9; 412, 13, etc.

अत एव चिन्तपरिकर्मैव वाच्यं । नास्थिन् परिकर्मणि[1] काय-
स्यावज्ञात एव परिकर्मविद्भिः । तात्परतन्त्रतया स्थापयितुमयं भवति ॥
एवं सर्वथानुपयोगिनि काये सापेक्षतां निरस्यन्नाह ।

रक्षसीमं मनः कस्मादात्मीकृत्य समुद्भ्रयं ।
त्वत्तस्त्वेत्पृथगेवायं तेनास्य तव को व्ययः ॥ ९०

हे मनः । अनात्मकमेवात्मत्वेन स्वीकृत्य मांसास्थिपुञ्जं
कायसंज्ञकं कस्मात्कारणात्त्वं रक्षसि । किमेवमिति चेत् । भवतो
यदि भिन्न एवायं कायः । तेन अस्यापचये तव किमपचीयते ॥
पूर्वमेव चिरं स्वीकृत इति चेदाह ।

न स्वीकरोषि हे मूढ काष्ठपुत्तलकं शुचिं ।
अमेध्यघटितं यस्मं कस्माद्रक्षसि पूतिकं ॥ ९१

हे मूढ मोहविजृम्भितमेतद्भवतः[3] । शुचिं पवित्रं । अयं
कायः । इदमेवाह । अमेध्येति । पूतिकं प्रतनधर्मकं[4] ॥
स्यादेतत् । किमन्यकिञ्चनस्यापि दोष उच्यत इत्यत्राह ।

---

1 New and curious.

2 Minaev has: °ilkam; L², M., Dev., Burn.: °lakam.

3 Vijṛmbhita (hgyiṅ-ba; Jäschke, s. voc. sgyiṅ = to yawn, gape..... almost exclusively used in describing the attitude of a dying lion, and so also the dying attitude of Buddha) cp. *Mhv.* I, 495, Foucaux, Musée Guimet, XIX, p. 36.

4 Çatana according to Cowell and Neil = cutting (*Divyâv.* 183, 23; 281, 20:... sarvasaṃskāragatiḥ çatanapatanavikiraṇavidhvaṃsanadharmatayā parāhatya...;)—But = caduc, according to Prof. Kern; "A peu près synonyme de patana. *Çat* = *çad* = latin *cado*. En sanskrit il n'y a que le causatif çātayati, considéré comme le causatif de çad (= çātane)."

इदं चर्मघटं ज्ञानखड्गेन पृथक् कुरु ।
अस्थिपञ्जरतो मांसं प्रज्ञाभल्लेन मोचय ॥ ६२
अस्थीन्यपि पृथक् कृत्वा पश्य मज्जानमन्ततः[1] ।
किमत्र सारमस्तीति स्वयमेव विचारय ॥ ६३

चर्मघटं पुटं । ज्ञानविशेषेण । पृथक् कुरु । शकाद्यादृष्टसारत्व । अस्थिघटितपञ्जरादनन्तरं प्रज्ञाभल्लेन प्रज्ञैव सांवर्तनेन । तदनन्तरमस्थीन्यपि खण्डशः पृथग्भिन्नानि कृत्वा मज्जानं पश्य । अवलोकय यत्पश्चात्[2] काचः । चतुर्महाभूतिकः[3] । मातापितृशुक्रशोणितसंभूतः । दुःखमयः । इतश्चेति विचारेण प्रतिपादयिष्यतीति[4] । किमत्र सारमस्ति विज्ञप्रज्ञप्तं न्याय्यं वा । इत्यात्मनैव विचारय ।

एवमन्विष्य यत्नेन न दृष्टं सारमत्र ते ।
अधुना वद कस्मात्त्वं कायमद्यापि रक्षसि ॥ ६४

एवं कथितमत्र । साधूक्तमिति चेत् । अधुना वद कस्मात्त्वमद्यापि सर्वशुचिकमपि कायं रक्षसि । एवं विद्वानपि ॥ तथाप्यस्ति किं चिदुपादेयमिति चेदाह [51b] ।

---

1 = down to, see *Divyâvadâna*, s. voc. antaças.—So Tib.: rkaṅ-gi bar-du lhag-bya-sin.

2 So Ms.; but Tib.: lus-kyi naṅ gaṅ yin-pa=yat kâyasyântar asti.

3 The regular vṛddhi omitted.

4 See chap. IX, 58-60, 79-88; *Çikṣâs.* 209 and foll.

न खादितव्यमशुचि त्वया पेयं न शोणितं।
नान्त्राणि चूषितव्यानि किं कायेन करिष्यसि॥ ६५

यदपि न तदुपयुक्तमिति संक्षेपार्थः। अतः किमनुपयोगिना कायेन करिष्यसि। अथासङ्गो न युक्त इत्यर्थः। अन्यप्रयोजनाभावादिदमेवोचितमुत्पश्यामः। इत्याह।

युक्तं शुभ्रमृगालादेराहारार्थं तु रक्षितुं।
[1]कर्मोपकरणं त्वेतन्मनुष्याणां शरीरकं॥ ६६

यस्मात्कर्मणि केन चित्सदृशकारिभावेनोपयुज्यत इति रक्ष्यते[2]। तथापि नात्राभिनिवेशः कार्य इत्याह।

एवं ते रक्षतश्चापि मृत्युराच्छिद्य निर्दयः।
कायं दास्यति शुभ्रेभ्यस्तदा त्वं किं करिष्यसि॥ ६७

आच्छिद्येति यस्मान्नियतो[3] मृत्युः निष्कृपो मृत्युस्तव कायं शुभ्रेभ्यो दास्यति। तदापि न कश्चित्प्रतिकारो भविष्यति। इत्यभिप्रायः॥ स्यादेतदप्येवं तथापि भक्षाच्छादनादिमात्रेऽपि परिपालनीय इत्याह।

---

1 So Dev., Burn.;—Minaev has: açucim.

2 So M. L[3]; Minaev has: rakṣitam.—There is no commentary on this line.

3 I prefer the reading of L[3], M.; but Minaev has: "° karaṇatvaṁ tan....." and Tib.: bkol-bar bya-ba nyid-du zad. = karmopakaraṇatve eva.—See P. W. sub voc. K°.

4 Tib. has:...sbyar-bar-bya yin-pas na mkho-bas ni chags-par-byao se-na / de-lta mod kyi / hdi-la... = ...yujyate, upayuktatvād eva āsaṅgaḥ kāryaḥ / naivam / nātra abhiniveçaḥ.....

5 Bhavato (?), not translated in Tib.

न स्थास्यतीति भृत्याय न वस्त्रादि प्रदीयते।
कायो यास्यति खादित्वा कस्मात्त्वं कुरुषे व्ययं ॥६८

यदि नाम भृत्यकर्मकरणं[1]। तथापि तत्रागवस्त्राद्यविज्ञाभावे विचक्षणो ज्ञात्वैव प्रवर्तते। एवं प्रज्ञतेऽपि तद्धर्मिणि केनाभिप्रायेण हे मनस्त्वं कुरुषे व्ययमुपकरणोपचयं। तस्मिं सर्वथैव निरवकाशोऽयं कर्तव्यो। नेत्याह।

दत्त्वास्मै वेतनं तस्मात्स्वार्थं कुरु मनोऽधुना।
न हि वैतनिकोपात्तं सर्वं तस्मै प्रदीयते ॥ ६९

वेतनं कर्ममूल्यं। तावन्मात्रं दत्त्वास्मै गलरग्रहीताय कर्मोपकरणलात्। स्वप्रयोजनमनुविधेयं हे मनः। अनेनैवोपार्जितं कस्मादस्मै न दीयत इति चेत्। न हि यस्मात्किं चित्कर्मकरेणोपात्तं तस्मै कर्मकराय प्रदीयत इति न्यायोऽस्ति। तस्मादेवमुपलम्भमात्रं दत्त्वा।

काये नौबुद्धिमाधाय गत्यागमननिश्रयात्[2]।
यथाकामंगमं कायं कुरु तत्त्वार्थसिद्धये ॥ ७०

काये नौबुद्धिं कृत्वा प्रवृत्तिनिवृत्तिहेतोः। दृष्टान्तत्वं कायं

---

[1] Tib. : bhṛtyādi°.

[2] Cp. Pāli : nissāya, nissayo.—Tib. rten-tsam-du.—The simile of the ship is a classic one, see *Çikṣās.* 55, 8.

सुख संसारोच्छेदाय निष्प्रपञ्चं वा ब्रह्म इति प्रस्तुतमभिसंधत्ते ॥

इति काव्यप्रत्य[52a]वेक्षया तत्स्वभावसुपयोगं च विचार्य परिनिश्चितकाव्यप्रयोजन उपसंहरन्नाह ।

एवं वशीकृतस्वात्मा नित्यं विगतसुखो भवेत् ।
त्यजेद्भ्रूकुटिसंकोचं पूर्वाभाषी जगत्सुहृत् ॥ ७१

उक्तनीत्या । वशीकृतः । आत्मा चित्तकायलक्षणः । सर्वदा प्रसन्नवदनो भवेत् । भ्रूललाटसंकोचं च प्रसादहानिकरं त्यजेत् । पूर्वमेवासंचोदित एव परेण स्वागतादिवादैः संतोषवान् भवेत् । सर्वसत्त्वानामकारणवान्धवश्च ॥ इत्यपि क्रियार्थविवर्जनाय कार्यमाह ।

सशब्दपातं सहसा न पीठादीन् विनिक्षिपेत् ।
नास्फालयेत्कपाटं च स्यान्निःशब्दक्रियः सदा ॥ ७२

सहसा त्वरितमेव निष्प्रयोजनं । पीठादिना कपाटं च नास्फोटयेत् । संयमतः सततं निःशब्दाभिरतिर्भवेत् ॥ क एवं यति गुणः स्यादित्याह ।

वक्ता विद्वान्धीरश्च निःशब्दो निभृतश्चरन् ।
प्राप्नोत्यभिमतं कार्यमेवं नित्यं यतिश्चरेत् ॥ ७३

---

1 L², M., Dev. Bunn. : °kṛtaç cittaṃ.
2 M. Pun. 130, n. : apagatabhrukuṭika. Cp. *Visuddhimagga* (B.T.S.) 17, 11.
3 Cp. Manu IV, 64.

सर्व एते निःशब्दा अनुकूलाश्च विधेरर्थाः विवक्षितमर्थं लभन्ते। प्रतिषेधोऽपि तथैव समाधानकल्पकल्पपरिहारेण विज्ञेयः॥ स्त्यपि निश्चितव्यमित्याह।

[1]परचोदनदक्षाणामनभीष्टोपकारिणां।
प्रतीच्छेच्छिरसा वाक्यं सर्वशिष्यः सदा भवेत्॥ ७४

कौशल्यविनोदनाववादानुग्राहिणोसमर्थानां[2] विनयादिकोविदा[नां]। अप्रार्थितहितैषिणां हितविधायकं वचनं मूर्ध्ना गृह्णीयात्। न तेषु क्वचित्तं दूषयितव्यं। नाप्यवमन्यना[3] कार्येति भावः। सर्वत्रैवेषु गुरुगौरवविधिना समाचरितव्यमिति सर्वं सर्वेभ्यः शिक्षेत्॥ [4]दुर्व्यालक्षप्रणाशनामाह[5]।

सुभाषितेषु[6] सर्वेषु साधुकारमुदीरयेत्।
पुण्यकारिणमाशीर्भिः स्तुतिभिः संप्रहर्षयेत्॥ ७५

परकीयगुणवर्धनवचनेषु तत्परितोषणाय साधु साधु भद्रकमिदमिति शब्दमात्रेणोच्चारयेत्। कुशलकर्मकारिणमपि दृष्ट्वा। साधुकृतं धन्यो [52b] भवान् सुकृतकर्मकारीत्यादिभिः स्तुतिवचनैः प्रोत्साहयेत्॥ [6]अपनाशहां निरूपणाह।

---

1 Burn.: parico°.—This stanza is quoted with variants *Çikṣâs.* p. 364, 11.

2 On anuçâsanî, see *supra* ad V 30, and *Samâdhirâja*, 6. 4.

3 See *Çikṣâs.* 9, 7.

4 Prakâçanâ. The form in â is new.

5 New, as a synonym to varṇanâ, praise.

6 *M. Vyut.* 127, 8—W. K. F.=Geklatsch=commérages=gossip; hao Khagsag=Schmeichelei, flatter, adulation.: better meaning so far as I see. Cp. *Çikṣâs.* 268, note 4, with reference to Râṣṭrapâla.

परोक्षं च गुणान्[1] ब्रूयादनुब्रूयाच्च तोषतः ।
स्ववर्णे भाष्यमाणे च भावयेत्तद्गुणज्ञतां ॥ ७६

परगुणान् सद्भूतानपि परोक्षं ब्रूयान्न समक्षं । अन्यथा स्वपनां कस्मिन्नप्येत । परेण तु तत्समक्षमन्यस्य गुणे भाष्यमाणे तदनुवादकतया[2] समक्षमपि ब्रूयात् । अन्यथा नाम्न दक्षिरप्येति मत्वा स्वचित्तं प्रदूषयेत्परः । स्वगुणे पुनः क्रोध चिह्नुणपक्षपातिना प्रसक्तेन समक्षं परोक्षं च कीर्त्यमाने । चित्तोन्नतिं निवारयंस्तस्यैव गुणाभिधायकस्य गुणानुरागितां मनसि कुर्यात् ॥ परगुणामर्षणं वारयन्नाह ।

सर्वारम्भा हि तुच्छार्थाः[3] सा वित्तैरपि दुर्लभा ।
भोक्ष्ये[4] तुष्टिसुखं तस्मात्परश्रमजतैर्गुणैः ॥ ७७

सर्वेषां हीनमध्योत्कृष्टानां सत्त्वानां । सर्वे वा । उपक्रमाः । दुःखपरिहारेण तुच्छार्थाः । सर्वारम्भपरिश्रमेण तुष्टिरेवोत्पादयितव्येत्यर्थः । सा च तुष्टिर्धनविसर्गैरपि दुर्लभा । स्यादा न वेति । इह पुनरयत्नसिद्धोपस्थिता कस्मात्परित्यीयत इति मत्वा भोक्ष्ये अनुभविष्यामि संतोषसुखं । अन्ययत्नसिध्यादितैर्गुणैरुपनामितं । न हि प्रियपुत्रगुणैरक्षमा युक्ता । इति भावनया परगुणश्रवणाच्चित्तकार्कश्यमपकुर्यात् ॥ अथैवोपचयमाह ।

---

1 So M., L[2], Burn., Dev.; Minaev: guṇam; Tib. has no plural-sign.

2 The abstract in °tā is new ..The meaning given in P. W. is too narrow. See Arte: anuvādaka = conformable to, in harmony with.

3 Minaev: tuṣṭyarthā, L[1], M.: °rthāḥ.

4 So M., L[2], Burn.; Minaev: bhokṣya°.

न चाप मे व्ययः कश्चित्परत्र च महत्सुखं।
अप्रीतिदुःखं द्वेषेस्तु महद्दुखं परत्र च ॥ ७८

नेवाक्षिप्तचर्यं प्रकृतिमतो मम। दृष्टधर्मे वा। उपचय-लेशोऽपि संभवति। उपचयः पुनर्विपुल एवेति दर्शयति। परत्र च महत्सुखं परगुणाभिनन्दनात्॥ एवमक्षिप्यमाणे पुनरपचयो दृश्यते। उभयलोकेऽपि दुःखं परगुणासहनात्॥ तस्मात्सर्वकल्पप[53a]रित्यागेनेयमुचिता कर्मकारिता ग्रिच-णीचेत्याह।

विश्वस्तविन्यस्तपदं विस्पष्टार्थं मनोरमं।
श्रुतिसौख्यं कृपामूलं मृदुमन्दस्वरं वदेत् ॥ ७९

सर्वावद्यविनिर्मुक्तत्वाद्विश्वस्तं[1]। आनुपूर्व्या व्यवस्थितपदं। असंदिग्धार्थं। मनःप्रह्लादनकरं। श्रवणाप्यायक[2]। करुणारस-निष्यन्दभूतं[3] न रागादिनिदानं। मृदुस्वरमकर्कशवचनं। [4]मन्द-स्वरं। यावता ध्वनिना प्रतिपाद्यस्य प्रतीतिः स्यात्। न ततो न्यूनं नातिरिक्तं उदीरयन्।

ऋजु पश्येत्सदा सत्त्वांश्चक्षुषा संपिबन्निव।
एतानेव समाश्रित्य बुद्धत्वं मे भविष्यति ॥ ८०[5]

---

[1] Viçvasta = yid-phebs.—phebs-par smra-ba = "höflich und verbindlich sprechen." (Schmidt).

[2] Śpyāyaka, not in P. W., but Kādambarī: ghrāṇāpyāyaka (Kern).

[3] Niṣyanda (pāli: nissanda), cp. Senart, *Mhv.* II, 546, *Çikṣās.* 138, 11, 181, 10.—Tib. has: ... roi rgyu-mthun-pa-las byuṅ-ba.

[4] *M. Vyut.* 126, 19: mandabhāṣyo bhavati.

[5] Cp. *infra*, VI, 48, 112 and foll.

अवक्रमनुद्विग्नं परमप्रीतिरसास्वादनसंजातं चक्षुरुन्मीलित इव प्रीतिसुखं परमाह्लादकरं संभिन्दन्निव सकलं शरीरम् । न रक्षेण न दुष्टेन न मुग्धेन । परमोपकारका खेते । अतः यस्मादेतान् सत्त्वान् समाश्रित्य दुर्लभलाभं बुद्धत्वं मे भविष्यति । उत्पत्स्यते । एवं च विहरन् । [1]अशक्तोऽपि सत्त्वार्थसमर्थो भवत्येव । यदुक्तं ।

सर्वत्राप्रतिहतो मन्त्रमितक्रियाभिभावणात् ।
आवर्जनेच्छनं भव्यमादेयस्यापि जायते ॥ इति[2] ।

एतदेव च बोधिसत्त्वस्य कृत्यं यदुत सत्त्वावर्जनं नाम[3] । यथा धर्मसंगीतिसूत्रे आर्यभिक्षुदर्शनेन बोधिसत्त्वेन परिदीपितं । तथा तथा भगवन् बोधिसत्त्वेन प्रतिपत्तव्यं यथाक्षुद्रदर्शनेन सत्त्वाः प्रसीदेयुः । तत्कस्माद्धेतोः । न भगवन् बोधिसत्त्वस्यान्यत्करणीयमन्यत्र [सत्त्वावर्जनात्] । सत्त्वपरिपाक एव हि भगवन् बोधिसत्त्वस्य धर्मसंगीतिरिति ।

एवमभिधमाने को दोष इति चेत्[4] ।

अनादेयं[5] तु तं लोकः परिभूय जिनाङ्कुरं[6] ।
भक्षयत्यसकृत् यथा वह्निं पथेन नरकादिषु[7] ॥ इति[8] ।

1:1 From *Çikṣās.* 124, 9-11, with some variants: sattvārthakṣamo bhavaty eva, prasādakaratvāt / katham / sarvatra...The Ms. of the Çikṣās. has in margin the following glosses: vinā smṛtisaṃprajanyatām, and idānīm.

2 The two stanzas are the 10th and 11th of the *Çikṣāsamuccayakārikās*, see BENDALL's Introduction and *supra* note *ad* IV, 48.

3 nāma is wanting in *Çikṣās.*

4 Çikṣās.: evaṃ punar...doṣa ity iha.

5 ādeya (gṛuh-os), anādeya; the present use of this word seems new. See SENART, Mhv. I, 580, on "ādeyavacana."

6 = buddhāṅkura (*Çikṣās.* 159, 2) = bodhisattva.

तत्सामर्थ्याराधन[53b]मेव बोधिसत्त्वस्य कर्म । उपकारिक्षेत्रमसाधारणं पुण्यप्रसूतिहेतुरिति ॥ तत्प्रसङ्गेनान्यदपि दर्शयन्नाह ।

सातत्याभिनिवेशोत्थं प्रतिपक्षोत्थमेव[1] च ।
गुणोपकारिक्षेत्रे च दुःखिते चं[2] महच्छुभं ॥ ८१ 5

समादानेन[3] क्रियमाणं । अभिनिवेशोत्थं तीव्रप्रसादजनितं । प्रतिपक्षोत्थं । क्लेशप्रतिपक्षशून्यतादिभावनाप्रसूतं । गुणक्षेत्रं बुद्धबोधिसत्त्वादि । उपकारिक्षेत्रं मातापित्रादि । दुःखिता स्वागादयः । एतेषु स्वल्पमपि कृतमप्रमेयशुभहेतुरुपजायते ॥

दृढमपि बोधिसत्त्वेनाध्यसनीयं । दृत्याह । 10

दक्ष उत्थानसंपन्नः स्वयंकारी सदा भवेत् ।
नावकाशः प्रदातव्यः कस्य चित्सर्वकर्मसु ॥ ८२[5]

---

[1] Minaev and Text Mss.: pratipakṣārtham. Our Ms. has: pratipakṣortham with r erased. The gloss: °prasūtam and Tib. "bslaṅ" are decisive.—The technical meaning of "pratipakṣa" (See V, 54; *Cikṣās.*, 209, 5) was unknown to the copyists; and the "adversaries" are wrongly assimilated to the benefactors, etc.—Min. has: eva vā.—Tib. has: "rtag-par," as an equivalent to: sātatya° (cp. *Cikṣās.* 51, 9).

[2] So Minaev; L[2] has: duḥkhiteṣu; but no plural-sign in Tib.—See Comm.

[3] See *Mhv.*, s. voc.: samādāna, samādāya; and *supra*, p. 36, n 1.—Tib. has, "yid-dam-du byas-pa," as an epithet to tīvraprasāda.—As there is in Nep. Ms. a mark above the line, I should conjecture that the correct reading is: abhiniveçottham / samādānena kriyamāṇa°.

[4] Cp. *infra*, VI, 112 and foll.

[5] Cp. Chap. VII, and *M. Vyut.* 126, 47-53.

दृष्टः सर्वत्र पटुप्रचारः । उत्थानसंपन्नः कौसीद्यापनयना-दौर्वसमन्वागतः । अत एव क्षणमेव सर्वं करणीयं । न परा-पेक्षा क्व चिदपि कर्मणि कार्या । इदमेव भावकाम्र इत्यादिना दर्शयति ॥

पारमिताभ्यासेऽनर्थविवर्जनायानुपूर्वकारितामाह ।

उत्तरोत्तरतः श्रेष्ठा दानपारमिताद्यः ।
नेतरार्थं त्यजेच्छ्रेष्ठामन्यचाचारसेतुतः ॥ ८३[1]

उपर्युपरितः । दानाच्छीलं श्रेष्ठं । शीलात्क्षान्तिरित्यादयः । अतोऽवरपारमिताहेतोरुत्तरं न त्यजेत् । तद्विरोधेन न सेवेतेति भावः ॥ किं सर्वथा नेत्याह । अन्यचेति । बोधिसत्त्वानां य आचारः शिक्षासंवरलक्षणः स एव क्षुद्रजन्तुरक्षणाय सेतुबन्धो विहितः । तस्मादन्यच्च तं विहाय । स यथा न भिद्यत इत्यर्थः ।

तस्मात्संभारमुपादित्सुना करुणापरतन्त्रेण सर्वं करणीय-मित्याह ।

एवं बुद्धा परार्थेषु भवेत्सततमुत्थितः ।
शिक्षितव्यमतो ज्ञातं कृपालोरर्थदर्शिनः ॥ ८४

एवमनुत्तरं ज्ञात्वा सत्त्वानां चित्तसुखविधानाय नित्य-मारब्धवीर्यो भवेत् । प्रतिषिद्धार्थे प्रवृत्तौ [54a] कथं न दोष-

1 See *supra ad* V, 42.

त्तिक इति चेत् । न । क्व चिच्चिद्रूपमपि सत्त्वार्थविशेषं प्रज्ञाचक्षुषा पश्यतः करुणोत्पत्तेरनुज्ञातं भगवता । सन्निःसरणं[2] च भगवतः प्रावचनं । तत्रापि न सर्वत्र । क्वापि तु प्रज्ञातोः करुणाप्रकर्षप्रवृत्तितया तत्परतन्त्रस्य परार्थैकरसस्य क्षणमोक्षविमुखस्य । इति प्रज्ञाकरुणाभ्यासमुद्भूतपरार्थवृत्तेरुपायकुशलस्य[3] प्रवर्तमानस्य नापत्तिः ।

अत्र चोपालिपरिपृच्छायामापत्त्यनापत्तिविभागो वेदितव्यः[4] । तथोपायकौशल्यसूत्रे ज्योतिष्कमाणवकाधिकारे[5] ॥

एषा रत्नात्मभावस्य भैषज्यवसनादिभिः ।[6]

इत्येतत्प्रतिपादयितुमाह ।

विनिपातगतानाथव्रतस्थान् संविभज्य च ।
भुञ्जीत मध्यमां मात्रां चित्तोदरवह्निरक्षणेत् ॥ ८५[7]

भैषज्यवसनादिभिरात्मभावो हि परिपालनीयः परार्थोपयोगित्वात् । यथोक्तं प्राक्[8] । तच्च द्विविधं भैषज्यं सततभैषज्यं

---

1 Wanting in Tib.

2 See *Mhv.* I, 433; *infra, ad* IX, 106 (339, 6). Tib. has: ñes-par hbyuñ-ba =niḥsaraṇa.

3 See the important definition (Ke punar upāyakuçalāḥ), *Çikṣās.* 165, 2-4, where the mutual connexion of Prajñā with Kṛpā is clearly elucidated.

4 See *infra ad* V, 98. On this book, see the notes of BENDALL, 164 (3) and Add. Note on 178, 9. The fragments referred to are quoted 164, 8. 168, 12.

5 Cp. *Çikṣās.* 167, 3: jyotirmāṇavakam...adhikṛtya.;—Tib. illegible: bram-zei khyeu.....

6 *Ibid.* 127, 3 fg. 138, 14. 143, 1—The 13th Kārikā, first part.—Cp. *supra* note ad IV, 48, V, 1, V. 24.

7 Cp. *M Vyut.* 126, 25-26.

8 *Supra* V, 69.

ज्ञान[प्रत्यय]भैषज्यं च[1]। तच्च सततभैषज्यमोदनादि। तदर्थं पिण्डाय गोचरे चरता ग्रामप्रवेशे यथोक्तशिक्षायां स्मृतिमाधाय चरितव्यं। ततो ऽन्यान्यिण्डपातात्। चतुर्थभागविभक्तात्। विनिपातगतानामधस्तनत्वात् संविभागिनः कुर्यात्[2]। एकं प्रत्यङ्गं विनिपातिनां। द्वितीयमनाथानां। तृतीयं सब्रह्मचारिणां दत्वा चतुर्थमात्मना परिभुञ्जीत। स परिभुञ्जानो न रक्तः परिभुङ्क्ते। अमत्तो। अगृद्धो। अनध्यवसितः। अन्यत्र यावदेवास्य कायस्य स्थितये यापनाये॥ मध्यमां मात्रां। तथा च परिभुङ्क्ते यथा नातिसंक्षिप्तितो[3] भवति। नातिगुरुकायः। तत्कस्य हेतोः। अतिसंक्षिप्तितो हि [54b] कुग्रासपरापक्षो भवति। अतिगुरुकायो मिद्धावष्टब्धो भवति। तेन तं पिण्डपातं परिभुज्य कुग्रासपक्षाभिमुखेन भवितव्यं। इत्यार्यरत्नमेघे ऽभिहितं[4]।

आर्यरत्नराशावपि[4]। परिभुञ्जता चैवं मनसिकार उत्पादयितव्यः। यन्मयस्मिन् काये ऽयोनिशमिमुखसदृशानि। तान्यनेनौजसा सुखं विहरन्तु[5]। इदानीं चैषामाभिषेण संपदं

---

1 *Cikṣās.* 127, 14-15; 131, 13, 135, 8.—"pratyaya" is wanting in our Ms. So *infra* (141, 13) Tib.: ma-bai gsol sman-no.

2 From *Cikṣās.* 127, 15—128, 2; with some variants at the beginning: pratyaṁśa (bgo-skal), ekaṁ sabrahmacāriṇām, dvitiyaṁ duḥkhitānām, tṛtīyaṁ vinipatitānām.

3 See the note of BENDALL, 127, 5. (=kṛśa, cp. CHILDERS s.v. sallekhiyam).

4 *Cikṣās.* 129, 7-9.

5 *Ibid.*: sukhaṁ phāsuṁ viharantu. See note of BENDALL.

करिष्यामि । बोधिप्राप्तश्च पुनर्धर्मेण संघं करिष्यामीति विस्तरः ।

पुष्करवैवोक्तं[1] । द्वयोरहं काश्यप श्रद्धादेयमनुजानामि । कतमयोर्द्वयोः । युक्तश्च युक्तश्च येति[1] । [2]अनया दिशा सर्वपरिभोगाः सत्त्वार्थमधिष्ठातव्याः । अन्यथा । 5

आत्मद्रव्योपभोगात्तु क्लिष्टापत्तिः प्रजायते[3] । इति यथोक्तं चन्द्रप्रदीपसूत्रे ।

ते भोजनं स्वादुरसं प्रणीतं
लब्ध्वा च भुञ्जन्ति बहुप्रयोगाः ।
तेषां स आहारः वधाय भोती 10
यथ हस्तिपोतान विषा अधौतकाः[4] ॥ इति[5]

विस्तरेण चैतच्छिक्षासमुच्चये द्रष्टव्यं ।

स्वागमैवज्ञं तु यामिकं सान्नाहकं यावज्जीविकमिति त्रिविधं । एतच्च भिक्षुविनये प्रतिपादितं । तत्रैवावधार्यं[6] ।

वसनादिभिरात्मरक्षामाह । त्रिचीवरवहिश्चरेत् इति ॥ 15

1.1 *Çikṣās.* 138, 2—Yukta = ldan-pa.

2.2 *Çikṣās.* 137, 9-14

3 Ms. upabhogāt / takli° Cp. *Çikṣās.* 143, 3—See note ad IV, 48.—The 13th Kārikā, second part.

4 The Ms. of the Çikṣās has: viṣā adhautakā.—The Tib pad-rtsa (padma—kanda) = bisa.—*M. Vyut.* 241.1—vadhāya = dug tu = viṣaya.

Candrapradīpa = Samādhirāja. See Ch. IX., ad fin. = B. As. S. Hodgson 4, fol. 37b2. This Ms. also reads: *bisā adhautakā.* The Calcutta edit. (32. 6) prints here mere gibberish. (C. Bendall).

5 See Çikṣās. p. 135 9, (*Çrāvakavinaya*)—and the *Bhikṣuprakīrṇaka* quoted p. 154, 11.

सचेदन्यस्य कस्यचिद्बोधिसत्त्वस्य पात्रचीवरं याचेत । तेनात्मत्यागो[1] न कर्तव्यः । किं तु यत्तदनुज्ञातं भगवता । चिचीवरं अन्यत्र-काम्यः[2] । ततोऽतिरिक्तं च यद्भवेत्तत्कल्पमर्पिते । अन्यथा । [3]दुष्कृतं च बोधिसत्त्वप्रातिमोक्षे । सचेत्पुनः कस्यिदाचार्यस्य पात्रं वा चीवरं वा याचेत [55ᵃ] सचेत्तत्तस्मादतिरिक्तं भवेदनुज्ञातान्निज-चीवरात् । यथा परित्यक्तं दातव्यं । सचेत्पुनस्तस्य दुष्कृतं [4]चिचीवरं भवेत् । यन्निश्रित्य ब्रह्मचर्यावासः[5] । तत्र परित्यक्तव्यं । तत्कस्य हेतोः । अविसर्जनीयं हि चिचीवरसुक्तं तथागतेन । सचेच्छारिपुत्र बोधिसत्त्वश्चिचीवरं परित्यज्य याचनकगुरुको[6] भवेत् । [7]न तेनाप्येच्छता आसेविता भवेत्[8] । इति ॥ अति-त्यागं निषेधयन् पुनरात्मरक्षामुपदर्शयन्नाह ।

सद्धर्मसेवकं कायमितरार्थे[8] न पीडयेत् ।
एवमेव हि सत्त्वानामाशामाशु प्रपूरयेत् ॥ ८६

सतां सत्पुरुषाणां बोधिसत्त्वानां धर्मः । लौकिकलोकोत्तर-परहितसुखविधानं । तत्सेवकं कायं । अन्यार्थनिमित्तं न

---

1 Atyāga, new word.

2 Cp. Minaev, *Recherches*, 178, n. 3.

3.3 *Çikṣās.* 144, 17—145, 3—The following *infra* ad V, 87.

4 *Ibid.*: civaram.

5 *Ibid.*: °caryavāsaḥ.

6 °guruko bhavet = gtso-bor byed — na.

7 Negation wanting in Tib.

8 For the actual meaning of itara, see Comm. and Tib.: phran-tshegs ched du gnod mi bya. = kiṃcidartham, kṣudrakārtham (according to Bilingual Voc. Some compound of mita (mitārthārtham) seems probable.

पीडयेत् । अन्यथा महतोऽर्थराशेर्हानिः स्यात् । अत एव पूर्वस्मिन् हेतुपदमेतत् । कुतः पुनरेवं । यस्मादनेनैव सुकुमारोपक्रमेण संवर्धमानः क्षीप्रमेव सत्त्वानां हितसुखसंपादनसमर्थो भवति ॥ अत एवं । तस्मात् ।

त्यजेन्न जीवितं तस्माद्बुद्धे करुणाशये ।
तुल्याशये तु तत्त्याज्यमित्थं न परिहीयते ॥ ८७

स्वशरीरशिरोदानादि न कर्तव्यमिति सिद्धं । कदा । बुद्धे मिथामिथेतरसर्वस्वसनिजनसाधारणप्रवृत्ते[1] कृपाचित्ते[2] । अत्यारम्भेण[3] हि वीर्येण स्वपरहितार्थस्य बाधा स्यात् । समप्रवृत्ते पुनराशये स्वपरात्मनोऽतिरिक्ते वा न निषिध्यते[4] । यदुक्तं[4] । तथा स्वपरबोधिपक्षश्रुताख्यरायकरौ त्यागात्यागौ न कार्यौ । अधिकसत्त्वार्थप्रक्षेत्सुखप्रक्षेर्वा बोधिसत्त्वस्याधिकतुल्यक्षुद्रप्रक्षान्तरायकरौ त्यागात्यागौ न कार्यावित्यपि सिद्धं भवति ।

इदमेव च संधाय बोधिसत्त्वप्रातिमोक्षे ऽभिहितं । यस्तु खलु पुनः प्रारिप्सुर्वाभिनिष्क्रान्त[55b]प्रहावासो बोधिसत्त्वो बोधक्षेरभियुक्तक्षेन कथं दानं दातव्यं । कतरं दानं दातव्यं । किय-

---

1 Ms. °janāsādhāraṇa. ; the ā being erased.—vyasanin = phoṅs-pa = poor, needy.

2 Ms. has : krpācintā ; but no sign of interpunction.

3 See the definition of the sāntatyavirya, *Çikṣās.* 51, 9.

4 *Çikṣās.* 144, 6–11.—The following *supra* (V, 28) 142, 3.

दूपं दानं दातव्यं ॥ पेयालं ॥ धर्मदानपतिना[1] भवितव्यं । यस्य शारिपुत्र इहो बोधिसत्त्वो गङ्गानदीवालिकासमानि बुद्धक्षेत्राणि सप्तरत्नपरिपूर्णानि[2] तथागतेभ्यो ऽर्हद्भ्यः सम्यक्संबुद्धेभ्यो दानं दद्यात् । यस्य शारिपुत्र प्रव्रज्यापर्यापन्नो बोधिसत्त्व एकां चतुष्पदिकां गाथां प्रकाशयेत् । अयमेव ततो बहुतरं पुण्यं प्रसवति । न शारिपुत्र तथागतेन प्रव्रजितस्याभिषदागमनमनुज्ञातं ॥ पेयालं ॥ यस्य[3] पुनः शारिपुत्र पाषागतः पापपर्यापन्नो लाभो भवेद्धार्मिको धर्मलाभः । तेन साधारणभाजिना भवितव्यं सार्धं सब्रह्मचारिभिरिति[4] ।

तथैवाह । [5]यस्तु खलु पुनः शारिपुत्राभिनिष्क्रान्तप्रव्रावावो बोधिसत्त्वः । तेन धर्म आसेवितव्यः । तस्य तेनाभियुक्तेन भवितव्यमिति ॥ अन्यथा श्लोकसप्तार्थसंग्रहार्थं सप्तनः सम्यक्संबोधिसत्त्वाशयपरिकर्मान्तरायाम्नातो ऽर्थस्य हानिः स्यादिति[5] ॥

अनेनोपायकौशल्येन विहरन् बोधिमार्गात्परिभ्रश्यति ॥ अयमभिप्रायः[6] । दृष्टः पूर्वमेवानेनात्मभावः सर्वसत्त्वेभ्यः । केवल-

---

1 *Cikṣās.* and Tib. add: dharmadānapatinā.

2 *Ibid.*: ° pratipūrṇāni kṛtvā.

3 Ms.: yaṃ ca punaḥ...*Cikṣās.* ; yasya khalu punaḥ...

4 Ends the quotation *Cikṣās.* 144, 17.

5.5 *Ibid.* 145, 3-5.—Follows the quotation ad V, 85.

6 Cp. *Cikṣās.* 51, 11.—The whole of this theory (atītyāga) is summarised in the following line: sukṛtārambhiṇā bhavyaṃ mātrajñena ca sarvataḥ (148,19 See 51,7 and foll.) Kārikā 14 of the Çi°—Contrast the doctrine of the Dhammapada (166, 224) which is rather self-centred.

[illegible] परिभोगात्परिरक्षणीयः। ततो न मालवंशावकाशः। नापि प्रतिज्ञातार्थहानिरिति। यदुक्तं।

भैक्ष्यदृष्ट्या सुदर्शनस्य
सूत्रादिभोग्यस्य यथैव दोषं।
दृष्ट्यापि संरक्षणकालभोगात्
संवृद्धभैक्ष्यतरोक्षणैव ॥ इति[1] ॥ [56ᵃ]

यथाग्रधरक्षणादध्यात्मा रक्षितव्य इत्याह।

धर्मं निगीरिवे स्वस्थे न शिरोवेष्टिते वदेत्।
सच्छदण्डशस्त्रे च नावगुण्ठितमस्तके ॥ ८८[2]

देवमनुष्यपूजितो हि भगवतो धर्मः। ततो ऽध्यात्मनि देवतादयो गौरवमकुर्वतो धर्मप्रकाशनात्। निषिद्धं चैतद्भगवता। इति। तदाज्ञातिक्रमे सापत्तिको भवेत्॥ न वस्त्रादिवद्भिरपि। सच्छब्देन त्रिष्वपि संबन्धः। तथोष्णीषादिना पिहितमौर्वं। प्रत्येकं खड्ग इति संबन्धनीयं। स्थाने पुनरुपपत्तिः॥ उपलक्षणं चैतत्। न छित्रेण छत्राय निवसाय वा। न निवसेन छत्राय[3]। न च[ल]त्रेण निवसाय[4]। नोत्पव-

---

[1] Quoted *ibid.* 51, ff.

[2] See *Prātimokṣasūtra* (ed. MIN) p. 23 and *M. Vyut.* 263, 21. 23. 27. 29.; avaguṇhita°, 263, 17. 25—(oguṇṭhitasiraso agilānassa).

[3] To the "Supta" (fal-ba) of our text, answers the "nipanna" of the *M. Vyut.* 263, 29.

[4] Ms. na chatrenaṃ hi° (ṃ erased; ṭ, secunda manu); Tib.: stan-gyis pa yaṅ...—stan = mat, carpet, cushion = āsana. Therefore: nirāsaneṇa, or rather: anāsanena, but these forms are not supported, so far as I know, by Sanskr. or literature.—Rather: anāsanena.

वाचिना मार्गवाचिने। नायगामिने पृष्ठगामिना। नायक-
कारपुरुषायेत्यादयो ऽपि दृष्टव्या इति[1]।

इदमप्यनर्थविवर्जनार्थं[2] मूलापत्तिकारणमकरणीयमित्याह।

गम्भीरोदारमन्त्रेषु न स्त्रीषु पुरुषं विना।

गम्भीरो दुर्मेधसामगाधत्वात्। उदारश्च प्रकर्षपर्यन्तत्वात्। तादृग्रं च धर्ममन्त्रेषु असंस्कृतबुद्धिषु हीनाधिमुक्तिषु वा न वदेदिति प्रकृतेन संबन्धः॥ न मादृशामन्यैकाकी रहोगतो धर्मं वदेत्। वदन् सापत्तिको भवति। न दोषः पुरुषो यदि स्यात्।

हीनोत्कृष्टेषु धर्मेषु समं गौरवमाचरेत्॥ ८९

श्रावकयानभाषितेषु वा महायानभाषितेषु वा धर्मेषु तुल्यं चित्तप्रसादादिकं कुर्यात्। अन्यथा सद्धर्मप्रतिक्षेपः स्यात्[3]।

नोदारधर्मपात्रं च हीने धर्मे नियोजयेत्।
न चाचारं परित्यज्य क्षुद्रमन्त्रैः प्रलोभयेत्[4]॥९०

गम्भीरोदारधर्मभाजनं च सत्त्वं निमित्तैर्ज्ञात्वा न श्रावकयानादिधर्मेष्ववतारयेत्। न चाचारं भिक्षासंवरकरणीयतां

---

1 See *M. Vyut.* 263, 73, 79, 80, 82, 81—some variants occur.

2 Ms.: yisarjaniya.

3 Cp. MINAEV, *Recherches*, pp. 22, 23.

4 Tib. hdrid = to deceive, to cheat.

युक्ता सूत्रान्तादिपाठेनैव तव शुद्धिर्भविष्यति। इति धर्मकामं प्रभावयेत्॥

आह चार्य[1]। पुनरपरो ऽर्थो रत्नकूटे दृष्टः। [56b] अपरिपाचितेषु सत्त्वेषु विनायो बोधिसत्त्वस्य[2]। अभाजनीभूतेषु सत्त्वेषूदारबुद्धधर्मप्रकाशनया[3] बोधिसत्त्वस्य। उदाराधिमुक्तिकेषु सत्त्वेषु हीनयानप्रकाशनया[3] बोधिसत्त्वस्येति॥

आर्यसर्वधर्मवैपुल्यसूत्रे सूत्रो ऽप्यनर्थ उक्तः। सूत्रं हि मञ्जुश्रीः बहुधर्मप्रतिक्षेपकर्मावरणं। यो हि कश्चिन्मञ्जुश्रीस्तथागतभाषिते धर्मे कस्मिंश्चित् प्रीतिसंज्ञां करोति। क्व चिद् प्रीतिसंज्ञां। स बहुधर्मं प्रतिक्षिपति। तेन बहुधर्मप्रतिक्षेपा[4] तथागतो ऽभाख्यातो भवति। संघो ऽपवदितो भवति। च एवं वदति। इदं युक्तमिदमयुक्तमिति विस्तरः॥

[5]आर्याकाश्यपपरिवर्तसूत्रे च सूत्रापत्तिप्रसादे चोक्तं। पुनरपरमादिकर्मिको बोधिसत्त्वः [6]केषांचिदेवं वक्ष्यति। किं भोः

---

1 The author, Çāntideva, in his *Çikṣās.* 54, 11.

2 *Çikṣās.* has here and infra: °tvasya sakh°.

3 *Çikṣās.* has: °saṃprakāçanāt, °nā—The form in °nā is new.—Tib. has no ablative-sign.

4 So our Ms.; Tib. has: °saṃgrahe'pi sūkṣmo..., *Çikṣās.* 95 11-14, with the *easier* reading: saṃgrahasūtre 'py anartha...

5 *Çikṣās.*: °dharmaṃ pratikṣipatā.

6 *Ibid.* 61, 10—14; Minaev, *Recherches*, p. 22.—Cp. *infra ad* V 103—but see *Çikṣās.* 172, 10 and foll....

7 *Çikṣas.*: kasya cid (better).

प्रातिमोक्षविनयेन प्रोक्षेण सुरक्षितेन । प्रोक्षं स्नानानुलेपनादि सम्यक्संबोधौ चित्तमुत्पादयेत । मद्यपानं पठ । यस्ते स्थिं चित्तावबाह्मनोभिः क्षेत्रप्रत्यवादक्षुभ्यं कर्म समुदानीतं तेन ते मूढिर्भविष्यत्यविपाकं[1] । यावद्यथा पूर्वोक्तं । इत्यादिकर्मि-
5 कश्च बोधिसत्त्वश्च कृतोपा मूलापत्तिरिति ॥

यत इदमपि प्रातिमोक्षनिषिद्धं नाचरकौचमित्याह ।

दन्तकाष्ठस्य खेटस्य विसर्जनमपाहृतं ।
मेष्टं जले स्थले भोग्ये मूत्रादेश्चापि गर्हितं ॥ ९१[2]

खेटश्च श्लेष्मणो विसर्जनमपाहृतं न कुर्यात् । जले स्थले
10 भौम्य[3] उपभोग्ये मूत्रपुरीषादेरपि कुत्सितं । अथापि देवता-वलम्बनादपुण्यं प्रसवेत् ।

मुखपूरं न भुञ्जीत सशब्दं प्रसृताननं ।
प्रलम्बपादं नासीत न बाहू मर्दयेत्समं ॥ ९२[4]

मुखं पूरितं कृत्वा महत्कवलग्रहणात् [57ᵃ] । सशब्दं मुक-

---

[1] Corrected by a second hand: bhaviṣyatityapi pāṭhaḥ.

[2] Cp. *Çikṣâ*. 125, 5, and the note referring to BEAL, *Catena*, p. 236.—*M. Vyut.* 263, 108 and foll.; *Prâtimokṣa* (ed. MIN.) p. 23, 7-8; *Manu*, IV, 45.

[3] According to Tib. bhogya, epithet of jala-sthala; sthala = thaṅ;—Cp. the "saharita pradeça" of *M. Vyut.* 263, 108.

[4] This compound is new; Cp. ndarapúram, etc.—BENDALL, 125, n. 5.

[5] Quoted in *Çikṣâ*. 125, 11: "This precept (pralambapâdaṁ nâsita) which has no parallel in the Prâtimokṣas...illustrates a familiar posture for...laymen found in Buddhist art.. (FERGUSSON, *Tree and Serpent Worship*, p. 193)." (C.B.) One may add reference to I-TSING, p. 122, last line: "On sitting down, one's feet touch the ground."—Foucher, *Iconographie*, 67, n. 5.

दुष्टिग्रादिग्रब्देन[1]। दूरं विहारिणमुखं। प्रक्षालपादं भुक्त्वोपवि-
ष्टादं वङ्गाचारोक्षणे सति गायेत्। द्वावपि वाम्र यमनेकस्मिन्
काले न मर्दयेत्[2]। क्रममर्दने न दोषः। सति प्रत्यये[3]॥

नैकयान्यस्त्रिया कुर्याद्गानं ग्रयनमासनं[4]।

एकया अदितीयया अन्यस्त्रिया। गृहिप्रव्रजितयोरिद-
मिह साधारणमित्यन्यग्रहणं। न कुर्याद्गानादि॥ संक्षेपेण
संकलय्य दर्शयन्नाह।

लोकाप्रसादकं सर्वं दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च वर्जयेत्॥ ९३[5]

लोकानां यत्प्रसादजनकं न भवति तत्सर्वं दृष्ट्वा ग्राम्ये व्यव-
हारे वा। स्पृष्ट्वा विज्ञान्[6]। वर्जयेत्। अनेनैतदुक्तं भवति।
दृष्टेऽपि [7]यद्वा[धा]करमेवंविधं तद्वर्जयेत्। आपत्तिर्भवतीति।
यदुक्तं।

[8]रत्नलेखे जिनेनोक्तेन संक्षेपसंवरः।
येनाप्रसादः सत्त्वानां तत्सर्वेण परित्यजेत्[9]॥ इति

---

1 Tib: cag-cag-la-sogs...

2 See a cognate precept, Manu, IV, 33—mardana = gñe-ba, mñe-na.

3 Accord. to Tib. the clause: "sati pratyaye" refers to the Com. of the following stanza.

4 Tib.: bgon-pa mal stan gnas dag tu.—Op. *Dhammapada*, 135: pāntañ sayanāsanam: secretus cubandi locus; and ref. *in loco*.

5 Op. *Çikṣâs*. 125, 12.

6 *Vajracched*. 28. 12 (P. W.)

7 Tib, gaṅ gnod-pa byed-pai rnam-pa de-lta-bu.

8 *Çikṣâs*. 124, 12.—The 12th Kārikā.

9 *Çikṣâs* has: vivarjayet.

[1]यथाह । कतमे च [ते] बोधिसत्त्वसमुदाचाराः । यावदिह बोधिसत्त्वो नाध[:]स्थाने[2] विहरति । नाकाले । नाकाले भाषी भवति । नाकालज्ञो भवति । नादेशज्ञो भवति । यतोनिदानमक्षान्तिमे वत्सा अप्रसादं प्र[ति]वेदयेयुः[3] । च सर्वसत्त्वानुरक्षया आत्मनश्च बोधिसंभारपरिपूरणार्थं सम्यगीर्यापथो[4] भवति । मृदुभाषी । मन्दभाषी । असंसर्गबहुलः । प्रविवेकाभिमुखः । सुप्रसन्नमुख इति ॥[1]

न बोधिसत्त्वेनावमन्यना[5] क्व चिदपि कर्तव्येत्याह ।

नाङ्गुल्या कारयेत्किं चिद्दक्षिणेन तु सादरं ।
समस्तेनैव हस्तेन मार्गमप्येवमादिशेत् ॥ ९४

एकया अङ्गुल्या तर्जन्यादिकया न किं चिदुपदर्शयेत् । अपि तु समस्तेन समग्रेणैव हस्तेन । दक्षिणेन । न वामेन । मार्गमपि कथयेत् । आस्तां तावत [6]सगौरवमन्य[57b]दत्त ॥

लोकाप्रसादनिवारणायाह ।

न वाङ्गुल्यैवकं कं चिच्छब्दयेदल्पसंज्ञने ।
अभ्युद्गतादि तु कर्तव्यमन्यथा स्यादसंवृतः ॥ ९५

1.1 *Cikṣās.* 124, 15–19.

2 *Ibid.* nāsthāne; Tib. : gnas-dma-ba-na.

3 Ms: pravidaseyuh (*da* erased). Tib. : smra-ba.

4 *Cikṣās* has: saṃpanneryāpatho..., probably correct as the *g* of samyag is written by a secondhand in our Ms.

5 Cp. *Cikṣās.* 9. 1, 92. 6.

6 Tib.: agauravam, fairly probable.

न सुप्तसुप्तिमिव कं चिद्दाङ्मात्रेत् । अप्रमादोपलक्षणतामेतत्प्रपेक्षते । भवति पुनरदोषः ॥ अक्षटादिग्रन्थं तु कुर्यात् । तदकरणे ऽप्यसमाहितचारितायामसंवृतः स्यात् । एतावता औद्धत्यपरिहारो ऽपि दर्शितो भवति ॥ [1]च हि ग्रन्थां परिकल्पयेत्येवं परिकल्पयेदित्युपदर्शयन्नाह ।

5

नाथनिर्वाणशय्यावच्छयीतेप्सितया दिशा ।
संप्रजानँल्लघूत्थानः प्रागवश्यं नियोगतः ॥ ९६

भगवतो महानिर्वाणशय्यामिव ग्रन्थां परिकल्पयेत् । अभिमतया दिशा शिरो विधाय दक्षिणेन पार्श्वेन । पादस्योपरि पादमाधाय । दक्षिणं बाहुमुपधानं[2] कृत्वा वामं च प्रसार्य । 10 जङ्घोपरि निवेश्य । चीवरैः सुसंवृतकायः[3] । स्मृतः । संप्रजानानः । उत्थानसंज्ञी । आलोकसंज्ञी । ग्रथितः । [4]नाक्षिप्तकमिद्धावष्टब्धः । न च निद्रासुखमास्वादयेत् । न च पार्श्वसुखं अन्यच्च यावदे[वे]वां महाभूतानां स्थितये यापनार्थे । इति ॥ लघूत्थानः शीघ्रमेवोत्तिष्ठेत् । न तु जृम्भिकां गात्रमोटनं

---

[1] On this §, see the *Ratnamegha* quoted in *Çikṣâs*, 137, 6.

[2] Upadhâna = sñas = cushion.—Cp. *Âdikarmapradîpa*, *Etudes* et *Mat.* pp. 203, 230, (dakṣiṇabāhu-parijapana).

[3] So Tib.—*Çikṣâs.* has : cîvaraih asaṁvṛtakāyāḥ.

[4] So Ms. ; Tib.: na middhacitta.

[5] Supra pārçvá = glo-bu, here = sñes-pa.

कुर्वतामाशोपशतविरेक । एतेभ्य एव सर्वेभ्यः पूर्वमेव ॥

इदमपरमभिसंधिय कथयत्याह ।

आचारो बोधिसत्त्वानामप्रमेय उदाहृतः ।
चित्तशोधनमाचारं नियतं तावदाचरेत् ॥ ९७[2]

आचारः शिक्षणीयं । अप्रमेयो ऽसंख्येयः । बोधिसत्त्वप्रातिमोक्षादिषु प्रदर्शितः । तत्संग्रहरूपं प्रथमतः चित्तशोधनसेवाचारमाचरेत् । नियतं अवश्यंतया[3] ॥

यामान्यापत्तिशोधनायाह ।

रात्रिं दिवं च चिस्कन्धं चिष्काशं च प्रवर्तयेत् ।
शेषापत्तिश्रमस्तेन बोधिचित्तजिनाश्रयात् ॥ ९८

चिष्कृतो रात्रेः । चिष्कृतो दिवसस्य । चिस्कन्धः[4] । चयाणां स्कन्धानां पापदेशनानुमोदनाबोधिपरिणामनानां समाचारः । चिस्कन्धं प्रवर्तयेत् । शेषा मूलाद्या अन्याः । अ[58a]थ वा संचित्य कृता याः प्रतिकृताः । ताभ्यो ऽन्याः कृतिसंश्रमोपेक्ष अवंशज्ञानतया वा कृताः । तासां प्रथमः प्रतिकरश्चं तेन चिस्कन्धपरिवर्तनेन[5] बोधिचित्तस्य जिनानां च भगवतां समाश्रयणात् ॥

एतेन विज्ञापनाक्षुदाचारादयो दर्शिता भवन्ति ।

---

1 Ms. eta eva.—Tib. : de dag thams cad kyan...

2 See *supra*, V, 17.

3 The abstract (if correct) is new and irregular.

4 See the note of BENDALL (*Çikṣâs.* 171, 3), and *Etudes et Mat.* 214.

5 Hdon-pa = hersagen, vorlesen.

[illegible] धर्मैः समन्वागतो बोधिसत्त्वो महासत्त्वः क्षतोपचितं पापमभिभवति। कतमैश्चतुर्भिः। चतुर्भिः। विपश्यनाचतुष्प्रकारैश्च। प्रतिपक्षचतुष्प्रकारैश्च। प्रज्ञापनियमेन। चानुशयमेन च॥ तत्र विपश्यनाचतुष्प्रकारः। [1]चतुष्प्रकारं कर्म क्षपयता विप्रतिसारकृपायविमर्दना पापदेशना। तदनुष्ठानं तच्चतुष्प्रकारः। तत्र प्रतिपक्षचतुष्प्रकारः। चतुष्प्रकारप्रतिपक्षः कुशलं। तच्चतुष्प्रकारः। क्षपयतश्चतुष्प्रकारं कर्म कुशले कर्मण्यत्यर्थमभियोगः। तत्र प्रज्ञापनियमं। संवर[संवरादानादक्षरसंवर]लाभः। तत्रानुशयमं। बुद्धधर्मसंघप्ररक्षणता। चतुस्तृष्टबोधिचित्तता च। न चतुर्थं नियमेन न भवते पापेनाभिभवितुं। एभिर्[2] मैत्रेय चतुर्भिर्धर्मैः समन्वागतो बोधिसत्त्वो महासत्त्वः क्षतोपचितं पापमभिभवतीति॥

[3]मैत्रेय[त]स्तु बोधिसत्त्वापत्तीनां गुर्वीणां अल्पीयां च क्षेत्रनार्वीणाक्षिपरिपृच्छायामुक्ता[4]। ताः त्रिप्रायसुखदे द्रष्टव्याः।

[5]सर्वापत्तयो बोधिसत्त्वेन पञ्चविंशतां बुद्धानां अन्तिका-

---

1 See *Çikshâ*, 160, 5–11, and Additional Notes (reference to A. M. Guimet V. 197).

2 *Çikshâ*: ebhiçcaturbhir karmâdhyâçayatas tatraiva ca vipratisârabahulo bhavati tatra prasâdasamudâcârah kṛtvâpy .... In our Ms. glosses are mixed up with the text.

3 Ms.: maitreya...

4,5 *Çikshâ*, [illegible]. [illegible] thinyâ [illegible].

नमस्ये राशिं दिवमेकाकिना [1]ईक्षयितव्याः । तस्मै ईक्षणा । अहमेवंनामा बुद्धं शरणं गच्छामीत्यारभ्य यावत्संघं शरणं गच्छामि । नमः शाक्यसुनये तथागतायार्हते सम्यक्संबुद्धाय । नमो वज्रप्रमर्दिने [2] । इत्यारभ्य यावत् ।

5 सर्वैस्मि सर्वान् शरणं [3]त्रातारश्च [4] ॥

इति विस्तरमुक्त्वा । [5]इति हि [58b] शारिपुत्र बोधिसत्त्वेनेमान् पञ्चविंशतो बुद्धान् प्रसुप्तान् ज्ञात्वा सर्वं तथागतानुगतैर्मनसिकारैः पापविशुद्धिः कार्या । तस्मैवं पापविशुद्धस्य [6]न एव बुद्धा भगवन्तो सुप्तान्युपदर्शयन्ति [6] । येषां । न तत् [7]शरणं सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धनिकायैरापत्तिकौशल्यज्ञानं [8] विशोधयितुं बहोधिसत्त्वसंज्ञेषां बुद्धानां भगवतां नामधेयधारणपरिकीर्तनेन राशिं दिवं चित्तस्यैकधर्मप्रवर्तनेन आपत्तिकौशल्यात्रिःसरति समाधिं च प्रतिलभते ॥

एतत्सामर्थ्येन त्रिभावसुत्रमे वेदितव्यं ।

15 उक्तो विकृष्टभावसुदाचारः । प्रतिपक्षसुदाचारप्रत्यापत्तिवशे अपि विस्तरेण त्रिभावसुत्रवादेव द्रष्टव्ये ।

---

1 Here *Çikṣâs.* has : gurvyo.

2 Ends quotation from *Çikṣâs.* 196, 7.

3 *Ibid.* 170, 10.

4-4 *Ibid.* 171 1–2.

5 I prefer this reading to the : "tatra ca" of the *Çikṣâs.*

6 Abridged from the *Çikṣâs.*

7 "Tat" wants in the *Çikṣâs.*

8 On *kaukṛtya*, Prof. BENDALL refers to *Çikṣâs.* p. 148; Pâli kukucca; *Mav* III, 175, 9.

[1]चार्यमेवेत्यवधारणं तु बोधिचित्तेन पापविशुद्धिरस्तीति । तच्चोत्पत्तेरेव प्राक्[2] ।

जिनात्मजात् पापविशुद्धौ सूकरिकावदानमुदाहार्यं[3] ।

ये बुद्धं शरणं यान्ति न ते गच्छन्ति दुर्गतिं ।
प्रहाय मानुषान् कायान् दिव्यान् कायान् भजन्ति ते[4] ॥ 5

एवं धर्मं संघं चाधिकृत्य पाठः[5] । अनेन चाश्रयवशमुक्तं ॥

पुनरभियत्नेन दर्शयन्नाह ।

या अवस्थाः प्रपद्येत स्वयं परवशोऽपि वा ।
तास्ववस्थासु याः शिक्षाः शिक्षेत्ता एव यत्नतः ॥ ९९

स्वयमात्मना परावशो वा सत्त्वार्थक्रियायां प्रवृत्तः ॥ किं 1
पुनरेवमभियत्नेनाभिधीयत इत्याह ।

न हि तद्विद्यते किं चिद्यन्न शिक्ष्यं जिनात्मजैः ।
न तदस्ति न यत्पुण्यमेवं विहरतः सतः ॥ १००

यस्मात् सर्वाकारं सर्वज्ञतत्त्वमभिगम्य सर्वेषां जिनसुख-विधानार्थं सत्त्वपरिपाकोद्यतैः न तदस्ति किं चिद्यन्न शिक्षि- 15

---

1 *Cikṣās.* 177, 14.

2 *Supra*, ad I, 10 14.

3 *Cikṣās.* 177, 10-14.

4 See *Ādikarmapradīpa*, p. 187 and *Divyāvadāna*, p. 195-26 (with the reading: kāyān upāsate.)—Cp. Saṃyutta N. I., p. 37, Sumaṅgalavil. I., p. 238, Jātaka, I. 9, p. 97.

5 The *Cikṣās* has: ?kṛtya pāpakṣayaḥ. But our reading is confirmed by Tib. and *Divyāv.*

तत्र [illegible] सर्वसत्त्वानामर्थे [illegible] । सुख-
सं[59b]भारो ऽप्येवं [illegible] ऽपर्यन्त इव [illegible] ।

दृश्यन्ते[1] भिक्षवस्तुल्यावधारणिकप्रत्येकबुद्धाः ।

पारंपर्येण साक्षाद्वा सत्त्वार्थं नाभ्यवाहरेत् ।
सत्त्वानामेव चार्थाय सर्वं बोधाय नामयेत् ॥ १०१

यतः स्वयमाहारादिक्रियया परप्रेरणया [illegible]-प्रेरणया[2] वा । साक्षात् स्वयमेवाभिवहनादिना वा । सत्त्वानां हितसुखहेतुर्न भवति । तन्न कुर्यात् कारयेद्वा ॥ न चैतदेव केवलं । किं चित् । सत्त्वानामेव संसारदुःखपतितानां तमो निःसरणाय । सर्वं कुशलमूलमनुत्तरायां सम्यक्संबोधौ परिणामयेत् ॥

इत्यावता श्लोकद्वयेन पुण्यस्कन्धपदर्शिता भवति ॥

वक्तुं । कस्मात्पुनरिमामुत्सर्गादिति[3] । तदाह ।

सदा कल्याणमित्रं च जीवितार्थे ऽपि न त्यजेत् ।
बोधिसत्त्वव्रतानां महायानार्थकोविदं ॥ १०२

कल्याणमित्रमेव [illegible] निःश्रेयसप्राप्तिलक्षणे [illegible] वन्धुः । तत्कल्याणमित्रं जीवितनिमित्तमपि न त्यजेत् ॥

---

1 Tib. bslab-pai gzii rgyu ldi yan.

2 Tib. : brgyud-nas pho-ña...,

3 The third pâda of the 6th Kârikâ of the Ciksâ.—Cp. Çâmt. ed. p. (Santsarjanât), and 41, l. (nirâçisâh sa sadaiksitâh).—Supra, ed. V. I. [illegible], l. 18.

महामवदितपरिवर्तादेहिनवाः[1]। चतुर्थेऽनाहूते[2] दुर्मुखं। कक्षावलिभिः शिखरो बोधिसत्त्वेन महावलेन यावज्जीवं न त्रासयतीति बोधिसत्त्वोरिति॥

अपरित्याज्यत्वं कक्षावलिभिरक्षयत्वात्। बोधिसत्त्वशिक्षासंवरे व्यवस्थितं। तदाचारार्थपरिज्ञानं। एतादृशं चतुर्थं। कक्षावलिभिरक्षयत्वं पर्युपासनपरिज्ञानार्थमाह।

श्रीसंभवविमोक्षाच्च शिक्षेयमनुवर्तनं।

श्रीसंभवविमोक्षात्। चार्षभकूटपरिवर्तात् कक्षावलिभिः पर्युपासनं शिक्षेत् ज्ञानोपायात्॥ [3]यथोक्तमार्षभकूटे चार्षभीसंभवेन। क[59b]क्षावलिभिरसंधारिताः [कुलपुत्र] बोधिसत्त्वा न पतन्ति दुर्गतिषु। [4]यावत्। संक्षेपतः[5] कक्षावलिभिरक्षयबोधानां। संधिवारणाः प्रमादस्थानात्। शिक्षापदानां[6] संवारणतः। तत्कस्मात्[7] कुलपुत्र एवंलक्षणविचारात्तिमवलेन

---

1 See *supra*, p. 22, note 3.

2 *Cikṣās.* 97, 19, where the parivarta is not named in the text. (Cb. XXX, pp. 405, *sqq*).

3 *Cikṣās.* 42, 22.

4 *Cikṣās.* 94, 15–95, 6. See the notes of the Editor on saṃpravedhana, lokadhātu, rajoharaṇa.

5 Three lines are omitted in our text.

6 So the *Cikṣās.* Ms.—The Hodgson-Ms. saṃbodhisaṃvi—Tib. Khyod-chud-pa-ni ayaḥ-ste.

7 'Manaskāra' some reading in the *Cikṣās.* Ms.—The Editor [illegible] with the Hodgson-Ms.—But Tib. has: ... bya-ba ...

कल्याणमित्रायुपसंक्रमिलक्षणे । पृथिवीसमचित्तेन सर्वभारोद्वहनापरित्यजनता[1] । वज्रसमचित्तेन अभेद्याशयता । पद्मवाक्समचित्तेन सर्वदुष्वाक्संग्रहेषणता । क्षीरदासमचित्तेन सर्वकर्मसमादानाविप्रतिकूलनता । रत्नोदरसमचित्तेन मानाभिमानविवर्जनता । यानसमचित्तेन गुरुभारनिर्वाहनता । [अक्षयसमचित्तेन अक्षयनता । नौसमचित्तेन] गमनागमनसमापरित्यजनता[2] । सुपुत्रसदृशेन कल्याणमित्रसुखदीक्षनता । आत्मनि च ते सुखपुत्रातुरसंज्ञोत्पादयितव्या । कल्याणमित्रे[षु] च वैद्यसंज्ञा । अनुग्राहिनीषु[3] भैषज्यसंज्ञा । प्रतिपत्तिषु व्याधिनिर्घातनसंज्ञा । आत्मनि च ते सुखपुत्र भौतसंज्ञोत्पादयितव्या । कल्याणमित्रेषु शूरसंज्ञा । अनुग्रासनीषु[4] प्रहरणसंज्ञा । प्रतिपत्तिषु अरिनिर्घातनसंज्ञा ॥[5]

अयुक्तं । सूत्राणां च सदेशनादिति[6] । तदुपदर्शयितुमाह ।

एतद्धान्यच्च बुद्धोक्तं ज्ञेयं सूत्रान्तवाचनात् ॥ १०३

एतदिह शास्त्रे प्रतिपादितं । अन्यदिह नीतं । बुद्धेन

1.1 *Çikṣās.* : sarvabhāravahana° : but our Ms. is corrected by a second hand. —*tas* (utkṣepe) *Dhātup.* 26, 103. (P. W. s. voc.; cp *tatha*) *Çikṣās.* Ms. has °tasyanatayā, more probable : See notes of BENDALL, in loco and ad 35, 1 (CHILDERS paritassanā).

2 So Ms.; but Tib. (Khyi) agrees with *Çikṣās.* Read : Çvasamacittena.

3 *Çikṣās.* Çisaniṣu, cf. V. 30, 74.

4 So Ms.

5 Ends quotation from *Çikṣās.* 36, 4.

6 Cp. *supra* V, 1 and p. 166, n. 8.

भगवता बोधिसत्त्वानां करकीयतया निर्दिष्टं। तत्रागाधसूत्रमन्यार्थपरिचयाद् वेदितव्यं। एतदेव दर्शयति

शिक्षाः सूत्रेषु दृश्यन्ते तस्मात्सूत्राणि वाचयेत्।

शिक्षा बोधिसत्त्वानां ह्येतोपदेशसंज्ञकाः। सूत्रेषु गम्भीरागाधसूत्रान्तेषु रत्नमेघादिषु[1]। य[60a]त एवं तस्मात्॥ इदं तु[4] विशेषनिर्देशमाह।

आकाशगर्भसूत्रे च मूलापत्तीर्निरूपयेत्॥ १०४

आर्याकाशगर्भसूत्रे चत्वारस्य मूर्द्धाभिषिक्तस्य पञ्च मूलापत्तयो निर्दिष्टाः। तथा सामान्येन एका मूलापत्तिः। तथा आदिकर्मिकस्य बोधिसत्त्वस्यापरा मूलापत्तय इति[2]। तथा च तत्रोक्तं। [3]पञ्च कुलपुत्र चत्वारस्य मूर्द्धाभिषिक्तस्य मूलापत्तयः। याभिर्मूलापत्तिभिः चत्वारो मूर्द्धाभिषिक्ताः सर्वाणि पूर्वावरोपितानि कुशलमूलानि स्रावयति[4]। वस्तुपतितः पराजितः[5] सर्वदेवमनुष्यासुरेभ्यः[6] अपायगामी भवति। कतमाः पञ्च।

---

[1] *Çikṣâ*. 7, 12. 17, 6, etc.; *supra* IV, 48.

[2] Cp. *infra* 160, 12; *Çikṣâs*. 10, 14.

[3] *Çikṣâs* 59, 10–15. The text has: pañca imâḥ.

[4] On this word, see the note of the Editor.—Our Ms. has the easier reading: çamayati; but Tib. agrees with Çikṣâs.

[5] So our Ms.; and the Çikṣâs-Ms. *infra*; here pârâjika (see. Prâtimokṣa, p. 3).

[6] *Çikṣâs*. has: "°mukhebhyaḥ," but cp., p. 60, 12, 61, 5 and Tib.: bde.ba.

[व:] [illegible] चक्रिणो मूर्द्धाभिषिक्तः[1] क्षत्रियं वधं जनयति चाण्डिकं वा चातुर्दिग्[धर्मे][2] नियोजयति वा। [धर्मं वा] अपहरति हारयति वा। एवं प्रथमा मूलापत्तिः[3]॥

[4]एवं चित्तानभावितधर्मप्रतिक्षेपात्। द्वितीया।

प्रव्रजितस्य स्त्रीव्रतो पुंस्त्रीव्रतस्य वा कायावयवरक्षात्। मरणाकरणात्[5]। कायप्रहारात्। चारके प्रक्षेपात्। जीवितविरोधनाद्वा। तृतीया।

पञ्चानन्तर्यैर्व्यवस्थानकरणात्। चतुर्थी।

मिथ्यादृष्टेः। दृष्टानुप्रदानकर्मोपचयसमादानात्। परवस्तूद्[ग]रणाद्वा। पञ्चमीति॥

तथा गामभेदादिकरणात् सर्वेषां साधारणो वैका[7]॥

[8]तथैवोक्तं। चाण्डिकर्मिकाणां महायानसंप्रस्थितानां क्षुद्रपुराणां क्षुद्रदुर्दिष्टानां चाष्टौ मूलापत्तयः। चाण्डिर्मूलापत्तिभिः क्षुद्रिता चाण्डिकर्मिका महायानसंप्रस्थिताः सर्वेषु पूर्वोत्पन्नेषु[9] [illegible] पूर्वं। कतमा [60ᵇ] चाष्टौ। ये वयाः पूर्वमुद्धरितहेतुना चक्षिन् क्षिष्टे पञ्चस्कन्धे लोक[10] उपपन्नाः

---

1 *Gikṣa.*: kulaguro mūrddhābhiṣikte.

2 Cp. *Gikṣa.* p. 62 [12].

3 Ms. cāturdiçam; I follow the Tib. (...dgo bdun-la phul-ba bçhugs-pas)—Sāṅghika=çāturdiçaṃ, according MINAYEFF, Recherches, p. 121.

4 Ends the quotation *Gikṣa.* 59, [3].

5 The following freely abridged from *Gikṣa.* 59, [13]-60, [2].

6 Cp. *infra* p. 165, l. [11]: upapannāṃçca.

7 Ex. cauṭ.: ekā.—This distinction is not clearly marked in the *Gikṣa.*

8 *Gikṣa.* 60, [3], 64, [13].

9 *Ibid.*: upapannāṃ (better reading).

[illegible] प्रतिबंधकुलं [illegible] [illegible] ते ब्राह्मणस्य राजन्यस्य वैश्यस्य ब्राह्मणा [illegible] [illegible] यच्चानुत्तराधाः यच्चकृष्णोभेदिनां। [illegible] [illegible] इत्यं प्रति-
हथति। एषा चादिकर्मिकस्य नोपिवत्तस्य सूक्ष्मापत्तिः प्रथमा ॥ ७
यथा सूक्ष्मापत्या इत्यादि पूर्ववत्। तत्राहोभिक्षुणेन परवत्तानां
परपुद्गलानां चाग्रयानुग्रयं प्रथमं ज्ञात्वा [illegible] [illegible]
नुपूर्वेण धर्मदेशना कर्तव्येति।

नोपाधाया: यच्चकृष्णोभेदिनिवर्त्य नोपवासे परत्र चित्त-
त्पादयतो द्वितीया।

प्रातिमोक्षसंवरं विधाय महावासे चित्तोत्पादमात्रेण
त्पठनेन चाद्य शुद्धिमकाशनात्। तृतीया।

भावकादिवाचक तत्त्वज्ञस्य नोपवर्णितप्रकाशनात्। मधा-
ाने वर्षशुद्धिप्रकाशनात्। परेषां तदकरणात्। चतुर्थी।

कौर्तिज्ञाभादिहेतोः। मधावासपदमादिना। तथा तत्त्व- 16
ात्परेषां [illegible] [illegible] चात्मोत्कर्षात्। [illegible]
नुत्तधर्मोपलम्भात्। पञ्चमी।

पाठमात्रेण तथोरधर्माधिगमप्रकाशनात्। परेषां तथैव
मादापनात्। षष्ठी।

[illegible] पुरोहितावादवचनात्। [illegible] [illegible]
र्यदण्डेन [illegible] [illegible] [illegible]

दृश्य तो[61a]ऽय एवोपगमनयन्ति । ते च यस्मिन्ना उभये ऽपि मूलापत्तिमापद्यन्ते । दृश्यं उक्तम् ।

धर्मार्थभेदविषादनापूर्वं[1] भिक्षाप्रदानात् तन्मूलाचारविप-
न्नानां सत्कारात् [2]प्रज्ञाधिकाराद्युपभोगपरिभोगाद्यन्यत्र परि-
5 वासनात् । उभये ऽपि मूलापत्तिमापद्यन्ते । दृश्यमष्टमी ।

यावां च मूलापत्तीनां सुखप्रहणार्थं आचार्योपदर्शिताः संपत्प्रकारिका उच्यन्ते[3] ।

रत्नचक्षत्वरत्वाद् आपत्पारात्रिका मता ।
सङ्घभेदं प्रतिक्षेपाद् द्वितीया सुस्थितोदिता ॥
10 दुःशीलस्यापि वा भिक्षोः कायाचक्षेप्यनाङ्गनात् ।
चारके वा विनिक्षेपाद् अपप्रव्राजनेन च ॥
पञ्चानन्तर्यकरणात् मिथ्यादृष्टिग्रहेण च ।
यानादिभेदनादापि मूलापत्तिर्जिनोदिता ॥
शून्यताचार्य कथनात् सत्त्वेष्वज्ञतबुद्धिषु[4] ।
15 [5]शिक्षाने मृदुमध्यानां तु संवोधेर्विनियर्तनात् ॥
दुःखा प्रातिमोक्षं परित्य[i]ज्य महायाने भिक्षोरुत्पादात् ।
भिक्षवाणं[6] न रागादिप्रहाणायेति वा यथाद् ॥

---

1 Earlier hand : vivṛtyanā°; Tib. : balog-nas.—*Cikṣās.* (60, 29) has : vihethanā.

2 Tib. : ñams-par byed-pa rnams-kyi.

3 *Cikṣās.* 66, 15—67, 15.

4 Tib. : blo-sbyaṅs-ma-byas-aṇuddhikṛtabuddhiṣu.

5 *Cikṣās.* : vā.

6 This expression, if not new, seems to be rare;—It is, of course, the Çrāvaka-yāna opposed to the "bodhisattva°" or "mahāyāna"—See Chap. IX. 44, 45, where the theory of Çāntideva is, by no means, different.

परेषां मङ्गलादापि पुनः कुशलसाधनात् ।
परमंगलतो बोधसत्त्वसंभारहेतुना ॥
[1]गम्भीरज्ञानिनोऽप्येति निर्वेधं क्षणतः पुनः ।
दृष्टापत्तेश्च मरणात् दृष्टादृष्टवधात्[2] ॥
गडोपाद्दोषजातं वा मरणत्यागतः पुनः[3] । 5
प्रतिसंक्षोभभोगं च बाधायितु निवेदनात्[4] ॥
मूला आपत्तयो ज्ञेया महामरकहेतवः ।
आर्यसाक्षात्प्रणर्भत्व स्वप्ने देवाः पुरः स्थितैः ॥
बोधिचित्तपरित्यागाद् वाचकाथाप्रदानतः ।
तीव्रमात्सर्यलोभाभ्यां क्रोधादा व[61b]स्तुताडनात् ॥ 10
[5]प्रसादमानो यद्येन यत्नेषु न तितिक्षते ।
क्षेत्राप्तरागुदया वा बहुमोहासवर्धनात् ॥ इति ॥
तस्मिन्नेव सूत्रे बहुदूरवमाबाधम्[6] ॥
शिक्षासमुच्चये ऽपि बोधिचित्तानां करणीयमुपदिष्टमिति
तदपि निरूपणीयमित्याह । 15

शिक्षासमुच्चयो ऽवश्यं द्रष्टव्यश्च[7] पुनः पुनः ।

---

1 On the technical meaning of *kṣānti*, Cp. WASSILIEFF, p. 104.

2 = ratnatrayanyāt.

3 *Cikṣās.*: gamathe t°.

4 So *Cikṣās.*; Tib.: yah-dag hjog-pai loṅs-spyod-rnams/ kha-ton byed.la sbyin-pa-rnams.

5 So *Cikṣās.*—Our Ms., being illegible, has been corrected by a second hand: prasādyamānasya punaḥ sattvasya...

6 *Cikṣās.* 84, 5.

7 Minaev: draṣṭavyaṃ tu.

विज्ञानेन सम्प्रयोगो यथाभावं प्रदर्शनतः ॥ १०५

त्रिशाखसुखयोऽपि खलमेलिरेव ज्ञातः । यत्नं नियमेन । प्रहृष्यः पुनः पुनरवलम्बनीय इति भावः । सुतः यत्नात् । सतां बोधिसत्त्वानां । आचरणमाचार इतिकर्तव्यता । तेन त्रिशाखसुखयोः । विज्ञानेन सम्प्रयोगेन । प्रदर्शितः विज्ञप्तीकृत्य प्रकाशितः । तत्नात् ॥

यदि तत्नाभावेऽग्नितः । तदा

संक्षेपेणाथ वा तावत्पश्येत्सूत्रसमुच्चयं ।

नागार्जुनैकदेशानां वा समुच्चयमेलिरेव[1] ज्ञतं संक्षेपेण पश्येत् । व्यवलोकयेत् । [2]गन्धतो ऽर्थतो वा । यद्यपि पूर्वकमेव प्रयोजनं ॥ यदि वा

आर्यनागार्जुनावदं द्वितीयं च प्रयत्नतः ॥ १०६

आर्यनागार्जुनपादैर्गुंफितं द्वितीयं त्रिशाखसुखयं [3]सूत्रसमुच्चयं च पश्येत्प्रयत्नतः आदरतः । यदिह न दृश्यते तत्तत्र दृश्यत इति भावः ॥

नियमेन त्रिशाखसूत्रेऽपि यावत्तेन सर्वोपायोपपत्तेनाद् ।

---

1 Tib.: mdo-rnams-kun-las-bdus-ba. See TARANĀTHA, 165, WASSILIEFF, p. 208. mdo-kun-bdus (Tandj. Vol. XXV).

2 Tib. bdag-nid-kyis;—Sainkṣepena, according to Tib., refers to brevity.

3 Tib.: gsuh (Ass. Res. XX, 479; Rgyud, 17, a).

4 Nothing as yet is known from Tib. sources about a *Cikṣā*. by Nāgārjuna. —See BENDALL's *Introduction* to his edition of the work—divided *pariccheda* to *Sūtras*, according to Tib. and to the Text—of the *Sūtras*, by Nāgārjuna, Tandj. Mdo XXX, 165-244.

यतो [illegible] यत्र यत्रैव च [illegible]।
तत्रोक्तविचारज्ञानं मिथ्या दृष्ट्वा समाचरेत् ॥ १०७

यतो येनाद्वयरूपीत्यभिधीयते। न तारूपीत्यनेनेति प्रतिपिपादयिषते। यत्र मिथ्यावस्तुन्यपे सूत्रवस्तुन्यपे वा। यत्रैव यत्र कर्तव्यतया नियुज्यते विधीयते। तत्प्रविष्टं विहितं वा। लोकानां चित्तमात्रत्वः। तत्र स्वार्थं। तत्रया विरोधिनं न स्यात्। मिथ्यां दृष्ट्वा मिथ्यावस्तुन्यपादिषु। प्रतिपादं समाचरेत्। यत्र यत्रया युज्यते तत्र [तथा तत्र]चरेत्। [62a] [1]तत्त्वार्थसंमूढव्यवहारापत्तिकल्पत्वात् स्यात्।

एतावता आत्मभावस्य शुद्धिराख्याता[2]। यदाह। 10

[3]आत्मभावस्य का शुद्धिः पापक्लेशविशोधनं।
संबुद्धोत्पत्तुसारेण[4] यत्नाभावे तथागतः। इति॥

यदुक्तं। यदा कृतिसंप्रजन्यशालिना भवितव्यमिति। ततः कृतेः क्षणादेव स्वरूपं प्रतीतं[5]। संप्रजन्यस्य तु न श्रायते कीदृशमिति। तत्स्वरूपप्रतिपत्तये प्राह। 15

एतदेव समासेन संप्रजन्यस्य लक्षणं।
यत्कायचित्तावस्थायाः प्रत्यवेक्षा मुहुर्मुहुः ॥ १०८

---

1 LP, M.: nirvāryate. (Tib.: bkag, bzlog): Min. nirdhāryate.

2 New; but known from *Ṭīkā*. (Tib.: bkhrug-pa).

3 Ms. quite illegible; but Tib.: tha-mñad-kyi dow-la rnoms-pa-ni ltuṅ...

4 See *N*, 1 where occurs "yodhana" instead of yuddhi (cp. *Ṭīkā*. 188, 2).

5 The 10th Kārikā. See *Ṭīkā*. 100, 5-6, and [illegible] note of LV, 68. [illegible] line is quoted from the *Ṭīkā*. by Dīpaṅkara (Atīśa) in his Bodhi[illegible] *pañjikā* (Tanj. N. XXXI, 3[illegible]—C. L. Feer[illegible].

6 *Ṭīkā*. has: [illegible]bhāvyaviśeṣeṇa. Tib. gants-kyi-[illegible]

7 Tipp.: [illegible]

यत्काये वाक्चाकायचित्तावस्थानाय सर्वोद्यमेषु प्रथमेन निरूपणं सर्वत्र यथा प्रतिपादितं प्राक् ॥ सर्वेणैतदुक्तमित्याकौशलं कर्मणा निष्पादयितव्यं न वचनमात्रेणेति[1] निगमयितुमाह ।

5 कायेनैव पठिष्यामि वाक्पाठेन तु किं भवेत् ।
चित्तिसापाठमात्रेण रोगिणः किं भविष्यति ॥ १०९

मनःपूर्वंगमत्वात्कायव्यापारस्य । सोऽप्यनेनैव प्रतिपादितः । प्रतिपद्य सर्वं संपादयिष्यामि[2] । न तु शब्दमात्रघोषणया निष्पन्नत्वादिति बोधिसत्त्वेन यतितव्यं । कथमिव । वैद्यक-
10 शास्त्राध्ययनमात्रेण तन्निगदमकुर्वतो व्याधिप्रशमः किं फलं निष्पद्यते । तावन्मात्रेण रोगस्य तच्छास्त्रविनिर्दिष्टेः । न किं चिदिति भावः । तस्मात्सर्वमेतत्प्रतिपादानुष्ठानेन निष्पादयितव्यमिति ॥

इति प्रज्ञाकरमतिविरचितायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां
पञ्चमः परिच्छेदः[3] ॥

---

[1] Tipp.: sarvam etat karmaṇā saṃpādayitavyam . nādhyayanasāreṇa bhavitavyam iti.—Cp.: estoie factous verbi...

[2] Cp. *Dhammapada* 259: dhammaṃ kāyena passati=he observes the law in his acts, but cp. M. Müller, *in loc.* and Senart, *J. As.*, Sept. 1898, p. 216 (Ms. Dutreuil de Rhins :...dhamu kaena phaṣai)—Tib. has: lus-kyi [s] bdi-dag spyad-par-byaḥi thaig tsam brjod-pas...

[3] Soc. *Mimasv*; M.: ca.

[4] Cp. *ad* I, 17: pratipattivikala, °sāra, caryāvikala.

[5] So Tib.—The Mss. and Tib. translation of the Text have: saṃprajanyaparivartaḥ pañcamaḥ...; but M. has: śīlapāramitā.

प्रज्ञाकरमतिकृतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां क्षान्तिपारमिता षष्ठः परिच्छेदः।

तदेवं षड्भिः श्लोकविशुद्धिं प्रतिपाद्य। आत्मभावादीनां रक्षां शुद्धिं च प्रतिपाद्य। शुभविशुद्धिं प्रतिपादयितुं। अयोनं चनेन श्रुतमेवेत संभवेत वनं ततः।

समाधानाय युक्तेन भावयेदशुभादि[62a]कं॥[1]

इत्येतदाभिधातुमुपक्रमते सर्वमित्यादिना। 5

सर्वमेतत्सुचरितं दानं सुगतपूजनं।
क्षान्तेः कल्पसहस्रैर्यत्प्रतिघः प्रतिहन्ति तत्॥ १

सर्वमेतदिति श्लोकसंवरसमाहानप्रसूतं। सुचरितं सुष्ठ्वकं कर्म। दानं त्रिविधं[2]। सामान्येन। सुगतपूजनमपि त्रिविधं[3]। क्षान्तेः उपार्जितमनेकैः कल्पसहस्रैर्यत्। तत्सर्वं प्रतिघः कल्पविशेषः 10 प्रतिहन्ति निर्दहति वह्निरिव तृणं क्षणसंचातं।

---

[1] This stanza is the 30th Kārikā of the *Śikṣāsamuccayakārikā* (see Prof. BENDALL's Introduction to his edition of the *Śikṣās.*) and occurs *Śikṣās.* 179, 5-10, where each part of the sentence (called "kleśaśuddher uddeśapadāni") is followed by a short commentary.

Cp the stanza, *supra* 93 r. (4th Kārikā).

[2] Mīnayev. has: karma°; but L², M. Dev.: kalpa°, and Tib.: bskal.

[3] *Dharmasaṅgraha* CV—*Śikṣās.* Chap. XIX.

[4] So far as I know, there is no exact reference to this classification. Pūjā is said to be saptavidhā (*Dharmas.* XIV).

[illegible] मञ्जुश्रीः[1] कुमारभूतस्तेनोपसंक्रामत् । उपसंक्रम्य मञ्जुश्रीः कुमारभूतो भगवतः पादौ शिरसाभिवन्द्य भगवन्तमेतदवोचत् । तेनोच्यते मञ्जुश्रीरिति ।

[2]आर्यधर्मविहारिणा पठ्यते । पठ्यते भिक्षव एतं भिक्षुं बोधिसत्त्वचर्यायां चरन्तं प्रतिपाद्य चित्तमभिप्रसादयन्ति । एवं भदन्त । यावता भिक्षवो भिक्षुणा यावती भूमिरात्मभावा । चतुरशीतियोजनसहस्राणि यावत् कालपर्वतराजसमुद्गतो[3] यावन्तो वालिकाः । तावन्तस्तेन भिक्षुणा चक्रवर्तिराज्यसहस्राणि परिभोक्तव्यानि । यावद्यावकालोपादित्सयेन भगवान् तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमेतदवोचत् । यदुक्तं भगवता । यत्र भिक्षोरेवं महान्ति कुशलमूलानि । कुतोमानि भगवन् कुशलानि तनुत्वं परित्तत्वं पर्यादानं गच्छन्ति । नाहमुपाये एवं प्रतिरूपहेतुं च समनुपश्यामि यथा [बोधिसत्त्वचारो][4] बोधिसत्त्वचारिकोऽन्तिके दुष्टचित्तमुत्पादयति । तत्कोपाये इमानि महान्ति कुशलमूलानि तनुत्वं परित्तत्वं पर्यादानं गच्छन्ति ।

1-1 = *Gilgit.* 140, 1.

2 *mañjuśrīḥ* is wanting in *Gilgit.*, but confirmed by our Tib. version.

3 = *Gilgit.* 140, 2—140, 4.

4 So Ms.—*Gilgit.*-Ms. has: "vādinām ca pathyate. Prof. Bendall, from Tib.: "Read "vādinām api pāṭhāt."—According to his Tib. version, I should read "°vādinām api pāṭhāt." But our Tib. gives the correct equivalent of pathyate: gsuṅs-te; the plural-sign (rnams) is wanting.

5 *Gilgit.*: pagyadhvam.

6 Up. the reading of *Gilgit.*—Tib.: gnas-kyi grogs-po la dmig-pa bsgyi-ba [= Read: thugs-pa (= nidāna, according to Foucaux)].

7 Wanting in Ms., but our Tib. confirms the *Gilgit.*

तस्यामर्थोपाये शमं निरूपितं । यद्यपि[93a] शमाभावान्नास्ति चित्तं न प्रहीणक्लेशानाम् । आगमे चापि[93b] शमनके चाय इति[1] ॥

अत एव चाह ।

न च देवसमं पापं न च क्षान्तिसमं तपः ।[2]
तस्मात् क्षान्तिं प्रयत्नेन भावयेद्विविधैर्नयैः ॥ २

न च देवेन समं पापमशुभं । पुण्याभिभवहेतुरस्ति । न च क्षान्त्या तितिक्षया समं तुल्यं तपः । सुमहत्परिक्लेशबाध्यमानसुखं । अत एवं तस्मात् । क्षान्तिं शमां सर्वतात्पर्येण भावयेदभ्यसेत् । विविधैर्नानाप्रकारैरुपायैर्वक्ष्यमाणैः ।

दुष्टधर्म एव देवस्य दोषान् दर्शयंश्चोपदर्शयन्नाह ।

मनः शमं[3] न गच्छति न प्रीतिसुखमश्नुते ।
न निद्रां न धृतिं याति देवशस्त्रे हृदि स्थिते ॥ ३
पूजयत्यर्थमानैर्यान् येऽपि चैनं समाश्रिताः ।
तेऽप्येनं हन्तुमिच्छन्ति स्वामिनं देवदुर्भगं[4] ॥ ४
सुहृदोऽप्युद्विजन्तेऽस्माद्[5] ददाति न च सेव्यते ।
संक्षेपाच्चास्ति तत्किं चित्क्रोधनो यैन सुस्थितः ॥ ५

---

[1] Cp. *infra ad* VI, 51; *Div. Av.* 197-22; *Prajñâp.* 418.
[2] Cp. *Dhammapada* 184.
[3] Mscr.: samam; Tib.: zi-ba=Dev. çama.
[4] Cp. *Gîtâ* 265-19.
[5] Cp. *Anguttara*, IV, p. 96: [illegible] suhajja on pariv[illegible]

श्रमं श्रमं न गच्छति नाश्नुते । अनुपशान्त एव सदा देवानलप्रज्वलितत्वात् । न प्रीतिसुखं सौमनस्यसुखमश्नुते । आप्नोति । तेनेवाक्रान्तत्वात् । न निद्रां न धृतिं चित्तसुखं लभते । कायचित्तसंतापकारित्वि देवग्रहे हृदयनिवासिनि ।

5 पूजयति सत्करोति लाभसत्कारैर्यान् । येऽपि चानुजीविनः । एवं देवित्वं स्वामिनमपकर्तुमिच्छन्ति । किमिति देवदुर्भगं प्रियमिति हेतुपदमेतत् ।

सुहृदो मित्रान्यपि । उद्विजन्ते उत्त्रसन्ति । अस्माद्देविनः । दानोन्मुखोऽपि भृत्यवर्गैर्न सेव्यते नोपगम्यते । किं बहुना ।

10 इदमिह संक्षेपेणावधार्यतां । नास्ति तदुपशमकारणं किं चित्तेन कोपनः सुखं लभेत ।

चित्तस्य कर्कशावस्था देषः । तस्योद्भूतदशासु क्रोधः । यदग्राह्यादिग्रहणं क्रियते । दृत्यनयोर्भेदेऽपि द्वयोरपि परिहर्तव्यतया ऽभेदेनैव निर्देशः ॥

15 एवमिह दुष्टधर्मेऽपि देषदोषानवगम्य तत्परित्यागाय यत्नवता भवितव्यमित्याह ।

एवमादीनि दुःखानि करोतीत्यरिसंज्ञया[1] ।
यः क्रोधं हन्ति निर्बन्धात् स सुखेह परत्र च ॥ ६

एवं यथोक्तप्रकारेण दुःखानि जनयति [63b] यस्मात्

---

[1] Tib.: Kho-bai dgra-yis de-la-sogs sdug-bsnal-dag ni byed-pa'i phyir = Krodhāriṇā evamādīni duḥkhāni kriyante.

तस्मात् यः सुखितात्मा । निर्वेदात् गाढाभिनिवेशात् आरब्ध-वीर्य इत्यर्थः । स सुखी इहलोके परलोके च ।

इदानीं द्वेषोपघाताय तत्कारणमुपदर्शयितुं व्यवस्थां कुर्वन्नाह ।

अनिष्टकरणाज्ज्ञातमिष्टस्य च विघातनात् ।
दौर्मनस्याग्नयं प्राप्य द्वेषो हन्तो[1] निहन्ति मां ॥ ७ ॥

आत्मात्मीयग्रहप्रसूते दृष्टानिष्टे । आत्मात्मीययोः सुख-साधनमिष्टं । तद्विपरीतमनिष्टं । इति कल्पनाज्ञानमेवैतत् । न तु परमार्थतः किं चिद्दिष्टमनिष्टं वा संभवति । तस्मात् मिथ्याभिनिवेशवासनावशात् । अनिष्टस्य करणाद् दृष्टस्य चोपहननाद् दौर्मनस्यं मानसं दुःखमुपजा[य]ते । तस्मात् तत्कारिणि तद्विरोधिनि वा द्वेष उत्पद्यते । इति दौर्म-नस्यमेव बलवद्भोजनं लब्ध्वा लब्धसामर्थ्यः सन् द्वेषो निहन्ति मां इति निश्चित्य तत्पुष्टिकारणं च घातयामि प्रयतनतः । तस्मिन् हते सुखमेव तस्य हननात् । समूलघातं हतस्य पुनर्-त्यागायोगाच्च ।

ननु कोऽयमत्यर्थमभिनिवेशो भवत इत्याह ।

यस्मान्न मद्वधादन्यत्कृत्यमस्यास्ति वैरिणः ॥ ८ ॥

---

[1] So Dev.—Minaev and his Mss.: dṛṣṭo—But Tib.: rtas-te: überflussig, fett (Schmidt); brta-ba=dick werden; brta-byed-pa=nähren; brtas-pa=sphita (Foucaux).—nus-pa rtas-nas=saṃbhṛtaçakti (supra ad IV, 45).

यस्मात् मम सर्वं विनाश रागादिक्लेशमयं च चित्तं चित्तेनैव वैरिणः करणीयमस्ति ॥

इदं देवदोषाग्निभ्यश्च सर्वोपायेन तद्विपक्षभूतां शान्तिमुत्पादयेत् । तच्च शान्तिस्त्रिविधा धर्मसंज्ञीनिःसृतेऽभिहिता । तद्यथा दुःखाधिवासनाशान्तिः । धर्मनिध्यानक्षान्तिः । परापकारमर्षणक्षान्तिश्च ॥ तत्र तावद्दुःखाधिवासनाशान्तिमधिकृत्याह ।

अत्यनिष्टागमेनापि न क्षोभ्या मुदिता मया ।
दौर्मनस्येऽपि नास्तीदं कुशलं त्वयदीयते ॥ ९ ॥

दुःखाधिवासनाशान्तिविपक्षोऽपि[64a]ष्टागमनान्नादुःखमनोवृत्तः । दृष्टविघातनान्नच्च सुखाभिध्यानः । ताभ्यां दौर्मनस्यं । ततो देवो क्रोधचित्तता वा ।

तत्र एवाह यन्मदीपक्षये । सुखेऽनभिध्यानः । दुःखेऽदौर्मनस्यमिति ।

इदमेवंक्षये दुःखं । य इमे बाह्यास्तिकाः क्रोधपरिदेवदुःखदौर्मनस्योपायासाः । तान् क्षमते अधिवासयतीति ॥

1.1 = *Çikṣā*, 179, 11; cp. *Dharmasaṅgraha* CVII.—On the first Kṣānti, VI, 9-34; on the third, 35-51; on the second, 52. We have: adhivāsana, *infra* ad VI, 29.

2 = Tib.: chos-la hes-par sems-pai bzod-pa.

3 So M. Dev.; L3: °syipi; Minaev: °syena nisti..; See Commentary.

4.4 = *Çikṣā*, 179, 11-12.

5 *Çikṣā*, has: Ittaṁ ca.

6.6 = *Çikṣā*, 179, 12-13.

[illegible] यदि नाम [illegible] शिरः छिद्यते। तथापि न चोत्पा न विक्षोभचित्तया सुदिता भवा। सुदिता हि दौर्मनस्य-प्रतिपक्षः। दुःखागमेऽपि प्रसुदितचित्तस्य दौर्मनस्यानवक्राशात्। इति दौर्मनस्यनिराशाय सुदिता यत्नेन रक्षितव्या॥ इतः। दौर्मनस्येऽपि हते दृष्टविघाते सति नास्तीष्टं। नाभिलषितं वेत्स्यति। अयं तु विघ्नेषः स्यात्। कुशलं पुनरुपहन्यते।

[1]सुदिता चार्याशयमतिसूत्रे वर्णिता। तत्र कतमा सुदिता। या [बुद्ध]धर्मांणामनुस्मरणात्[2] प्रीतिः प्रमोदः प्रामोद्यं चित्तस्यानवक्षीणता अनवस्रुतता अपरितर्षणता। सर्वकामरतीनामपकर्षणात् सर्वधर्मरतीनां प्रतिष्ठानं। चित्तस्य प्रामोद्यं। कायस्यौद्धित्यं। बुद्धेः संप्रहर्षणं। मनस उत्प्लवः। तथागतकायाभिनन्दनरतिरिति विस्तरः[1]।

किं चेदमविचारयतो दौर्मनस्यमुत्पद्यत इत्याह।

यद्यस्त्येव प्रतीकारो दौर्मनस्येन तत्र किं।
अथ नास्ति प्रतीकारो दौर्मनस्येन तत्र किं॥ १०॥

यदि चेष्टनिघातनिवर्तनाय अनिष्टोपनिपातप्रतिषेधाय च प्रतीकारः उपायान्तरमस्ति। तद्दा दौर्मनस्येन तत्र किं।

1.1 = *Ch'eng*, 183, c-f.

2 *Ch'eng*, has : yāvad dharmāṇu°; Tib. : gaṅ saṅs-rgyas ....

3 This line occurs in *Ch'eng*, 190, c; the next one, written in [illegible], is necessary and is confirmed by Tib. of Ch.

तद्देवानुष्ठीयतां । अथ नास्ति । तदापि दौर्मनस्येन तव किं । न किं चित्प्रयोजनं । उपायाभावात्सर्वथा[64b]गतमेतत् । इति विचार्य दौर्मनस्य निवर्तनमेव वरं ॥

अभ्यासाद् दुःखमबाधकं भवतीति प्रसाधयितुमुपक्रमते ।

दुःखं[1] न्यक्कारपारुष्यमयशश्चेत्यनौप्सितं ।
प्रियाणामात्मनो वापि प्रभोश्चैतद्विपर्ययात् ॥ ११ ॥

दुःखं कायिकं मानसिकं च । इति द्विविधं । तत्र कायिकं दण्डादिघातजं । मानसिकं न्यक्कारादिनिमित्तं । तत्र न्यक्कारो धिक्कारः[2] । पारुष्यं मर्मघट्टनावचनं[3] । अयशश्चाकीर्तिः वैगुण्यप्रकाशनं । इत्येतत्सर्वमनभिप्रेतं । यदि परेषां प्रियं नतु । तदर्थमाह । प्रियाणां । आत्मीयत्वेन ये स्वीकृताः प्रेमस्थानं । तेषामात्मनश्च । दुःखादिकारकश्च पुनः प्रभोरेतद्विपर्ययात् । तत्र दुःखादिकमभीष्टमेव ।

तत्र दुःखाविष्णुतां तावन्निराकर्तुमाह ।

कथं चित्तभ्यते सौख्यं दुःखं स्थितमयत्नतः ।
दुःखेनैव च निःसारः[4] चेतस्तस्माद् दृढीभव ॥ १२ ॥

---

1 Nyakkārapāruṣyam for metrical reasons.—Tib.: bzñas daṅ thsig-rtsub daṅ. The Khānti pāramī (*Jātaka*, I. 22, 24): sammānana-avamānana-kṣama.

2 Tib.: ñan-pa byed-pa.

3 The compound is new.—ghaṭṭanā, from Lexx. only.

4 Tib. has; sdug-bsnal med-par des hbyuṅ-med = sduḥkhena tena (duḥkhena) apunarbhavaḥ = Without difficulty by suffering is gained the not being reborn.—According to the Commentary: niḥsāra = das Herauskommen = It is by duḥkha alone that one can escape from duḥkha.

महता प्रयत्नेन सुप्रलभमुपलभ्य कदा चित्कर्हि चित्सु-दुर्लभं संसारे खाम्रवं[1] सुखं लभ्यते। दुखं तु सर्वदा सुलभं। अयत्नसिद्धत्वात्। इति तदभ्यासो न दुष्करः। सर्वदा परि-चितत्वात्। किं च संसारनिःसरणोपायोऽपि दुःखमेव। तथापि पाथेयरूपतया तत्परिग्रहो युक्त एव। अत एवं तस्मात्। हे चित्त दुःखानुभवनाय दृढीभव। मा कातरता-मात्रयस्व॥

अपि चेदं दुःखं महार्थसाधकत्वात् सोढुमुचितं। इति मनसि कर्तव्यं। इत्याह।

दुर्गापुचककर्णाटा[2] दाक्षिच्छेदादिवेदनां।
[3]हृष्टा सहन्ते मुक्त्यर्थमहं कस्मात्तु कातरः॥ १३॥

दुर्गापुचकाः षण्डीसुताः। महानवमीस्नपनादिषु[4] चिराच-मेकाहं वा उपोष्य गात्रदाक्षिच्छेदनभेदनं कुर्वन्तो दुःखां वेदनां निष्फलमेवानुभवन्ति। तथा कर्णाटदेशादिसमुद्भूता[65a] दाक्षिण्यात्या[5] उपरि[6] नामलिखनमात्राभिमानतः परस्परं 15

---

1 Cp. *Çikṣās.*

2 Dev.: Kārṇāṭā.

3 So M.—Minaev: mūḍhā; Tib. has: don-med.

4 Cp. Açvinaçuklanavamyāṃ devīvratam, Aufrecht, *Oxf. Cat.* 285ᵇ.

5 Cp. Aufrecht, *op. cit.*, dākṣinātya, °ācārya, °tantra, karnāṭadeça (259ᵃ); Weber, *Vajrasūci*, p. 258; Roussel, *Cosmologie hindoue* p. 318, from *Bhāgavata-purāṇa*: Bhakti narrates her life to Nārada: "I was born in Dravida, I have grown up in Karṇāṭaka..."

6 Tjb.: goṅ-mai miṅ = uttaranāma°; upari = goṅ-du.

सर्वप्राणा अनेकानिः कारणाभिर्दुःखमनुभवन्तो जीवित-व्यपरोपणानि । अहं तु अपरिमाणैः परमदुर्लभमनुष्यत्वाप्रमाण-क्षतीत्वाद्दः । दुःखैः कथात्कारणात् कातरीभवामि ॥

आहैतत् । अत्यल्पदुःखं कथं चिन्तयितुं शक्यते । कार-5 णशिरश्छेदनादिदुःखं नरकादिदुःखं वा सुमहत् कथं तु सोढव्यमित्यत आह ।

न किं चिदस्ति तद्वस्तु यदभ्यासस्य दुष्करं[1] ।
तस्मान्मृदुव्यथाभ्यासात् सोढव्यापि महाव्यथा ॥ १४ ॥

प्राक्षाभ्यासकृतादि कौशलादि मृदुमध्यातिमात्रदुःखानु-10 भवनादि वा । वस्तु न तदिह ते किं चिद्दभ्यासगोचरो न भवति । सर्वस्यैवाभ्यासादात्मसात्कर्तुं शक्यत इति भावः । यस्मात्तस्मात् । अत्यल्पतरादिव्यथाभ्यासान्नरकादिमहाव्यथापि सोढुं ।

यथोक्तं[2] । तत्राल्पदुःखाभ्यासपूर्वकं कष्टकष्टतराभ्यासः सिध्यति। 15 यथा चाभ्यासवशात्सत्त्वानां दुःखसुखसंज्ञा । तथा सर्वदुःखो-त्पत्तिषु सुखसंज्ञाप्रत्युपस्थानाभ्यासात् सुखसंज्ञैव प्रत्युपस्थिता[3] । एवं[4] निष्यन्दपर्यं[5] च सर्वधर्मसुखाक्रान्तं नाम समाधिं प्रति-लभते[6] ।

---

1 Cp. *Çikṣâ*, 180-13, 265-8 and note.

2 Cp. *Çikṣâ*, 181, 9-11.

3 The reading of *Çikṣâ* is possibly better: °tvanni°; but Tib.: ñe-bar-sna.

4 Tib.: rgyu-mthun-pai hbras-bu yah ..., According to Foucaux, same translation in *Lalita*, 5'5.-(rgyu-ba=srotas, prabha; mthun-pa=sama, etc).—See Mahâvastu II, 545.

[1]उक्तं हि भिक्षवः सुखसमाधौ। अस्ति भगवन् सर्वधर्मसुखा-ज्ञानो नाम समाधिः। यस्य समाधेः प्रतिलाभादोधिसत्त्वः सर्वारम्भवस्तुषु सुखान्येव वेदनां वेदयते। न दुःखां[2]। नादुः-खासुखां। तस्य नैरयिकामपि वेदनां कार्यमाणस्य सुखसंज्ञैव प्रत्युपस्थिता भवति। मानुषीमपि कारणां कार्यमाणस्य हस्ते-ष्वपि छिद्यमानेषु पादेष्वपि[3] कर्णेष्वपि नासास्वपि सुखसंज्ञैव प्रत्युपस्थिता भवति। वेणैरपि ताड्यमानस्य यावि[65b]वेणैरपि कशाभिरपि ताड्यमानस्य सुखसंज्ञा प्रवर्तते। बन्धनागारेष्वपि प्रक्षिप्तस्य[4] तैलपाचिकां वा क्रियमाणस्य। दृषत्कुट्टितिकं[5] वा कुट्ट्यमानस्य। नडपिप्पितिकं[6] वा क्रियमाणस्य। तैलप्रद्योतिकं वादीप्यमानस्य। [7]यावत्कार्षापणच्छेदिकां छिद्यमानस्य। पिष्ट-पाचनिकां वा पाच्यमानस्य। दर्भिभिर्वा मर्द्यमानस्य सुखसंज्ञैव प्रवर्तते। इति विस्तरः॥

स्यादेवैतद्यदि प्रथमत एव मृदुव्यवाभ्यासः स्यात्। यावता स एव नास्तीति। अत्राह।

---

1 *Cikṣās.* 181, 12-182, 6.—See notes and Pāli references.

2 Is wanting in *Cikṣās.*

3 Ms: pārçvesu; but Tib.: rkaṅ-ba.

4 *Cikṣās.* has: ··prakṣiptasya: pe: taila°.

5 *Cikṣās.*-Ms: kuṭṭitakadyā. The last akṣara is doubtful.

6 See Prof. Bendall's notes on these difficult words.—Our Ms.: ...vi-piḍikaṁ vā vispamānasya.

7 Tibet. supplies the sentences omitted by our author.—*Cikṣās.* has: chedikam, °pīcanikam, (better reading).

उद्वेगदैन्यमश्रुक्षुत्पिपासादिवेदनाः ।
महत्कष्टादिदुःखं च किमनर्थं न पश्यसि[1] ॥ १५ ॥

उद्वेगादिकृतदुःखमनर्थं किं न पश्यसि । तदयमभिप्रायः मृदुव्यथाभ्यासनिमित्तमस्येव दृति भाव ॥ पुनरन्यथा स्वचित्तं दृढयितुमाह ।

शीतोष्णवृष्टिवाताध्वव्याधिबन्धनताडनैः ।
सौकुमार्यं न कर्तव्यमन्यथा वर्धते व्यथा ॥ १६ ॥

सुकुमारतरचित्तस्य हि दुःखमतितरां बाधकं भवति । दुःखेऽपि दृढचित्तस्य विपर्ययः ॥ ननु दृढीकरणेऽपि चित्तस्य दुःखसङ्गमेवेति । अत्राह ।

के चित्स्वशोणितं दृष्ट्वा विक्रमन्ते विशेषतः ।
परशोणितमप्येके दृष्ट्वा मूर्छां व्रजन्ति यत् ॥ १७ ॥
तच्चित्तस्य दृढत्वेन कातरत्वेन चागतं ।
दुःखदुर्योधनस्तस्माद्भवेद्भिभवेद् व्यथां[2] ॥ १८ ॥

न खलु दृढचित्तस्य किं चिद्दुष्करं नाम । तथा हि के चिद्वीरपुरुषाः संग्रामभूमौ स्वशोणितमपि पश्यन्तोऽधिकतरं शौर्यमाभजन्ते । के चित्पुनः कातरचित्तसंततयः पररुधिरदर्शनादपि मरणान्तिकं दुःखमनुभवन्ति ।

---

1 Tib.: don-med sdug-bsñal cis ma mthoñ: anarthaṁ duḥkhaṁ kasmān na dṛṣṭam.

2 Tib.: de-bas gnod-pa khyad-bsad-çiñ | sdug-bsñal-rnams-kyis mi bzugs-byos = tasmād vyathīm abhibhavan duḥkhair adharṣaṇīyo bhavet.

एतदुभयमपि चित्तक्षोभेतरेतराभावविपर्ययात् । इति मत्वा दुःखदुर्योधनो नाधिगम्यो भवेत् । दुःखैरप्यकम्प्यत्वात् । ततोऽभिभवेद्व्यथां । न पुनस्तयाभिभूयते ॥

इत्यमप्यभिभवेद्व्यथामित्याह ।

दुःखेऽपि नैव चित्तस्य प्रसादं क्षोभयेद् बुधः ।
संग्रामो हि सह क्लेशैः युद्धे च सुखभा व्यथा ॥ १९ ॥

प्रसादं पूर्वोक्तं नावसादयेदिति शेषः । कुतः यस्मात् । क्लेशप्रचुरैः सह संग्रामोऽयमारब्धः । संग्रामे च व्यथा नाम न भवेदिति दुर्लभं । व्यथा सुखभैव ॥

न[66a]नु तथापि दुष्करमिदमतीव दृश्यत इति । अत्राह । 1

उरसारातिघातान्ये प्रतीच्छन्तो जयन्त्यरीन् ।
ते ते विजयिनः शूराः शेषास्तु मृतमारकाः ॥ २० ॥

अभिमुखमभिभवन्तः[4] प्रहर्तुं । तत्प्रहारान् वक्षःस्थलेन प्रतीच्छन्तो ये जयन्ति समरे रिपून् । ते ते शूरपुरुषाः[5] परिपुविजयादिह लब्धविजयाः प्रशस्यन्ते । ये पुनरन्ये क्षत- 15

---

1 So Ms. (second hand) = ··°dhano' nadhi°.

2 So LA, M.—Minaev has: saṁgrāme hi..., and so Tib: gyul-bgyed-la; but see Commentary.—With saṁgrāma cp. *Śikṣās* 364$_{13}$.

3 The Tib. version is the following: sdug-bsñal thams-cad khyad-bsad-nas se-sdaṅ-la-sogs dgra bjoms-pa: sarvaduḥkhāny abhibhūya dveṣādyariṁ jayanti.

4 Orig. scribe: °bhavanti; second scribe: °bhavantā.

5 Tib.: mchog-tu dgra; mchog-ma = para, uttama, parama, etc.

प्रहारादिभिरभिभवन्ति भर्तुं । ते चार्थचिन्तकत्वेन स्वतमारका[1] अनुचरणीया एव गुरोः ॥

इतोऽपि गुरुदर्शनाद्दुःखमधिवासयितव्यमित्याह ।

गुणोऽपरस्य दुःखस्य यत्संवेगान्मदच्युतिः ।
संसारिषु च कारुण्यं पापाद्भीतिर्जिने स्पृहा ॥ २१ ॥

अयमपरः शुभहेतुर्गुणो दुःखस्य संबोधिमार्गानुकूलः । यद्दुःखस्य समावेशे मनसि संवेग उपजायते । तस्माच्च यौवनधनादिजस्य मदस्य च्युतिर्भङ्गो जायते । संसारिषु च संसारदुःखपीडितेषु करुणाचित्तं । पापस्य फलमिदमिति मत्वा पापाद्भयमकरणचित्तं च । बुद्धे च भगवति स्पृहा भक्तिः श्रद्धा चित्तप्रसादश्च । भगवानेव हि दुःखक्षयगामिनं मार्गमुपदिष्टवानिति ॥

परप्रत्ययोत्पन्नदुःखाधिवासनाय परानुग्रहाह ।

पित्तादिषु न मे कोपो मद्दुःखकरेष्वपि[2] ।
सत्त्वेषु किं कोपः तेऽपि [3]क्लेशकोपिताः ॥ २२ ॥

पित्तादिदोषवैषम्यात्मकमेव शरीरं । ते च तथाविधाहारविहारवैगुण्याद् विषमावस्थां प्राप्ता व्याधीन् जनयन्तः सर्वदुःख-

---

1. The compound is new.
2. Minaev has: °duḥkhākaraṣv: but Comm. : °janayanti.
3. Kopita translated by bakul-ba = urged on, influenced . . (cod. pra-ti). The pittādayaḥ are said "kopita" when troubled (kṣobhita).

चेतनो भवन्ति । तथापि न तेषु मम क्रोधः । अचेतनत्वात् । न ते संचिन्त्य दुःखदायकाः । किं तर्हि । साधारणसामर्थ्योपबन्धेन प्रकोपमुपगताः । यद्येवं सचेतनेषु किं क्रोधः । किं न स्यादिति चेत् । तेऽपि पूर्वकर्मापराधात् साधारणसामर्थ्यप्रकोपिता दुःखदायका भवन्ति । इति पित्तादिवत्तेष्वपि न युज्यते मम क्रोधः ॥ [66b] उभयत्रापि समानं कारणाधीनत्वं ।

इत्युपदर्शयन्नाह ।

अनिच्छमाणमप्येतच्छूलमुत्पद्यते यथा ।
अनिच्छमाणोऽपि बलात्क्रोध उत्पद्यते तथा ॥ २३ ॥

स्वप्रत्ययोपजनितसामर्थ्येभ्यः पित्तादिभ्योऽनभिप्रेतमपि शूलमवश्यमुत्पद्यते यथा । तथा स्वहेतुपरिणामाधिगतप्रकृतिभ्यो दौर्मनस्यादिभ्यः क्रोध उत्पद्यते । इति साधारणमनसोर्हेतुप्रत्ययाधीनत्वं ॥

अथ स्यात् । उक्तमत्र सचेतनाः संचिन्त्य तथाविधानिष्टकारिणः । न तु पुनरितरे तत्रेत्याह ।

कुप्यामीति न संचिन्त्य कुप्यति स्वेच्छया जनः[1] ।
उत्पत्त्य इत्यभिप्रेत्य क्रोध उत्पद्यते न च ॥ २४ ॥

तत्प्रत्ययसामर्थ्योत्पन्नत्वेन बुद्धिपूर्वं संचिन्त्य न जनः क्रोधं प्रवर्तयति । क्रोधोऽपि उत्पत्स्य इत्यभिसंधाय स्वात्मन्येव नोत्पद्यते ॥

---

1 M. r. manah.

तस्मादिदमेवाह प्रमाणसिद्धमित्याह।

ये के चिदपराधास्तु[1] पापानि विविधानि च।
सर्वे तत्प्रत्ययवशात् स्वतन्त्रं तु न विद्यते ॥ २५ ॥

[2]इदमप्रत्ययतामात्रवशमुपस्थितस्वभावं सर्वमिदं। न तु स्वा-
5 तन्त्र्यप्रवृत्तं किं चिदपि विद्यते।

न च प्रत्ययसामग्र्या जनयामीति चेतना।
न चापि जनितस्यास्ति[3] जनितोऽस्मीति चेतना ॥२६॥

प्रत्ययसामग्र्यपि न स्वकार्यं जनयन्ती संचिन्त्य जनयति। सा हि स्वहेतुपरिणामोपनिधिधर्मतया तथाविधं कार्यं जनयति। न तु संचिन्त्य। न चापि जनितस्य कार्यस्यापि अनया सामग्र्या जनितोऽस्मीति चेतना मनस्किकारोऽस्ति[4]। तस्मान्निर्व्यापारतया सर्वधर्माणां। [5]अस्मिन् सति इदं भवति। अस्योत्पादादिदमुत्पद्यते। इतीदमप्रत्ययतामात्रमिदं जगत्[6]। नात्र कश्चित्स्वतन्त्रः संभवति। हेतुप्रत्ययाधीनत्वात्सर्वधर्माणां ॥

15 स्यादेतत्। अस्त्येव स्वतन्त्रं। यथा सांख्यानां प्रधानं। आत्मा

---

1 So Minaev; M. has: ° aparādhaç ca.

2 Cp. *Bodhic. f.* note ad 249,12 (p. 395); *Sarvadarçanas.* 20,21 and Comm. to Çaṁkara II. 2, 19.

3 L janitasyāpi.

4. Cp. *Çālistambasūtra* on Pratītyasamutpāda: ... bījasya naivaṁ bhavati: "aham aṅkuraṁ nirvartayāmi" iti; aṅkurasya naivaṁ bhavati: aham bījena nirvartita" iti. "*Çikṣās., Madhyamakavṛtti, Bodhic.* IX, *Abhidharmakoçav.. Bhāmatī*, p. 354.

5-6. = *Madh. vṛtti*, 14,22, 50,11; *Mahāvastu*, II, 285,7; *Majjhimanikāya* III. 63.2? *Bodhic f.* 307, 9. *Abhidharmakoça*, (Soc. As.) fol. 234-5.

च वैशाषिकादीनामाकाशादयः। तत्किमुच्यते न किं चित्तत्त्वमिह विद्यते। [67a] इत्याशङ्क्याह।

यत्प्रधानं किलाभीष्टं यत्तदात्मेति कल्पितं।
तदेव हि भवामीति न संचिन्त्योपजायते ॥ २६ ॥

यत्तद्भवतां सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः प्रधानमित्यभिमतं। किलेति प्रमाणासंगतमेतदित्यरुचिं प्रकाशयति। यदपि तदस्तु किं चिदात्मेति कल्पितमध्यवसितं प्रमाणासंगतमेव। आह। यस्मात्तदेव स्वयमेव तदपरकारणाभावाद् भवामि सदुत्पद्य इति नाभिसंधाय[2] जायते ॥ कुतः। यस्मात्

अनुत्पन्नं हि तन्नास्ति क इच्छेद्भवितुं तदा।

तत् प्रधानादि प्रागसदेव। असतश्च वन्ध्यासुतादेरिव का भवितुमुत्पत्तुमिच्छा भवेत्। अथ नासदुत्पद्यते किं चित्। केवलमव्यक्तावस्थातो व्यक्तावस्थायां परिणाममात्रं। यद्येवं परिणामोऽपि कथमसदुत्पद्यते व्यक्तावस्था वा। परिणामस्य व्यक्तावस्थायाश्च तत्त्वभावत्वे तस्याणुत्पत्तिप्रसङ्गः। अतिरेके संबन्धाभावः। संबन्धकल्पनायां चानवस्था। परतो विस्तरेण प्रधानं निराकरिष्यते[3] ॥

स्यादेतत्। आत्मन्यपमदोष एव। न हि तस्य सदसत्पाद-

---

1 Dev.: bhavāniti.

2 In margin: abhiprāyikṛtya; wanting in Tib.

3 IX, 127–136. For the present argumentation, see 136: vyaktasyākāśata utpattir akāmasyāvi te sthitā.—Cp. *Madh. vṛtti.* 6-ग.

निरात्मनः सर्वेषां नित्यत्वभावनाभावत्वम् इत्यादौ। अयतु नामैवं। तथापि सर्वथा अरविषाणकल्प एवात्मोत्पादानुपपत्तेः। तस्मात् तथापि निवर्तते

अनुत्पन्नं हि तत्किञ्चि न दृष्टेष्टविरुद्धतः। इति।

भावेऽपि वा नाम स्वात्मन्यपि प्रभुत्वमस्ति। प्रक्षत्युपनामितमेव हि विषयमपि च भुङ्क्ते। तदा च विषयोपभोगात्मानं तद्भोक्तृत्वमपि नाधीत्। पश्चादुत्पन्नं च तत्स्वभावमेव[1]। अन्यथा तस्य भोक्तृत्वायोगात्। तदुत्पादे च तस्योत्पाद इति कथं नात्मन उत्पाद इष्यत इति। तदेवं [67b] पुनः

अनुत्पन्नं हि तत्किञ्चि न दृष्टेष्टविरुद्धतः।

इत्याधातं॥

अपरमपि दूषणमाह।

विषयव्याप्तुतत्वाच्च[2] निरोद्धुमपि नेष्यते॥ २७॥

यद्यपसौ प्रधानोपहितविषयोपभोगाय प्रवर्तत इतीष्यते। तदा प्रागप्रवृत्तस्य पश्चात्प्रवृत्तिर्न युज्यते। अथ कथं निवर्तते। तदापि विषये व्याप्तुतस्य निवृत्तिर्न स्यात्। एतदेवाह। निरोद्धुमपि नेष्यते। विषयोपभोगान्निवर्तितुमपि नेष्यते। तदा तस्य तत्स्वभावत्वात्। तस्य च नित्यतयानिवृत्तेः। निवृत्तौ वानित्यत्वप्रसङ्गात्। नैयायिकादीनामात्मनो ह्यपदेशो नित्यत्वात्। विशेषमपि तस्याह।

---

1 So Ms.

2 Mādhav and text-Mss.: vishayavyavritatvāt.—Tib.: yul-la rnag-tu gyurpar bas ngag-par.

नित्यो ऽचेतनश्चात्मा व्योमवत् स्फुटमक्रियः ।

अचेतनं सांख्यादिव विशेषः । अन्यच समानम् । तच नित्यः पूर्वापरकालयोरेकस्वभावः । अचेतनस्य अचित्स्वभावो जड़ इत्यर्थः । अन्यचैतन्ययोगाच्चेतयते । व्योमवत् व्यापी । अत एव स्फुटं व्यक्तमक्रियः । यदाह ।

अन्ये पुनरिहात्मानमिच्छादीनां समाश्रयं ।
ततो ऽचिद्रूपमिच्छन्ति नित्यं सर्वगतं तथा ॥
शुभाशुभानां कर्तारं कर्मणां तत्फलस्य च ।
भोक्तारं चेतनायोगाच्चेतनं न स्वरूपतः ॥[1]

तथा चाकिंचित्कर एवासौ क्व चिदपि कार्ये ऽनुपयोगात् ॥ अथापरस्वकारिप्रत्ययसंनिधौ निष्क्रियस्यापि तस्य क्रियापगम्यते । यदुक्तं

ज्ञानयत्नादिसंबन्धः कर्तृत्वं तस्य भण्यते । इति ।[2]

अथाह ।

प्रत्ययान्तरसङ्गेऽपि निर्विकारस्य का क्रिया ॥ २९

ज्ञानयत्नादिप्रत्ययान्तरसंपर्के ऽपि नित्यत्वान्निर्विकारस्य पूर्व[68a]भावादप्रच्युतस्वात्मनः का क्रिया ॥ नैव क्रिया घट्यते ।

---

1 Quoted ad ix. 58 (p. 295, 20): naiyāyikavad vaiçeṣikā api.

2 Quoted ad ix. 72 (p. 304, 26). Our MS. has: labhyate; but Tib.: bcad.—The second line is the following: Sukhadukhādisaṃvittisamavāyyas tu bhoktṛtā.—These buddhistic quotations may perhaps be found in the *Tarkajvālā* by Bhāvaviveka?

यः पूर्वमक्रियाकाले क्रियाकाले तथैव सः।
तस्य क्रियेति संबन्धे कतरत्तन्निबन्धनं॥ ३०

यथा पूर्वमक्रियाकाले तथा क्रियाकालेऽपि यः। तेन कारकस्वभावविकलेन क्रियायाः किं कृतं। येन प्रत्ययान्तरसङ्गे तस्य क्रिया व्यवस्थाप्येत॥ अपि च। उभयसंबन्धाभावात् तस्यात्मनः क्रियेयमिति संबन्धे कतरत्तदन्यनिमित्तं। नैवास्ति किं चित्॥

विस्तरेण चात्मनो निराकरिष्यमाणत्वादीश्वरस्य[2] च न स्वतन्त्रः कश्चिदपि संभवति। एवमस्वातन्त्र्यं सर्वस्य प्रज्ञाद्योपसंग्रहाय।

एवं परवशं सर्वं यद्वशं[3] सोऽपि चावशः।
'निर्माणवद्'[4] चेष्टेषु भावेष्वेवं क्व कुप्यते[5]॥ ३१

एवमुक्तप्रकारेण परवशं परायत्तं सर्वं बाह्याध्यात्मिकं वस्तुजातं। तर्हि यद्वशे[6] तदायत्तं भविष्यतीति चेत्। न। यद्वशं सोऽपि चावशः स्वहेतुपरतन्त्रः। एवं स हेतुरपि स्वहेतोरित्यना-

---

1 Minaev: katarattaṁ ni°; L: katarantu. Tib.: de-yi byed-pa hdi yin ges, hbrel-bar hgyur-ba gaṅ-gig yod = tasya kriyeyam iti...(cp. Comm.)

2 On īçvara, see IX, 119-126; on ātman, IX, 53-60.

3 = yasya vaçe sthitaṁ sarvaṁ, so 'pi...

4 Minaev has: nirvāṇavad; L[2] nirmāṇa; so Tib.: de-ltar çes-na sprul-pa-lta-bu dños-po-kun-la hkhro mi hgyur (= evaṁ jñātvā nirmitasadṛçasarvabhāveṣu na kupyate).—Comm.—MS. has also: nirvāṇa, p. 187, 4, 10. Cp. V. 57 supra.

5 L[2] kupyase.—According to the Comm.: kupyatām.

6 So MS., clearly written the old sign of e antecedent.

दिसंचारपरंपरायां न स्वचिंता[1] का चिदपि संभवति । अतो निर्व्यापाराः सर्वधर्मा इति । कः कस्मै कुप्यति परमार्थतः येनापराधिनि का चित्कस्य चिदपराधे तस्य देवो युक्तः । इदमेवाह । निर्वाणवत् सर्वव्यापारकल्पनाविगमात् । अचेष्टेषु निरीहेषु सर्वधर्मेष्वेवं सत्सु का कुप्यतां । न युज्यते प्रेक्षावतां का चिदपि कोप इति भावः ॥

स्यादेतत् । एवं श्लोकं समर्थयतो द्वितीय विघटत इत्याशङ्क्याह ।

वारणापि न युक्तैवं कः किं वारयतीति चेत् ।

समर्थितन्यायेनैव वारणापि निवर्तनमपि निर्वाणवदचेष्टेषु भावेषु न युक्ता । एवमिति यदा किं चिदपि [illegible] [68b] ते । सर्वं प्रत्यक्षसामर्थ्यं प्रतीत्य जायते । तद[illegible] न युक्ता । यदि वानेवं तथापि कथं न युक्ता । को वारयति क्षतज्ञः कर्ता किं निषेध्यं क्षतज्ञप्रवृत्तं वारयतीति चेत् ॥ अयमभिप्रायः । न हि समाने ऽपि न्याये का चिन्निवृत्तिः का चिन्निवृत्तिर्युज्यते । एकस्य निवृत्तौ सर्वस्यैव निवृत्तिर्युक्ता न तु का चिदेव न्यायस्य सामान्यत्वात् । तस्मादयुक्तमेतत् । वारणा न युक्तेति । यद्येवं मन्यसे ऽयोत्तरमाह ।

युक्ता प्रतीत्यतो यस्मादुःखस्योपरतिर्मता ॥ २२[2]

---

[1] svavaçin, ° çitā are new.

[2] Tib.: de-la brten-nas sdug-bsnal-rnams rgyun-chad hgyur hdod mi-ldog med = tat pratītya duḥkhānām uparatir iṣṭā na syuktā.—Dev.: yuktāḥ... tasmād...

युक्ता वारणा । कुतः प्रतीत्यतः[1] । इदं प्रतीत्येदमुत्पद्यत इति प्रतीत्यसमुत्पन्नता यस्मादस्ति निर्व्यापारेष्वपि भावेषु । अतो वारणा युक्ता । ततो न व्याघातः । एतदुक्तं भवति । यद्यपि निर्व्यापाराः सर्वधर्माक्षणापि प्रतीत्यसमुत्पादवशात्पारतन्त्र्यमुपदर्शितं । एवं परवशं सर्वमित्यादिवचनात्[2] । ततो ऽविद्यादिप्रत्ययवशादुत्तरोत्तरः कार्यप्रवाहः संस्कारादिरूपः प्रवर्तते । पूर्वपूर्वनिरुद्धौ निवर्तते । एतच्चोत्तरत्र[3] विस्तरेण प्रतिपादयिष्यते ॥ तस्माद्दुःखस्य संसारस्योपरतिर्निरुद्धिरभिमता[4] । अतो देषादिपापप्रवृत्तिवारणा संगच्छते । तां प्रतीत्य तथाविधमभ्युदयनिःश्रेयसलाभं फलमुत्पद्यते ॥

सांप्रतं प्रकृतमेव योजयन्नाह ।

[illegible] वा दृष्ट्वाप्यन्धायकारिणं ।
अस्येत्येवं मत्वा सुखी भवेत् ॥ ३१

सर्वं तस्मादभिप्रेतरमपकारिणं[6] प्रतीत्य सुखमेवाचरणीयं । कुतः । दृष्ट्वा चापकारकरणशीलहेतवो ऽन्यान्[5]भिप्रेतरस्य वा । इत्येवं निश्चित्य सुखी भवेत् । दौर्मनस्यं न कुर्वीत [60ᵃ] ॥ किं च दुःखोपनिपातेन चित्तक्षोभेऽपि न दुःखस्य निरुद्धिरस्तीत्युपदर्शयन्नाह ।

---

1 Tib.: brten-nas-so = pratītya.

2 *Supra* VI, 81.

3 IX, 75.

4 We have: yuktā vāraṇā, pratītyatā yasmād asti, tasmāc ca nirdukhasya duḥkhasya nirodhaḥ abhimataḥ.

5 Pratītya samutpannam.

6 Tib.: mi-mdza dah cig-gos = amitram itaraṁ ca.

यदि तु स्वेच्छया सिद्धिः सर्वेषामेव देहिनां ।
न भवेत्कस्य चिद्दुःखं न दुःखं कश्चिदिच्छति ॥ ३४

न ह्यात्मेच्छामात्रेणानभिमतं निवर्तते अभिमतं चोपजायते हेतुमन्तरेण । तथाले सति न भवेत्कस्य चिदसत्त्वं दुःखं । किमिति । न दुःखमात्मनः कश्चिदिच्छति । सुखाभिलाषिण एव हि सर्वसत्त्वाः ॥

दुःखाधिवासनाज्ञानमभिधाय[1] इदानीं[2] परापकारमर्षज्ञानमुपदर्शयन्नाह ।

प्रमादादात्मनात्मानं बाधन्ते कण्टकादिभिः ।
भक्तच्छेदादिभिः कोपाद्दुरापत्त्यादिसिप्सया ॥ ३५
उदन्धनप्रपातैश्च विषाग्न्यादिभक्षणैः ।
निघ्नन्ति के चिदात्मानमन्यथाचरणेन च ॥ ३६
यदैवं क्लेशबहुत्वाद् घ्नन्त्यात्मानमपि प्रियं ।
तदैषां परकायेषु परिहारः कथं भवेत् ॥ ३७

अवगीतिकरिता प्रमादः । स्वयमेव स्वकायं कण्टकक्षारकुकङ्कपाषाणशर्करादिभिर्दुर्गमार्गेषु[3] कर्मप्रसक्ताः । कण्टकादारणभञ्जनादिभिर्वा बाधन्ते । तथा भोजनपानपरिहारा-

---

1 VI, 8-34.
2 VI, 35-50.
3 khāṇu, cp. Rendall's note ad *Cilpad.* 102, 1; kaṭhalla (?) *Mahāvastu* (Burnouf, *Lotus*, 333.)

दिभिः[1] । किमिति कोपात् । अथवापरद्वारभणादि अन्यु-
न्मिश्रिका वा ।

उद्बन्धनं ऊर्ध्वबन्धनं । प्रपातः प्रपतनं पर्वतादेः । अग्नाग्नि-
प्रवेशादिभिः । विषापथ्यादिभक्षणैः । शस्त्राद्वारातिपातादिभिः ।
निघ्नन्ति मारयन्ति के चिन्मोहपुरुषा[2] आत्मानं स्वकायं पर-
वधादिभिः । अपुण्यकरणेन च । परवधाभिप्रायाः संग्रामादिष्व-
नुभवक्रियया च ।

यदैवमुक्तक्रमेण क्लेशवशत्वात् क्लेशपरतन्त्रत्वादेते सत्त्वा
आत्मानमपि प्रियं वल्लभं घ्नन्ति पीडयन्ति । तदैषां परकायेषु
परशरीरेष्वपकारविरतिः कथं स्यात् ॥

[illegible]णपाणनमेवैते न देवस्यानं । इत्याह

[illegible]तेषेषु प्रदुष्टेष्वात्मघातने ।
[illegible]त्या नास्ति क्रोध उत्पद्यते कथं ॥ ३८

पिशाचैरिव यत्नेषु । एषु । अपकारकारिषु । उक्तनयेन
प्रदुष्टेष्वात्मघातने परापकारद्वारेण वा । न केवलं न तावत्
[69b] क्षमा नास्ति । औदार्योन्नमपि साधूनां तथाभूतं । देव
उत्पद्यते कथं । क्षपणस्थानेष्विति विपर्ययो मतान् ॥

---

1 Parihāra, see *Childers*, s. voc. "Ab. (Abhidhānappadīpikā) gives also to this word the meaning of vajjana, "avoiding," as in Sanskrit; but of this I have not as yet met with any example."—This meaning imposes itself in our text.

2 Mohapurusa (not in P.W.) very common, *Lankāv.* 65, 13. 114, 9, etc. Cp. mohavarga, *ibid.* 111, 16.

एवमपि चित्तं निवारयेदित्याह।

यदि स्वभावो बालानां परोपद्रवकारिता।
तेषु कोपो न युक्तो मे यथाग्नौ दहनात्मके ॥ ३९

तथा हि विकल्पद्वयमत्र बालानां पृथग्जनानां यद्येतादृश एव स्वभावः[1] परोपद्रवकारिता नाम। तदा न खलु स्वभावाः[2] पर्यनुयोगमर्हन्ति[3] किमिति परापकारं कुर्वन्ति ते। इति परिभाव्य तेषु द्वेषो न युक्तो मे। तद्यथाग्नौ दहनस्वभावे दाहकरणात्। अन्यथा तदभावे तत्स्वभावताहानिप्रसङ्गात्।

द्वितीयं विकल्पमधिकृत्याह।

अथ दोषोऽयमागन्तुः सत्त्वाः प्रकृतिपेशलाः।
तथाप्ययुक्तास्तत्कोपः कटुधूमे यथाम्बरे ॥ ४०

अथ दोषोऽयमागन्तुरन्य एव न तत्स्वभावभूतः सत्त्वाः पुनः प्रकृतिप्रभास्वरचित्तसंतानतया[4] पेशला अकुटिलस्वभावाः। दोषा हि दुष्टस्वभावा न तत्स्वभावाः सत्त्वाः। तथाप्ययुक्तस्तेषु सत्त्वेषु पेशलस्वभावेषु कोपः। कस्मिन्निव। कटुधूमो यस्मिन्नि-वाम्बरे। न हि कटुता नाम निर्मलस्वाकाशस्य स्वभावः। अपि तु धूमस्य। अतस्य तद्दोषेण धूम एव द्वेषो[5] युज्यते। नाकाशे प्रकृतिपरिशुद्धे। तस्माद्दोषेष्वेव कोपो युज्यते न सत्त्वेषु ॥

---

[1] MS.: etādṛśā eva svabhāvāḥ. No plural sign in Tib.

[2] No sign of the plural in Tib.

[3] MS.: paryanupayogam.

[4] Cp. prakṛtinirmala,° prabhāsvaratā, *Bodhic.* IX, 269.[14]; prakṛtiprabhāsvaraviśuddhi (*Lankāv.* 80.[3]).

[5] MS.: doṣo.

अपि च यदेव हि प्रधानं दुःखकारणं तत्र युक्तो भवेत्कोपो नाप्रधाने । इत्याह ।

मुख्यं दण्डादिकं हित्वा प्रेरके यदि कुप्यते ।
द्वेषेण प्रेरितः सोऽपि द्वेषे द्वेषोऽस्तु मे वरं ॥४१

काये हि दण्डप्रहाराद्भावितचित्तस्य दुःखं समुत्पद्यते । ततो दण्ड एव मुख्यं दुःखकारणमिति । तत्रैव कोपो युक्तः । अथ परप्रेरितस्य दण्डस्य को दोषः । तेन प्रेरक एव द्वेष्यो भवति । एवं तर्हि द्वेषेण सोऽपि दण्डप्रेरकः [70ᵃ] प्रेरित इति द्वेषे द्वेषो मम युक्तो न प्रेरके ॥

[illegible] । नाद्यत्वं किं चिदुपभुज्यते सुखं दुःखं वा । [illegible] अपकारेऽपि न तत्र चित्तं प्रदूषयेत् ।

मयापि पूर्वं सत्त्वानामीदृश्येव व्यथा कृता ।
तस्मान्मे युक्तमेवैतत्सत्त्वोपद्रवकारिणः ॥ ४२

पूर्वं जन्मान्तरे मयापि सत्त्वानामेवंविधैव पीडा कृता यस्मात् । क्षणपरिशोधनन्यायेनोचितमेव ममैतत्परापकारकारिणः । तत्कर्मफलपरिपाकादिति भावः ॥

यद्यत्र कारणं तस्मादेतदुत्पद्यते । नान्यस्मात् । इति परात्मन्य परापकारं मर्षयेत् । इत्युपदर्शयन्नाह ।

Fasc. 1–7 @ /8/ each 2 0
Fasc. 1–6 @ /8/ each 2 1
each 3 1
Fasc. 1–8 @ /6/ each 1 1
... ... 6 1
... ... 0 10

SOCIETY'S PUBLICATIONS.

VII, Vols. XI and XVII, and Vols. XIX 50
Asiatic Society from 1865 to 1869 (incl. @ /6/ per No. to date @ /8/ per No.
Asiatic Society for 1843 (12), 1844 (12), 1845 (12), ... 48 (12), 1866 (7), 1867 (6), 1868 (6), 1869 ... 1872 (8), 1873 (8) 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1881 (7), 1882, (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), & 1901 (7), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/ per No. to Members.
—*The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.*
enary Review of the Researches of the Society from 1784–1883 ... 3
esh of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan, by R. B. Shaw (Extra No., *J.A.S.B.*, 1878) 4
Theobald's Catalogue of Reptiles in the Museum of the Asiatic Society (Extra No., *J.A.S.B.*, 1868) 2
Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., *J.A.S.B.*, 1875) 4
Introduction to the Maithili Language of North Bihar, by G. A. Grierson, Part II, Chrestomathy and Vocabulary (Extra No., *J.A.S.B.*, 1882) 4
Anis-ul-Musharrahin 3
Catalogue of Fossil Vertebrata 3
Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal, by W. A. Pinch 3
Inayah, a Commentary on the Hidāyah, Vols. II and IV, @ 10/ each ... 20
Jawāmiu-l-'ilm irriyāzi, 168 pages with 17 plates, 4to. Part I ... 2
Khizānatu-l-'ilm 4
Mahābhārata, Vols. III and IV, @ 20/ each 40
Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I–III, with 8 coloured Plates, 4to. @ 6/ each ... 16
Shorāya-ool-Islām 4
Tibetan Dictionary, by Csoma de Kőrös 10
Tibetan Grammar 5
Vaijayantīkośabdānāta, Parts I & II @ 1/8/ 3
A descriptive catalogue of the paintings, statues, &c., in the Museum of the Society of Bengal by C. E. Wilson ... 1
Illustrating the Ancient Geography of Kashmir by ... J.A.S.B. Extra No. 1 of 1899 ... 4

Manuscripts, Fasc. 1–39 @ 1/ each ... 20
Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra ... 5
Orders, &c., must be made ...